

TANULMÁNYOK
STUDIJE
STUDIES

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

UDC: 811.511.141+821.511.141

YU ISSN 0354-9690

DOI: 10.19090/tm.2021.2.

TANULMÁNYOK

ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA TANSZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK

Újvidék
2021 ■ 2

TANULMÁNYOK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének tudományos folyóirata
Megjelenik évente kétszer. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

A kiadásért felel: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ dékán

Felelős szerkesztő: TOLDI Éva tanszékvezető

Főszerkesztő: BENCE Erika

Szerkesztőbizottság: BALÁZS Imre József (Kolozsvár, Románia), BANDI Irén (Szófia, Bulgária), BARCSI Tamás (Pécs, Magyarország), Elena Lavinia DUMITRU (Róma, Olaszország), FARKAS Tamás (Budapest, Magyarország), IMRE Attila (Marosvásárhely, Románia), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (Újvidék, Szerbia), Olga KHAVANOVA (Moszkva, Oroszország), KOVÁCS RÁCZ Eleonóra (Újvidék, Szerbia), KÖVES Margit (Delhi, India), SZILÁGYI Márton (Budapest, Magyarország), UTASI Csilla (Újvidék, Szerbia).

Recenzensek: AJTONY Zsuzsanna (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Románia), ANGYAL László (Konstantin Filozófus Egyetem, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra, Szlovákia), BALÁZS Imre József (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia), BENE Adrián (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Francia Tanszék, Pécs, Magyarország), HORVÁTH FUTÓ Hargita (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék), KISS Tamás (nyugalmazott főiskolai tanár, Pécs, Magyarország), KOLLÁTH Anna (Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Maribor, Szlovénia), LÁBADI Zsombor (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék, Horvátország), LEHOCKI-SAMARDŽIĆ Anna (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék, Horvátország), MEDVE Zoltán (J. J. Strossmayer Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Eszék, Horvátország), OSZKÓ Beatrix (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország), TAPODI Zsuzsanna-Mónika (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Románia), TÓDOR Erika-Mária (Sapientia – EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék, Románia), VIRÁG Zoltán (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalom Tanszék, Magyarország).

ETO-besorolás: ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Lektor és korrektor: BUZÁS Márta

Angol és szerb nyelvű fordítás, angol nyelvű lektorálás: ÓDRI Kornélia

Szerb nyelvű lektorálás: Draginja RAMADANSKI

Műszaki előkészítés: BARNA Csaba

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.

Készült 2021-ben.

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának 413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól.

UDC: 811.511.141+821.511.141

YU ISSN 0354-9690

DOI: 10.19090/tm.2021.2.

STUDIJE

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Novi Sad
2021 ■ 2

STUDIJE

Naučni časopis Katedre za Mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu

Izlazi polugodišnje. Prvi broj izlazi sa dodatkom IZ ŽIVOTA ODSEKA.

Za izdavača: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, dekan

Odgovorni urednik: Eva TOLDI, šef odseka

Glavni urednik: Erika BENCE

Uređivački odbor: Imre Jožef BALAŽ (Kluž-Napoka, Rumunija), Irena BANDI (Sofija, Bugarska), Tamaš BARČI (Pečuj, Mađarska), Elena Laviniya DUMITRU (Rim, Italija), Tamaš FARKAŠ (Budimpešta, Mađarska), Atila IMRE (Targu Mureš, Rumunija), Julijana IŠPANOVIČ ČAPO (Novi Sad), Olga HAVANOVA (Moskva, Rusija), Eleonora KOVAČ RAC (Novi Sad), Margita KEVEŠ (Delhi, Indija), Marton SILAĐI (Budimpešta, Mađarska), Čila UTAŠI (Novi Sad).

Recenzenti: Žužana AJTONJ (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Rumunija), Laslo ANĐAL (Univerzitet Konstantin Filozof, Institut za mađarski jezik i književnost, Nitra, Slovačka), Imre Jožef BALAŽ (Univerzitet Babeš-Bojai, Filološki fakultet, Departman za mađarsku književnost, Kluž-Napoka, Rumunija), Adrian BENE (Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za francuski jezik, Pečuj, Mađarska), Hargita HORVAT FUTO (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad), Julijana IŠPANOVIČ ČAPO (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Novi Sad), Tamaš KIŠ (penzionisani profesor visoke škole, Pečuj, Mađarska), Ana KOLAT (Univerzitet u Mariboru, Filozofski fakultet, Odsek za mađarski jezik i književnost, Maribor, Slovenija), Žombor LABADI (Sveučilište J. J. Štrosmajer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek, Hrvatska), Ana LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (Sveučilište J. J. Štrosmajer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek, Hrvatska), Zoltan MEDVE (Sveučilište J. J. Štrosmajer, Odsek za mađarski jezik i književnost, Osijek, Hrvatska), Beatriks OSKO (Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju – Mađarska akademija nauka, Institut za jezičke nauke, Budimpešta, Mađarska), Žužana-Monika TAPODI (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Rumunija), Erika-Marija TODOR (Univerzitet „Sapjencija“, Mađarski univerzitet u Transilvaniji, Fakultet u Mijerkurea Čuku, Odsek za humanističke nauke, Rumunija), Zoltan VIRAG (Univerzitet u Segedinu, Odsek za savremenu mađarsku književnost, Mađarska).

Univerzalna decimalna klasifikacija: Julijana IŠPANOVIČ ČAPO

Lektura i korektura: Marta BUZAŠ

Prevod na engleski jezik, lektura, prevod na srpski jezik: Kornelija ODRI

Lektura na srpskom jeziku: Draginja RAMADANSKI

Priprema za štampu: Čaba BARNA

Izdaje Odsek za hungarologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Godina izdanja: 2021.

Na osnovu mišljenja br. 413-194/73. VI Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, nauku i kulturu AP Vojvodine izdanje ne podleže obavezi plaćanja poreza na promet.

UDC: 811.511.141+821.511.141

DOI: 10.19090/tm.2021.2.

YU ISSN 0354-9690

STUDIES

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HUNGARIAN STUDIES

Novi Sad
2021 ■ 2

STUDIES

Scientific Journal of the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

Published semi-annually. The first issue printed with the supplement
FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT.

Editor-in-chief: Ivana ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, Dean
Senior Editor: Éva TOLDI, Head of Department
Chief editor: Erika BENCE

Editorial board: Imre József BALÁZS (Cluj-Napoca, Romania), Irén BANDI (Sofia, Bulgaria), Tamás BARCSI (Pécs, Hungary), Elena Lavinia DUMITRU (Rome, Italy), Tamás FARKAS (Budapest, Hungary), Attila IMRE (Tîrgu Mureş, Romania), Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ (Novi Sad), Olga KHAVANOVA (Moscow, Russia), Eleonóra KOVÁCS RÁCZ (Novi Sad), Margit KÖVES (Delhi, India), Márton SZILÁGYI (Budapest, Hungary), Csilla UTASI (Novi Sad).

Reviewers: Zsuzsanna AJTONY (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Romania), László ANGYAL (Constantine the Philosopher University, Nitra, Slovakia), Imre József BALÁZS (Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literature, Cluj-Napoca, Romania), Adrián BENE (University of Pécs, Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of French Studies, Pécs, Hungary), Hargita HORVÁTH FUTÓ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Novi Sad), ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Novi Sad), Tamás KISS (retired college professor, Pécs, Hungary), Anna KOLLÁTH (University of Maribor, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Language and Literature, Maribor, Slovenia), Zsombor LÁBADI (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature, Osijek, Croatia), Anna LEHOCKI-SAMARDŽIĆ (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature, Croatia), Zoltán MEDVE (J. J. Strossmayer University of Osijek, Department of Hungarian Language and Literature, Croatia), Beatrix OSZKÓ (University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies – Hungarian Academy of Sciences, Institute of Linguistic Studies, Budapest, Hungary), Zsuzsanna-Mónika TAPODI (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Romania), Erika-Mária TÓDOR (University of Transylvania, Faculty of Miercurea Ciuk, Department of Humanities, Romania), Zoltán VIRÁG (University of Szeged, Faculty of Humanities, Department of Contemporary Hungarian Literature, Hungary).

UDC-classification: Julianna ISPÁNOVICS CSAPÓ

Lector and proof-reader: Márta BUZÁS

English translator, proof-reader, Serbian translator: Kornélia ÓDRI

Serbian lector and proof-reader: Draginja RAMADANSKI

Technical editor: Csaba BARNA

Published by the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Hungarian Studies

2021

On grounds of the report of the VAP Secretariat of Education, Science and Culture,
issue number 413-194/73. VI, this publication is free of purchase tax.

KLASSZIKUSOK ÉS KORTÁRSOK ÚJRAÍRÁSA,
FORDÍTÁSA

KÖVES Margit

Delhi Egyetem
Szlavisztika–Finnugrisztika Tanszék
Delhi, India
mkoves@gmail.com

TÍMÁR ZSÓFI MUSKÁTLIJA INDIÁBAN

Klasszikusok és kortársak újraírása és fordítása tanulás közben

Muškatle Žofi Timar u Indiji

*Parafraziranje i prevođenje klasičar savremenih autora tokom učenja
mađarskog jezika*

The Geranium of Zsófi Tímár in India

*The Rewriting and Translation of Classics and Contemporary in the Course
of Studying Hungarian*

A dolgozat Mikszáth Kálmán klasszikus elbeszélése, a *Tímár Zsófi özvegységének* kortárs átírásával, Tóth Krisztina *Tímár Zsófi muskátlijával* foglalkozik, ami tananyagként szerepelt a Delhi Egyetem MA orosz kurzus magyar fakultációján. Mikszáth elbeszéléseinek, valamint az írói hangnak az elemzése, a klasszikus elbeszélés hindi fordítása nagymértékben segített a hallgatóknak Tóth Krisztina kortárs szövegének megértésében és fordításában. Tóth Krisztina elbeszéléseinek fordítását az egyik hallgató olyan módon készítette el, hogy az elbeszélés „személytelen” hangját, a narratívát változatlanul hagyta, de néhány, az indiai kulturális kontextus és a szövegolvasási gyakorlat miatt nehezen érthető részletet kiegészített. Így a cím, Péter és Zsófi kapcsolata meg Péter halála más színezetet kapott az indiai hallgató fordításában.

Kulcsszavak: intertextualitás, átírás, fordítás, irodalmi kánon, didaktika

A klasszikus hagyomány – kortárs újraírás kérdésével a magyar irodalmi módszertani kurzus foglalkozik a pécsi egyetemen (Kucserka 2011), amely betekintést nyújt az eredeti művek kortárs közvetítésébe, a társadalmi kontextusba, kulturális összefüggésekbe és nyelvekbe. Az újraírás, fordítás kérdése korábban már Esterházy, Tóth Krisztina és Háty János munkái alapján is felmerült, de számomra különösen az teszi érdekessé, hogyan lehet a magyar irodalmi kánon tanítását, ismertetését a külföldiek számára a kortárs irodalom felé elágaztatni.

Mikszáth-elbeszélést tanítani – Mikszáthot újraolvasni

Tanári munkám során a Delhi Egyetemen többször tanítottam MA orosz szakosok számára az Introduction to Hungarian history and literature, azaz a magyar történelem és irodalom kurzust, amelynek Mikszáth is része. Az MA-kurzus első három szemeszterében a hallgatók heti négy órában magyar nyelvet tanulnak, a negyedik szemeszterben kerül sor a magyar irodalomra és történelemre. Az előírt tananyagban tíz magyar író és költő szerepel, akik közül négyet-ötöt választunk ki olvasásra, tanulásra. Ennek keretében olvasunk el egy vagy két Mikszáth-elbeszélést, *A pénzügyminiszter reggelijét* és *a Tímár Zsófi özvegyességét*. Mind a két elbeszélés hindi fordításban kitűnően visszaadható (Mazaldan 1994, 1–3, 14–17). A narrátor hangjának ritmusa és dallama, az „élőbeszédyszerűség” (Tahin 2003, 37–71) volt az, ami már a hindi fordítás első olvasásakor is megtetszett. *A Tímár Zsófi özvegyességében* a patriarchális jóindulat és a kedélyesség ötvözete artikulálódik, amelyről Kosztolányi azt írta, hogy „úgy beszél minden alakjával, félvállról, pipával a szájában; mintha az egész világnak nagybátyja lenne” (Kosztolányi 2010, 19–20).

A pénzügyminiszter reggelije közéleti irányultságával olyan publicisztikai műfajt és mentalitást képvisel, ami közel áll a hindi politikai-parlamentari tárcához, hindi fordítása is van (Mazaldan 1994, 1–3), többek között ez is indokolta, hogy a tananyag része legyen. A karcolatban a narrátor szinte filmrendezői szemmel készíti a parlament büfijéről és a folyosóról audiális és vizuális felvételt. A karcolat alcíme, *az Ellenzéki vázlat* nem egy politikailag világosan körülhatárolható elbeszélői álláspontot jelöl ki, hanem objektív riporteri jelenlétet. A tárgyak megelevenedése, a tényérok, a poharak, palackok, a „cukkedlik”, a vajak, a heringek, a sajtok, a sonka és a legyek közelképe, a tárgyak, személyek „ünnepélyes” csapatmunkája, a „mamelukok”, a „habarékiak” humoros, szarkasztikus leírása közel áll a hindi politikai karcolathoz, ami ma is élő, közkedvelt műfaj. A műfaj népszerűsége Mirza Muhammed Rafi írásaival kezdődött a XVIII. században. Új képviselői napjainkban Manohar Shyam Joshi és Hari Shankar Parsai. Bár Mikszáth 1883-ban, a karcolat megjelenésének időpontjában ellenzéki képviselőként volt jelen a parlamentben, az elbeszélésben önálló, árnyalt narrátori nézőpontot választ (Hajdu 2010, 57–123).

Kronológiai rendezőelv a magyartanításban

Arató László a magyartanítás válságának egyik okát a kronológiai rendezőelvben látja, illetve a szerző- és portrécentrikus magyartanításban (Arató 2004). Pethóné Nagy Csilla a kronológiai rendezőelvet meghatározónak tartja,

de fontosnak gondolja, hogy a diákok tapasztalatot szerezzenek a kronológia átjárhatóságáról és a szövegvilágok kapcsolatáról is (Pethőné 2005, 20–21). Tanítási tapasztalataim azt mutatják, hogy egy távoli kultúrában a korkép és a művek világa együtt hatnak az olvasási, fordítási kedvre. De a klasszikus mű kortárs átírással való összekapcsolása is fokozza a mű iránti érdeklődést, így a *Tímár Zsófi özvegye* jó illusztráció arra, hogy mindkét szöveg jobban megnyílik, ha a párjával, azaz Tóth Krisztina *Tímár Zsófi muskátlijával* olvassuk.

Intertextualitás és a magyar irodalom

Tóth Krisztina *Talált mondat* című akadémiai székfoglalójában a költészet intertextualitásáról, a magyar költészeti hagyomány, Petri György, Tandori, Simon Balázs és Várady Szabolcs tudatos és tudattalan megidézéséről ír a saját és mások verseiben (Tóth 2011). A *Talált mondat*ban a palimpszesztről, a parafráziszról és a pastiche-ről szólva Tóth Krisztina arról számol be, hogy a „művek történeti holdudvarát” használják fel, „kitágítva az értelmezési lehetőségeket”, és így „olyan mintázat” jön létre, amelyben „az alkotó és az újraalkotó vonásai is kivehetőek”. Ezt a modellt a fordítás kontextusában egy hasonló, további réteggel bővíthetjük, hiszen a fordító a szöveget a saját nyelvi és társadalmi pozíciójából, látószögéből hozzáférése szerint világítja meg (N. Kovács 2004, 18–19).

A mű jelentése szövegek közötti kölcsönhatás során nyilvánul meg. Julia Kristeva a művet mint beszédben kitermelődő valóságosítást határozta meg, és kiemeli, hogy a szöveg produktivitásként jön létre, s terében több szövegből származó megnyilatkozás keresztezi egymást; „a korábbi szövegek átíródásával, temporalitásával, szövegi közök, csomók, disszeminatív működésével szembe-sül” (Sándor 2006, 17–35). Kristeva a szövegközi mozgást hálószerűnek fogja fel. Ebben a szerkezetben az értelmezés nem az eredetet kutatja, hanem azt, ahogy a szöveg és fordítása megnyílik a történetiség, a hagyományozás és a társadalmi gyakorlat felé. A mű meghatározása „antropológiai tény” abban az értelemben, ahogy Barthes állította a *Kritika és igazságban*.

Esterházy az *Esterházy-kalauzban* idézi Barthes szavait (Barthes 1976, 215–240), és elmondja, hogy mi volt a tétje a vendég-szövegeknek. Ez bizonyos mértékig egybehangzik azzal, ahogyan Tóth Krisztina írja le alkotó és újraalkotó egymást részben átfedő arcképét.

Az, hogy a szöveg testében egy idegen test van. Most egyfelől igaz, hogy ezek hasonulnak a szöveghez. Másfelől azonban mégiscsak idegen marad. Következésképpen valami billegés támad a szövegben. No most ez a billegés vagy remegés, nagyon fontos. Ezt hozza az idézet; egy idézet

hiába simul bele egy szövegbe, mert ha simul, ha nem simul, nem simul. Az abban meglévő irányok, melyek ugyan kiszabadítva a környezetből csak úgy, ahogy működnek – azok az irányok azért nem egészen ugyanazok, mint a szövegben meglévő irányok. Tehát valami feszültség támad (Birnbaum 1991, 7–8).

Tanári munkám során hallgatókkal és kollégákkal több Tóth Krisztina-vers, -elbeszélés, illetve -karcolat fordításán dolgoztunk, és érzékeltük ezt a több irányba tartó feszültséget.

Ciklusépítés és Tímár Zsófi

Mikszáth novelláinak első két kötete újdonság volt, a napilapok tárcanovellái közül a legjobbabból készült válogatás. A magyar tárcarovat a XIX. század végi, kiegyezés utáni újságkiadás felvirágzásával esett egybe. Hajdu Péter *Tudás és elbeszélés* című könyvében ír Mikszáth szerepéről a tárca műfajának kialakulásában (Hajdu 2007, 548–559). A *jó palócok* újdonságnak számított a XIX. század nyolcvanas éveiben, mert egy marginálisnak tekintett régiót és társadalmi csoportot jelenített meg a magyar irodalomban. Az események lokalizálása öt falu – Bágy, Gózon, Bodok, Majornok, Csoltó – földrajzi térségében azt is jelentette, hogy a faluk földrajzi térségében a novellák szereplői ismerik egymást, és a narrátor sok esetben az ő közös tudásukra támaszkodik. Az ott élők egyik novellában főszereplőként, míg egy másikban mellékszereplőként jelennek meg. A hely fontos szerepet játszik a *Tímár Zsófi muskátlijában* is, azzal, hogy Zsófi és Péter Kanizsa környéki falujukban, majd Kőbányán élnek a kilencedik emeleten.

Tóth Krisztina az elbeszélésköteteit szintén a folyóiratokban, újságokban megjelent tárcanovellákból válogatta össze, de ő gondosan elválasztja a tárca és az elbeszélés fogalmát. Például a *Hazaviszlek, jó?* című kötetbe tárcákat válogatott össze, amelyekben közös a sűrítés, a „képkivágás” és az, hogy „közvetlenebbül kapcsolódik az aktualitáshoz” (Horváth – Tóth 2018, 114–123). A *Párducpompa* (Tóth 2017) és a *Pillanatragsztó* (Tóth 2014) című kötet – az utóbbiban szerepel a *Tímár Zsófi muskátlija* – tárcanovellák gyűjteménye. Ezekben a novellákban jelen van a törekvés: „minimális terjedelemben felvillantani egy teljes emberi sorsot [...], a sűrítés a tétje az ilyen prózának” (Horváth – Tóth 2018, 218). A struktúrára fordított figyelmet, a gondos szerkesztést látjuk a *Pillanatragsztóban*, amelyben huszonöt történet olvasható. A huszonöt történet képviseli Tóth Krisztina irodalmi munkásságának huszonöt évét. A huszonöt novellát öt nagyobb részbe osztotta be, mindegyikbe öt elbeszélést válogatott. A *Tímár*

Zsófi muskátlija a Végül is még nyár van című rész középső, harmadik darabja, az e részben levő elbeszélések csábításról, csalódásokról, „kapuzárás” előtti válásról és új házastársi kapcsolatokról szólnak. A *Tímár Zsófi muskátliját* Tóth Krisztina 2010-ben, száz évvel Mikszáth halála után írta.

„Talált mondatok”, idegen testek a *Tímár Zsófi muskátlijában*

Azok a nevek, mondatok, kifejezések, amelyek bekerültek Mikszáth *Tímár Zsófi özvegységéből* *Tímár Zsófi muskátlijába* – Esterházy szavaival – „billegést, remegést”, feszültséget hoznak létre a szövegben. Az elbeszélés címe a birtokos raggal előhívja a *Tímár Zsófi özvegysége* címet. Mikszáthnál az elbeszélés tárgya Zsófi szalmaözvegysége, majd igazi özvegysége, míg a *Tímár Zsófi muskátlijában* az életen, a természet – kultúra kontinuitáson, az élhetőbb világon van a hangsúly, amely Zsófi számára a növényt, a kismacsokát jelenti, és amely tragikus fordulatot hoz létre Péter és Zsófi számára. A *Földlakó* című elbeszélés a *Pillanatrágasztóban* egy másik klasszikus, Karinthy Frigyes *Arabella* című elbeszélésének kortárs újraírása, ami szintén egy új dimenziót, a földön kívülit jeleníti meg. A *Pillanatrágasztó* kötet címlapja, Moizer Zsuzsa festménye, a *Piros virág*, utalás lehet mind a két elbeszélésre.

A Mikszáth-elbeszélés patriarchális, joviális elbeszélői viszonyulást sugall: „Ezek a kedves kis portékák, ezek a szőke asszonyok olyan szelídek, olyan jók, mint a bárányok. Legalább ez a *Tímár Zsófi*, ez egészen olyan.” A narrátor jóakarató patriarchális viszonyban van a közösséggel, és így Zsófit és Pétert is ismeri. A *Tímár Zsófi muskátlija* az elbeszélői hang és az elbeszélői pozíció tekintetében éppen személytelen hangvétellel áll legtávolabb Mikszáth elbeszélésétől. A Tóth-novella felütése: „Állítólag a szőke nőknek könnyebb.” Az elbeszélés meghatározó vonása az elbeszélői személytelenség. A *Talált mondat* című esszében Tóth Krisztina megállapítja, hogy a „személyesség formái [...] ritkán tudnak érvényesen hatni” korunkban, s a „művek történeti holdudvarát” használva bővítik ki „az értelmezési lehetőségeket”.

Az MA csoport, amelyben Mikszáth *Tímár Zsófi özvegysége* és Tóth Krisztina *Tímár Zsófi muskátlija* című elbeszélését olvastuk, második éve tanul magyarul; a 2019/20. évi tanévben fejezték be MA orosz szakos tanulmányaikat. Az órák száz percig tartanak, két egyetemi tanórányiak. A két diák, aki látogatta az órákat, Visáka Verma és Anurág Kumár, gyakran részt vesz a Magyar Kulturális Intézet programjaiban. A tavalyi delhi Irodalom éjszakáján önkéntesként dolgoztak. Szívesen tanulnak együtt, annak ellenére, hogy társadalmi háttérük különböző. Visáka az elit Army Schoolba járt Almorában, a Himalája hegyei között, míg

Anurág hindi nyelvű állami iskolába járt Béguszarájban, Bihar államban. A főiskolai (college) tanulmányaik után mindketten intenzív orosz kurzusra jártak, és így vették fel őket a Delhi Egyetem Szlavisztika–Finnugrisztika Tanszékén MA orosz szakra. Sokat kellett küzdeniük az orosz nyelv tanulásával, a magyar nyelv tanulása pedig különösen megterhelőnek tűnt számukra, bár úgy láttam, megnyíltak a magyar nyelv tanulása felé, sokat olvastak, Anurág több magyar klasszikus költő – Petőfi, Ady, József Attila – verseit, Hidas Judit *Boldogság tízezer kilométerre* című elbeszélésfüzérének a bevezetését és Tóth Krisztina *Tímár Zsófi muskátlija* című elbeszélését fordította hindire. A 2020. évi delhi Kőrösi Csoma hungarológiai esszéíró versenyen Anurág és Visáka is részt vett.

Anurág az elbeszélés címében a *muskátli* szót az „*aur abhisapt paudhá*” – ’átkozott virág’ kifejezéssel helyettesítette, megelőlegezve az elbeszélés befejezését. Az elbeszélés többi pontján pedig a ’geranium’ szót használta, ami a ’muskátli’ szótári megfelelője. Ezt azzal magyarázta, hogy bár a ’geranium’ létezik Indiában, de vadon nő, ezért ezen a kiemelt helyen, a címben jelzésképpen is fontos, hogy ne az angol ’geranium’ szót, egy „steril, érzelmi töltés nélküli” kifejezést használjon, hanem olyat, ami kapcsolatban van a történet alakulásával.

A Mikszáth-elbeszélés Palócföldön, Bágyon, illetve Gózonban játszódik, míg a Tóth Krisztina-elbeszélésben a regionalitás keretein kívül helyeződik a történet a térbeli elhelyezés szempontjából. Tímár Zsófi és Péter Kaposvár mellől egy faluból jöttek, és Kőbányán, egy panelben élnek az esküvőjük után. A *Tímár Zsófi özvegyiségében* Zsófi esti várakozása a küszöbön, tekintete a „kigyózó országúton” korabeli impresszionista tájképekre emlékeztet, *Tímár Zsófi muskátlijában* a kőbányai panelház kilencedik emeletén élő Zsófi a nagyvárosiak névtelen életét folytatja – „zötykölődik” a buszon, „disznó feliratokat olvasgat” a liftben, amíg feljut a kilencedik emeletre (Eisemann 2013, 5–17). Környezete és viszonyrendszere Tarr Béla *Családi tűzfészek* című filmjének kisszerű, lepusztult világát mutatja, és Zsófi ebbe szeretne valami új, „élő” elemet vinni egy kismacska örökbefogadásával, vagy a muskátlival. Ezt Péter megtagadja tőle. Anurág, aki még soha nem járt Magyarországon, a lakásvételt, a kőbányai másfél szobás panel megvásárlását, a szülők befektetésének a jelentőségét csak alaposabb olvasás után értette meg. A liftbeli „disznó feliratokra” való utalás révén érzekelte csak, hogy lepusztult, sivár környezetről van szó. De Péter elutasító viselkedését, Zsófi kívánságainak megtagadását megértette. A *Tímár Zsófi muskátlijában* a szereplők, Péter és Zsófi tudatát az elbeszélői narratíva közvetíti. Azt a bekezdést, ahol a narrátor mintegy Zsófi gondolataiba helyezkedve részben igazat ad Péternek, „ebben mondjuk volt valami, tényleg későn értek haza minden nap” (Tóth 2014, 118) Anurág a fordításban kihagyta.

Mikszáth elbeszélése a szőke asszonyokat mint „kedves kis portékákat” említi, akiket a „bárányokhoz” hasonlít, Tóth Krisztina elbeszélése a szőke hajszínt – „a szőke nőknek könnyebb” – a női siker elérésével azonosítja. A ’siker’ Tímár Zsófi esetében a házasságot jelentette, bár egy év után Péter a *Tímár Zsófi muskátlijában* – hasonlóan a *Tímár Zsófi özvegysége* Péteréhez – elhagyja a feleségét. Miután elhagyták, Tímár Zsófi arca Bágyon „mindig fehérebb lesz”, fekete kendőt vesz fel, gyászolja a veszteségét, még ha ideiglenesnek is érzi a különélést. Zsófi a *Tímár Zsófi muskátlijában* Kőbányán nem fejezi ki külső jelekben vagy szavakban, hogy mit érez, az elbeszélő narratívája szerint „megdermed”.

Nyelvi válság – Zsófi némasága

A *Tímár Zsófi özvegysége*ben a belső monológból tudja meg az olvasó, hogy Zsófit a férje búcsú nélkül hagyta el, és reményeit szintén a narrátor közvetítésével fejezi ki („Ha legalább megcsókolta volna még egyszer ha hidegen is, ha erőltetve is...”). Zsófi bízik benne, hogy Péter visszatér („Visszajön. Ő, bizonyosan visszajön”). A belső monológból az olvasó megismeri Zsófi érzéseit, gondolatait. Röviden, a célnak megfelelően ezenkívül is megszólal, „Menjünk! – mondá” az asszonynak, aki Péter üzenetét közvetítette. Majd Péter halálakor: „– Minek hozott kend ide? Honnan fogom őt ezentúl várni?”

A *Tímár Zsófi muskátlija* a nyelv biztonságának az elvesztését mutatja, a nyelv és környezet jelölési alkalmasságát vonja kétségbe. Zsófi „megdermed az idegességtől”, amikor egy képüzenetből ráeszmél, hogy Péter megcsalja, és a riválisának semmit sem képes mondani a telefonba, „csak szuszogott”. A férjének „nem bírt mit mondani, hiába fogalmazgatta magában sorra a lehetséges kezdőmondatokat”, és „zárómondatok se lettek”.

A nyelvi válság az életvilág válságát fejezi ki, Zsófinak megrendül a szavakba, a szavak hagyományos értelmébe vetett bizalma, és ez az értékvilág válságát is kifejezi. A *Tímár Zsófi muskátlijában* Péter nem vesz tudomást Zsófi kívánságairól, nem érti, nem akarja érteni Zsófi vágyait, és egy idő után Zsófi és Péter nem is beszélnek többé a nő kívánságairól. Zsófi nem említi Péter éjszakai és hétvégi kimaradásait sem. A különválás után elnémul. „Nem bírt mit mondani.” A nyelvhasználat deficitjében a világ válsága, „a világ érték-vákuuma”, az emberi kapcsolatok válsága mutatkozik meg (Broch 1988, 49). „Úgy viselkedett, mint aki nem vesz tudomást a saját életeről.” Zsófi hűségéről csak a válaszok/reakciók hiányából értesülünk, nem változtatta meg az e-mail-címét, nem vesz tudomást az e-mailről, amelyben Péter közös megegyezéssel kér válást, nem cserélte ki a zárat, a dupla ágynak csak az egyik fele van bevetve.

Felismerés és tragikus fordulat

Anurág Kumár, a hallgató-fordító arról számolt be, hogy a *Tímár Zsófi muskátlija* megértésében, különösen az elbeszélés utolsó részének a megértésében, sokat segített a *Tímár Zsófi özvegysége*. A békülési kísérlet, a házasság helyreállításának vágya a *Tímár Zsófi özvegysége*ben tragikus következményekhez vezet. Péter minél hamarabb látni akarja, hogy Zsófi eljön-e Gózonba, megbocsátott-e neki, és ezért vállalja, hogy ő teszi fel az aranykeresztet a templomtoronyra. A *Tímár Zsófi muskátlijában* Péter muskátlit, a gyöngédség jelét akarja Zsófi számára hagyni.

A fordulat akkor következik be, amikor Péter a *Tímár Zsófi özvegysége*ben megpillantja Zsófit a magasból: „Szíve nagyot dobbant, majd összeszorítja valami, keze megreszket, szeme elhomályosul.” Hasonlóan, amikor Péter a *Tímár Zsófi muskátlijában* a kilencedik emeleten „éppen ránehézkedett a bal oldali vasra, hogy helyére nyomja a ferde ládát”. Balladai kihagyás érzékelteti mindkét novellában a magasból a mélybe tartó zuhanást és vele a szakadékot Péter élete és halála között.

A *Tímár Zsófi özvegysége*ben Zsófi a gózoni templom mellett „némán borult a holttest fölé, s csókokkal borította”.

A döntő, kritikus helyzetekben megjelenő nyelvi válság, a némaság Zsófi jellemzője a *Tímár Zsófi muskátlijában*. Nem válaszol, amikor Péter „békülékeny, tapogatódzó üzenetet” küld. Ahogy Péter váratlanul elmegy a panelház mellett, „soha még tisztábban nem érezte, hogy szereti a feleségét”. Felmegy egykori közös lakásukba, ezt „próbálkozásnak” tekinti, fél, „hevesen ver a szíve”, „pánik” fogja el, aggódik. A nyelv szintje Péter számára sem működik tovább. A távol levő Zsófi „illata” az az intim közeli jelzés, amelyből Péter úgy érzi, hogy próbálkozhat a visszatéréssel. Zsófi visszanyerése a nyelv megkerülésével, a jelzés szintjén történhet: „Arra gondolt, hogy kéne hagyni valami üzenetet. Virágot. Vagy mondjuk egy kismacskát. Zsófi úgyis mindig macskát akart.” Miután Péter lezuhan a kilencedik emeleti ablakból, Zsófi „nem értette, mi történt”. Anurág egy kicsit kibővítette az elbeszélés utolsó mondatát: [Zsófi] „megpillantva a nyitott ablakot és az üres virágládákat” – ezek látványa tudatosítják benne, hogy mi történhetett; „*dzsó sájad uszi ká intazár kar rahé thé*” [amely talán őt várta]. Ezzel – szerintem – finoman segített az indiai olvasónak a történet megértésében.

Kitérő: Természet – kultúra, a világnézet átértékelése

A *Tímár Zsófi muskátlijában* Péter nem vesz tudomást a felesége kívánságairól, vagy nem érti, nem akarja érteni azokat. Zsófi kismacskát vagy muskátlit szeret-

ne, amely a kapcsolódást biztosíthatná a környezethez. A *Tímár Zsófi muskátlija* és Tóth Krisztina versei a természet és kultúra közötti ellentétet alakítják át, a kettő közötti határátlépés lehetőségét készítik elő. Például a *Rigó, Hal, Kutya* című versek az állatok társadalmi befogadását, megváltozott szerepét jelzi. Zsófinak a *Tímár Zsófi muskátlijában* nincs nyelvi eszköze arra, hogy kifejezze az űrt az életében. A nyelvi válság, a vágy, hogy növényekkel és más élőlényekkel töltsen meg az ember az életét, hibridizált életforma, az élet új felfogásának irányába mutat. Rosi Braidotti ír a poszthumanista megismerésről, ami – leegyszerűsítve – új megismerő gondolkodásmódot kíván meg, felértékeli az ökoszisztéma összetartozását és az ember-állat kapcsolatban a természeti – emberi kontinuum képződését mutatja meg. Ha ilyen összefüggésben olvassuk az elbeszélést, más megvilágításba kerül, miért nem érti Péter a felesége kapcsolódását a környezethez a természetten keresztül és Zsófi kívánságait (Braidotti 2018, 435–451).

Mikszáth Kálmán elbeszélésének feldolgozásában Tóth Krisztina kortárs környezetbe helyezett egy klasszikus történetet. Zsófi a *Tímár Zsófi özvegységében* és Zsófi a *Tímár Zsófi muskátlijában* szereti a férjét, fel sem merül benne, hogy elhagyja. Férje megbánására Zsófi a *Tímár Zsófi özvegységében* megfelelő választ ad, de Zsófi a *Tímár Zsófi muskátlijában* befogadó közösség, nyelv és eszközök nélkül nem képes arra, hogy kifejezze, amit érez. A tragikus fordulat váratlanságát a *Tímár Zsófi özvegységében* Rögi ácsmester bizonyos mértékig közvetíti az olvasó számára, a *Tímár Zsófi muskátlijában* az elbeszélői kihagyás miatt az olvasónak csak kevés információja lehet arról, hogyan zuhan le Péter a járdára. A *Tímár Zsófi özvegységében* Zsófi adekvát testi gesztusai („némán borult a holttest fölé, s csókokkal borította”) és nyelvi válasza („Honnan fogom őt ezentúl várni?”) megdöbbenését és gyászát fejezik ki.

Zsófi reakciója Péter teste mellett a *Tímár Zsófi muskátlijában* a panelház melletti járdán tudatosítja az olvasóban az együttérzést Zsófival; azt, hogy Zsófi egy átalakuló kulturális és humánológiai világ határán áll az élet elvesztésekor, és nincs birtokában adekvát jeleknek, szavaknak, kifejezőeszközöknek.

Anurág Kumár, a hallgató-fordító ezt a hiányt akarta megszüntetni, amikor az elbeszélést egy fél mondattal kiegészítette, hogy az olvasó segítségére siessen. A kiegészítést és a többi változtatást az új nyelvi kontextus és az eltérő kulturális környezet indokolja.

Irodalom

Arató László. 2004. „A kronológia nem szavatol az irodalomtörténet-lady biztonságáért”.

Beszélő 9 (1): 215–240. <http://www.szv.hu/cikkek/irodalomtortenet-lady> (2021. márc. 31.)

Barthes, Roland. 1976. *Válogatott írások*. Budapest: Európa.

- Braidotti, Rosi. 2018. A posztthumántudományok felé. *Helikon* 59 (4): 435–452.
- Broch, Hermann. 1988. *Hofmannstahl és kora*. 40–51. Budapest: Helikon.
- D. Birnbaum, Marianna. 1991. *Esterházy-kalauz*. 7–8. Budapest: Magvető.
- Eisemann György. 2013. Tér és nyelv, látvány és emlékezet a modern magyar novellában. *Irodalomismeret* 14 (2): 5–17. http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_2/eisemann_gyorgy.pdf (2021. márc. 31.)
- Hajdu Péter. 2007. Sikertörténetek a századvégi novellisztikában. In *A magyar irodalom története II*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. 548–559. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajdu Péter. 2010. *Tudás és elbeszélés*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Horváth Csaba – Tóth Krisztina. 2018. *Reptéri nyúl*. 109–143, 215–245. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Kosztolányi Dezső. 2010. Mikszáth Kálmán. *Somogy* 38 (1): 19–20. http://epa.niif.hu/03100/03112/00005/pdf/EPA03112_somogy_2010_1.pdf (2021. márc. 31.)
- Kucserka Zsófia. 2011. *Az irodalomtanári mesterség gyakorlata és módszertana*. Pécs: PTE, BTK.
- Mazaldan, Indu. 1994. *Vitt mantri-ka nashta (A pénzügyminiszter reggelije)*. 1–3, 14–17. Újdelhi: National Publishing House. Magyar elbeszélések hindi fordítása.
- Mikszáth Kálmán. 1882. *Tímár Zsófi özvegye, A jó palócok*. (32) <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Mikszath-mikszath-osszes-muve-2A85B/elbeszelesek-2741-kotet-37D19/a-jo-palocok-1882-32-kotet-3B518/timar-zsofi-ozvegysége-1882-3B5F2/> (2021. márc. 31.)
- N. Kovács Tímea. 2004. *A fordítás mint kulturális praxis*. 18–19. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Pethőné Nagy Csilla. 2005. *Módszertani kézikönyv*. Budapest: Korona Kiadó.
- Sándor Katalin. 2006. Közelítések a médiumköziség kérdéseihez. *Iskolakultúra* 16 (1): 17–36. https://epa.oszk.hu/00000/00011/00100/pdf/iskolakultura_EPA00011_2006_01_017-036.pdf (2021. márc. 31.)
- Tahin Szabolcs. 2003. „Élőbeszédszerűség” Mikszáth prózájában. *Tiszatáj* 57 (11): 37–71. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00147/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_11_053-071.pdf (2021. márc. 31.)
- Tóth Krisztina. 2011. *Talált mondat. Székfoglaló előadás*. Széchenyi Művészeti és Irodalmi Akadémia, MTA, https://mta.hu/data/dokumentumok/szima/szekfoglalok/Toth_Krisztina.pdf (2021. márc. 31.)
- Tóth Krisztina. 2014. *Pillanatragsztó*. Budapest: Magvető.
- Tóth Krisztina. 2017. *Párducpompa*. Budapest: Magvető.

Margit KEVEŠ

MUŠKATLE ŽOFI TIMAR U INDIJI

*Parafraziranje i prevođenje klasika i savremenih autoratokom učenja
mađarskog jezika*

Rad se bavi savremenom parafrazom klasične pripovetke Kalmana Miksata o životu udove Žofi Timar, pod naslovom *Muškatle Žofi Timar* Kristine Tot, koja je bila deo nastavnog programa za ruske studente master studija mađarskog jezika. Tumačenje Miksatove kratke priče, njen prevod na hindu i analiza narativnog tona u obe priče pomogli su studentima da razumeju i prevedu ovu kratku priču Kristine Tot. Prevod te kratke priče jedan student je pripremio tako da se zadrži narativ, bezlični pripovedački ton, ali su dodati određeni detalji koji su predstavljali prepreku u razumevanju zbog prakse tekstualnog čitanja i kulturnog konteksta. Tako su u prevodu indijskog studenta naslov, odnos između Petera i Žofi kao i Peterova smrt postali drugačije nijansirani.

Ključne reči: intertekstualnost, hronologija, feljton, kratka priča, prevod, tumačenje, mađarska književnost, hindu književnost

Margit KÖVES

THE GERANIUM OF ZSÓFI TÍMÁR IN INDIA

*The Rewriting and Translation of Classics and Contemporary Authors
in the Course of Studying Hungarian*

The paper deals with the contemporary rewriting of Kálmán Mikszáth's classical short story *The Widowhood of Tímár Zsófi* by Krisztina Tóth in *The Geranium of Zsófi Tímár*, that was part of the syllabus for the MA Russian students who specialized in Hungarian. The interpretation of Mikszáth's short story, its Hindi translation and the analysis of narrative voice in both stories helped the students in the understanding and translation of Krisztina Tóth's short story. The translation of Krisztina Tóth's short story was prepared by a student in a way that the narrative, the impersonal voice of narration was maintained, but some details were added which were not easily understood because of the practice of textual reading and cultural context. Thus, the title, the relationship between Péter and Zsófi and Péter's death got a different hue in the translation of the Indian student.

Keywords: intertextuality, chronology, feuilleton, short story, translation, interpretation, Hungarian literature, Hindi literature

TÖRTÉNELEM, IRODALOM

MIHÁLY Vilma-Irén

Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar
Humántudományok Tanszék
Csíkszereda, Románia
mihalyvilma@uni.sapientia.ro

EGY VILÁGPOLGÁR A HABSBERG MONARCHIA ÉS A NEMZETÁLLAMOK PEREMÉN

Joseph Roth munkássága

**Građanin sveta na rubu Habzburške Monarhije
i nacionalnih država**

Stvaralaštvo Jozefa Rota

**A World Citizen on the Fringe of the Habsburg Monarchy
And Nation States**

The works of Joseph Roth

„Semmi sem világít rá jobban a jelenre és a jövőre felé vezető választott utakra,
mint az a mód, ahogyan a társadalom magáénak vállalja múltját.”

(Lucian Boia)

Jelen tanulmány a Habsburg-mítoszt és a nemzetállamok mítoszáét járja körül Joseph Roth munkássága kapcsán. Az általános bevezetőt, mely röviden összefoglalja a kor történelmi hátterét, és párhuzamot von múlt és jelen között, az elméleti fogalmak tisztázása követi. A tanulmányban alkalmazott vizsgálat interdiszciplináris jellegű, ötvözi az irodalmi, társadalomtudományi, történelmi és pszichológiai szempontokat. A gyakorlati részben kiválasztott Roth-művek alapján a dolgozat a két mítosz jelenlétét, illetve hiányát vizsgálja. Az alkotásokban gyakran bukkannak fel ezek a fogalmak anélkül, hogy explicit módon említénék őket. Roth művei rámutatnak a mítosz alapjaira, és a politikai, társadalmi, kulturális kavalkád közepette tanúságot tesznek a humánium fontosságáról. A szerző és hősei valóságos világpolgárok, határátlépők.

Kulcsszavak: nemzet, mítosz, Habsburgok, Monarchia, humánium

Bevezetés

2021 őszén járunk, mögöttünk másfél év világjárvány, mely felforgatta saját és közösségeink életét, valamint világunk rendjét. Átszerveződni látszik az egyén szférája, de az egyén és állam viszonya, illetve az Európai Unió révén az állam és az állam fölötti hatalom kapcsolata is. A bizonytalanság idejét éljük, és kapaszkodókat keresünk. Szolgálhat-e a múlt, ha nem is példával, de segítségül jelen helyzetünkben? A mottóból kiindulva, igen. Minél tisztábban látjuk és viszonyulunk saját és nemzetünk vagy államunk múltjához, annál világosabbak a jelen összefüggései, melyek függvényében a jövő is alakítható.

Jelen tanulmányban körülbelül egy évszázadot, azaz az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig lépek vissza az időben, és megvizsgálom, hogyan feszült egymásnak a nemzeteket összefogó birodalom mítosza a nemzetállamok mítoszával. Az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának utolsó szakaszában a maihoz hasonló válsághangulat uralkodott, melyet nem járvány okozott, de annál inkább a politikai érdekek és a széthúzás. A válságot az irodalom is tükrözte, gondolkunk Krúdy, Krléza, Rebreanu vagy Zweig műveire. Jelen elemzés alapját Joseph Roth monarchiabeli író munkássága képezi, az eljárás pedig interdiszciplináris, ötvözi az irodalmi, történelmi és társadalmi nézőpontokat.

A századfordulón egyre hangsúlyosabb válsághangulat gyökerei korábbra nyúlnak vissza, I. Ferenc József császárságának kezdetéig. Az 1848-as forradalmakat további külső és belső politikai konfliktusok követték, 1859-ben például a solferinói csata következtében a Habsburgoknak jelentős területeket kellett átengedniük az olaszoknak, majd a poroszok ellen is alulmaradtak, így Kelet-Európa irányába terjeszkedtek, ami azonban később végzetesnek bizonyult a birodalom számára (Mihály 2012, 55). Az 1867-es kiegyezés után a Monarchia kettévált, osztrák és magyar részre, hisz bár vezetője egységes – Bécsben császár és Budapesten király címmel –, a külügy-, pénzügy- és hadügyminisztérium közös, egyébként a két fél két külön államként nyilvánult meg. Mindkettő saját kormánnyal, parlamenttel, törvényekkel és közigazgatással rendelkezett (Boia 2018, 26). Idővel a két állam közötti különbségek tovább fokozódtak, érdekeik eltérő irányt vettek.

A kettős vezetést megnehezítette a Monarchia etnikai sokszínűsége, valamint a két fél ehhez való viszonyulása. A Monarchia osztrák része nem a nemzeti elvre épült, inkább „olyan történelmi országok konglomerátumát” képezte, melyeket nem az etnikai határok szabtak meg (Boia 2018, 28). A birodalom nyugati része nem tekinthető koherensnek, hisz az egymás szomszédságában található tartományok mindegyikét egyes nemzetiségi összetétel és önállóság jellemezte (Boia 2018, 26). Bár a német nyelv révén az osztrákok biztosították és éreztették felsőbbrendűségüket a Monarchián belül, mégis azt mondhatjuk,

hogy a birodalom ezen része a századfordulón inkább a regionális autonómia és a föderalizáció irányába tartott (Boia 2018, 28). Ezzel szemben az akkori Magyarország egységes nemzetállamnak tekintette magát, annak ellenére, hogy a birodalom e részének lakossága is több nemzetiségből tevődött össze. A kiegyezés évében a birodalom keleti felében az összlakosság 44,4%-a volt magyar, ami a többi nemzetiséggel külön-külön összehasonlítva többséget jelentett ugyan, összességében viszont kisebbséget eredményezett (Boia 2018, 29). A magyar nemzet „az ország összes lakóját magába foglalta, eredettől és nemzetiségtől függetlenül. A hat nemzetiség: a magyar, a román, a szlovák, a német, a szerb és az ukrán egyetlen nemzetben egyesült” (Boia 2018, 30).

A Monarchia két államának részben eltérő egység- és nemzetpolitikai érdekeihez társult a századfordulón felerősödő iparosodás és modernizáció, mely azonban I. Ferenc József hagyományszeretetének köszönhetően más nyugat-európai országokhoz képest a birodalomban később tudott teret nyerni. A császár kételkedve fogadott minden újítást, főleg a technika terén, így gyanakvón figyelte például a telefon, vasút vagy autók fejlesztését és fejlődését (Johnston 1980, 49). Ennek ellenére a felgyorsult technológiai fejlődést és ennek térnyerését a Monarchia területén a hagyomány őrei nem tudták megakadályozni, ami ugyancsak feszültségekhez vezetett. Így az Osztrák–Magyar Monarchiát nemcsak politikai, hanem társadalmi és kulturális ambivalencia is jellemezte. Különösen igaz ez a kettősség az 1890 és 1910 közötti időszakra, melyet kultúrtörténetileg bécsi modernizmus néven ismerünk. Ellentmondásos irányzatok futottak egymással párhuzamosan, például Ernst Mach pozitivizmusa és tudományfilozófiája, Freud pszichoanalízise, a szecesszió, vagy ekkorra tehető a modern antiszemitizmus, cionizmus és az ausztromarxizmus kialakulása (Le Rider 1990, 16).

A politikai, területi, nyelvi és kulturális sokszínűség több világnézeti lehetőséghez vezetett, ez pedig maga után vont egyfajta bizonytalanságérzetet, válsághangulatot. A világ rendje változóban volt, és ez a változás rányomta bélyegét az egyén identitására is. A régi, megszokott, bejáratott öngazolási támpontok hanyatlóban voltak, újakat kellett keresni, kialakítani. A kor irodalma egyszerre tükrözi a sokszínűséget, a hanyatlást, a válságot, a bizonytalanságot, a nosztalgiaát, valamint az ezekből következő kérdésekre adott válaszokat.

Elméleti háttér

Az irodalmi művekben a haldokló Monarchia képe különböző konnotációkban szerepel. Míg Hermann Broch vidám apokalipsziszról ír, Stefan Zweig a biztonság világát siratja (Johnston 1980, 49). Két ellentétes, de egy időben lehetséges reakció ugyanarra a történésekre. A Zweig által felmutatott nosztalgikus vonalat

követi részben Joseph Roth is műveiben, kivált az 1932-ben megjelent *Radetzky-indulóban* és az 1938-as *A kapucinus kripta* című regényeiben. A Monarchia múltbeli nosztalgikus képe mögött azonban helyenként ráismerhetünk a mitizálás folyamatára. Claudio Magris Habsburg-mítoszként utal a jelenségre, amely a közelmúltat elhomályosítva, pozitív visszavágódással mutatja be azt. Számára mindazok az írók, akiknek művei ezt a nosztalgiát tükrözik, a Habsburg-mítosz képviselői (Magris 2000, 1–33).

Jelen tanulmány részben ért csak egyet Magris felvetésével, főleg Joseph Roth munkásságának tekintetében. Akárcsak maga a Monarchia és a nagybirodalmi élet, úgy Roth élete és munkássága is ambivalensnek tekinthető. Ha feltétel nélkül elfogadjuk Magris Habsburg-mítoszra vonatkozó meghatározását, akkor sem érvényes ez a címke Roth összes művére. Bár Roth az Osztrák–Magyar Monarchia peremvidékéről, Galíciából származik, élete és írásai sokkal inkább határátlépőként, világpolgárként tüntetik fel a szó szoros és átvitt értelmében. Így valójában az író nem sorolható be egyik vagy másik mítosz képviselői közé sem, vagy ha igen, mindegyikhez. Roth besorolás szempontjából is határszegő, se a Habsburg-mítoszt, se a nemzetállamok mítoszáét nem élteni, vagy egyszerre méltatja mindkettőt.

Roth sajátos helyzetének a megértése először is a fogalmak tisztázásával indulhat. A mítosz-címke manapság igen divatossá vált, ráragasztható mindenre, ami a valóságtól eltávolodik, azaz fikatív, sztereotip, torzítás vagy túlzás (Boia 2005, 7). Ez a meghatározás azonban hátrányosan érinti a mítoszt, mert teljesen áttolja a nem reális, vagyis a képzeletbeli síkra, és ezáltal megfosztja igazságtartalmától is. Mítoszok esetében téves kérdés, hogy igaz vagy sem a történet, mivel a hangsúly elsősorban nem a képzeletbeli és a valós közötti különbségen van, hanem a mítosz szerkezetén. Megtörténhet, hogy képzeletbeli, vagy egyszerre igaz és fikatív dolgokat is tartalmaz, a lényeg viszont azon van, hogy hogyan rendszerezi a tartalmakat. A mitikus történetek sajátos mitikus gondolkodás mentén szerveződnek. Lucian Boia meghatározásában a mítosz „olyan képzeletbeli alkotás [...], amelynek az a rendeltetése, hogy a kozmikus és társadalmi jelenségek lényegét kidomborítsa, szoros viszonyban a közösség alapvető értékeivel, és az a célja, hogy biztosítsa annak összetartó erejét” (Boia 2005, 8). Ha ebből a meghatározásból indulunk ki, akkor láthatjuk, hogy nem minden torzítás, túlzás, átalakítás vagy értelmezés mítosz, mert utóbbi valamilyen lényegi igazság felmutatását feltételezi. A tükrözött igazság a közösség számára, melyben a mítosz létrejött, amelyhez szól, irányadóként, példaként működik. Boia szerint a mítosz két legfontosabb tulajdonsága, hogy egyszerűsítő és betagoló, ezáltal csökkenti a jelenségek sokszínűségét és összetettségét, és egy olyan rendet vezet be a történelembe, melyet egy meghatározott társadalom igényeinek,

eszményeinek tulajdonít (Boia 2005, 8–9). A mítoszok hasznosak, nem kell őket lerombolni, azonban át-, vagy jobban mondva, rá kellene látni struktúrájukra, arra, hogy mi az igazságmagvuk, illetve mi az, amit mesterséges módon felduzzasztanak, táplálnak.

Akár a Habsburg-mítoszáról, akár a nemzetállamok mítoszájáról beszélünk, a nemzet fogalma megkerülhetetlen. Tulajdonképpen egy újabb mítoszáról, a nemzet mítoszájáról van szó, melyet, ha elemeire bontunk, könnyen láthatóvá válik mitikus szerkezete. A nemzet egy olyan konstrukció, mely a történelem során felváltotta a birodalmakat és dinasztiákat, egy kollektív, azonos nyelvet beszélő szubjektum. Saját identitásának meghatározása érdekében a nemzet elhatárolja magát másoktól, így megkülönbözteti a hozzá hasonlókat a tőle különbözőektől, míg utóbbiak potenciális ellenségeivé válhatnak (Anderson 2006, 1–9). A nemzet egy elképzelt, behatárolt, szuverén politikai közösség (Anderson 2006, 4). Elképzelt, mert lehetetlen, hogy a közösségen belül mindenki mindenkit ismerjen. Behatárolt, mert szükséges a másoktól való elkülönülés, ellenkező esetben az egész világot magába foglalná. Szuverén, mert csak akkor létezhet, ha másoktól független. Közösség, mert horizontális síkon bajtársiasság és testvériesség jellemzi (Anderson 2006, 6–7).

Boia és Anderson elméletei kiegészítik egymást. Anderson rámutat a nemzet önkéntes, kiépített, mesterséges mivoltára, Boia pedig kihangsúlyozza, hogy nem a történelem teszi nemzetté a nemzetet, hanem, miután megalkották, olyan történelmi elemeket emel be nemzetmítoszába, melyek úgy tüntetik fel, mintha mindig is létezett volna (Boia 2012, 15). Minden alkalommal, amikor olyan mítoszokkal dolgozunk, amelyeknek alapját a nemzet képezi, szem előtt kell tartanunk, hogy maga a nemzet is egy mitikus konstrukció. Így a Habsburg Birodalom, de a nemzetállamok mítosza mögött is ugyanaz a nemzetmítosz húzódik meg, legalábbis struktúra szintjén, azonban más tartalmakkal feltöltve, más irányt testesítve meg.

A nemzetállamoknak két modelljét különböztethetjük meg, a francia és a német modellt. A francia minta kialakulása a forradalomra és a napóleoni háborúkra vezethető vissza, melyeket követően a francia nemzetet nem etnikai szerveződésként, hanem mint állampolgárainak szabad választását határoztak meg (Boia 2005, 15). Ezt Bíró állampolgári nemzetként definiálja (2004, 224). A német modell ezzel szemben a közös eredetet, az egységes nyelvet, az azonos szellemiséget és történelmet tartja elsődlegesnek, vagyis esetében az etnikai szempontok a meghatározók (Boia 2005, 15). Bíró terminológiája alapján ezt a második kategóriát kulturális nemzetként tarthatjuk számon (Bíró 2004, 224). Akármelyik modellt vizsgáljuk, mindkettő mögött fellelhetjük azt a törekvést, hogy a valós vagy képzeletbeli nemzetképet visszavetítsék a múltba.

A Habsburg-mítosz esetében is ugyanez a múltba való visszavetítés áll fenn, azonban ebben az esetben a nemzetek fölötti, illetve ezek autonómiáját megőrző, föderatív ernyő kerül az előtérbe. Míg a századfordulón és az első világháborút követően a nemzetállamok a jelenre és a jövőre összpontosítottak, a Habsburg-mítosz hívei a múlt felé irányultak, és nosztalgikus szemszögből egyszerűsítették le és integrálták a történéseket. Jelenre adott válaszuk a múlt felértékelése és pozitívumainak kidomborítása volt. Az irodalom, a fikció világa egyfajta továbbélést biztosított a dicső múlt és a Habsburg-mítosz képviselői számára is.

Irodalmi tükrök¹

Joseph Roth munkásságának korai művei úgy kapcsolódnak a Habsburg-meg a nemzetállamok mítoszához is, hogy konkrétan nem tesznek utalást egyik-re sem. Nem fedezhetjük fel bennük a letűnt Monarchia szépített képét, de a nemzetállamok igazi arcát sem. Mégis, hiánya által mindkét mítosz jelen van a kezdeti alkotófázis írásaiban is.

A *Hotel Savoy* (1924), *A lázadás* (*Die Rebellion* – 1924), *A vég nélküli menekülés* (*Die Flucht ohne Ende* – 1927) vagy a *Zipper és apja* (*Zipper und sein Vater* – 1928) az otthon, a haza örök kereséséről szólnak. A főszereplők gyakran biztos, biztonságos pontot keresnek a világban, vagy valamilyen mitikus időtlenségbe menekülnek. Ezeknek a regényeknek a világa a Monarchia összeomlása után játszódik, és pesszimista hangvételű, mert az egyén magára hagyatott, a birodalom biztosította rend felbomlásával szembesül az üresség, elveszettség, céltalanság érzetével. A jelennek ez a fajta szemlélése erős identitáskrisziszhez vezet, illetve tükrözi a világ, a külső rend válságát is.

Ha meg akarjuk ragadni a korai regények főszereplőinek identitását, a legmegfelelőbb címke a „nomád” (Hartmann 2006, 167), akinek nincs állandó lakhelye és folyton úton van. Gabriel Dan, a *Hotel Savoy* főhőse szállodákban él. A vendéglátó egységek állomások számára, örvend a folyamatos identitáscsere lehetőségének, a beszélgetéseknek és kalandoknak, de nem tud valós kapcsolatokat teremteni. Franz Tunda, *A vég nélküli menekülés* főszereplője osztrák tiszt, aki orosz fogságba kerül, majd Bakuba, a Fekete-tenger partjára, később Bécsbe, a Rajna mentére és Párizsba viszi útja. Sodródását napló vezetésével ellensúlyozza. Az írás lehetőséget nyújt számára a reflektálásra, ugyanakkor a tudatalatti-ból felszínre segít régi, eltemetett emlékeket, melyek további asszociációk sorát

¹ Ez a rész a 2012-ben könyvként is megjelent doktori értekezés egy részén alapszik. Lásd: Mihály Vilma-Irén. 2012. *Zur Identitätskrise – Ein interkultureller Vergleich*. [Az identitáskrisziszről – interkulturális összehasonlításban]. 76–87. Csíkszereda: Státus.

indítják el benne. Egy adott ponton már nem sodródik, hanem tudatosan keresi egykori jegyesét, és ezzel együtt tudat alatt a béke elvesztett világát is. A regény végén Tunda mégsem ér célba, a főszereplő továbbra is egyedül sodródik tovább:

Idegennek érzem magam a világban. Idegen szemekkel, idegen fülekkel, idegen tudattal megyek el az emberek mellett. [...] Ebben a világban nem volt otthon. Hol volt otthon? A tömegsírokban. [...] Tunda néha úgy érezte, mintha ő maga is ott lent feküdne, mintha mi mindannyian ott lent feküdnénk. Mi, akik egy hazából kiköltöztünk, elestünk, eltemettek vagy visszatértünk, de nem haza – mert mindegy, hogy eltemettek vagy egészségesek vagyunk. Idegenek vagyunk ebben a világban, az árnyékok országából jövünk. [...] Senki sem volt olyan felesleges a világon, mint ő (idézi Lichtmann 1994, 40, 41).²

Ugyanerre a felismerésre jut Nikolaus Brandeis, a *Jobb és bal* (*Rechts und Links* – 1929) szereplője is, akitől mindenki tart, mert Keletről származik. Brandeis azonban elfogadja a helyzetét, és erőt merít abból, hogy saját létét árnyként fogja fel.

Roth nomádjai felfüggesztik mindkét mitikus kapaszkodót azáltal, hogy az átmenetiség, az árnyék világában mozognak. A Monarchia meglétének hiánya érződik, ebből következtethetünk arra, hogy a birodalom a múltban otthont biztosított alattvalói számára. Ilyen szempontból ezek a művek is a Habsburg-mítoszhoz köthetők. A regények nem térnek ki a nemzetállamok problémáira, azonban megjelenik a másság, az idegenség fogalma, például a Keletről érkező Brandeis esetében. Tehát, bár mindkét mítosz hiányzik, mégis érzékeljük őket a háttérben, azonban a szereplők számára nem nyújtanak megoldást a jelenben.

A *Jób* (*Hiob* – 1931) középpontjában egy zsidó család áll, a családfő, Mendel Singer, részben ugyancsak nomádnak tekinthető. A bibliai Jóbhoz hasonlóan Mendel Singer istenfélő ember, aki betartja vallása törvényeit, és alázattal, becsületesen éli mindennapjait. Az első csapás negyedik gyermeke, Menuchim születésekor éri, a kicsi ugyanis szellemi fogyatékos. Később a nagyobb fiúk egyike a háború áldozata lesz, a másik pedig Amerikába menekül, egyetlen lánya, Miriam férfimániás lesz. Amikor az új politikai viszonyok és határátszervezések miatt a család már nem maradhat otthonában, és úgy döntenek, hogy az Egyesült Államokba szöknek, Menuchimot, aki csak annyit tud mondani, „anya”, hátrahagyják. Bár kiköltöznek, és fiuknak köszönhetően jól élnek, Mendel Singer nem feledheti egykori életét és elhagyott fiát. A New York-i gettóban visszavonulva él, és miután elveszíti második fiát és feleségét is, már csak abban reménykedik,

² A szerző fordítása.

hogy a csodarabbi jóslata, miszerint Menuchim híres zenész lesz, beteljesül. A csoda megtörténik, Menuchim segítségével Mendel Singer és Miriam hazatér Európába, reméli, hogy otthon lánya is meggyógyul.

A korábbi nomádoktól eltérően Mendel Singer hazatalál, még akkor is, ha ez egy csoda folytán történik. A *Jóbban* bezárul egy kör, melyet Roth Gabriel Dannal és Franz Tundával nyitott meg. A Mendel Singer által képviselt keleti zsidó közösség egyfajta identitást, otthont biztosít a tagjai számára, mely nem helyfüggő. Azáltal, hogy Singerék mindennap ugyanazokat a vallásos szertartásokat végzik, felelevenítik a rítusban a múltat, és ez biztos pontot jelent a változó világban is. Ide talál újra haza Mendel, Miriam és Menuchim. Azonban a regényben a modern világ, az új nemzetállamok fenyegetik ezt a típusú otthonos közösségi életet. Az oltáskötelezettség, a katonai szolgálat kötelező teljesítése, a kórház, amelybe Menuchimot be kellene utalni, mind erőszakkal törik át a keleti zsidó közösség határait. Ugyanakkor a két nagyobb fiú története két különböző asszimilációs kísérlet példája. Jonasnak az orosz hadseregben kell szolgálatot teljesítenie, meghal a háborúban. Schemarjah, Amerikában Sam pedig teljesen feladja zsidó identitását, látszólag az amerikai álmot éli, áruház-tulajdonos lesz, majd önként dönt úgy, hogy új hazájáért háborúba vonul, meghal. Ezeknek a tapasztalatoknak a hatására Mendel Singer eltávolodik családjától is, már nem hat rá sem a Nyugat, vagy Amerika varázsa, sem az egykor idegennek érzékelt orosz föld. A nomádokhoz hasonlóan, esetében is, felfüggesztődik tér és idő. A csoda mégis bekövetkezik, mert Mendel mindvégig megőrizte belső otthonát, hitét, és ez az, ami megkülönbözteti őt Roth korábbi nomádjaitól.

A *Jóbban* már explicit módon is jelen vannak a nemzetállamok egységesítési törekvései. A régi Habsburg-rend mint olyan, nem jelenik meg, azonban a keleti zsidó közösség képviseli a korábbi egységet. A zsidó közösség Keletről Nyugatra való vándorlása a hazátlanságot, a folyamatos otthonkeresést tükrözi. Roth látásmódjában azonban a megváltozott fizikai valóságban erre a hazára nem található rá, sem egyéni hősei, sem a korábban archaikus minták szerint élő közösségek. A sok utazás eltávolítja őket a lényegtől, és már nem tudják hová, kihez tartoznak. A megoldás a jelen környezet és társadalom elfogadásában rejlik, valamint a belső haza megtalálásában (Müller-Funk 1989, 125).

Roth kései regényeiben, ahogyan időben távolodik az Osztrák–Magyar Monarchia feloszlásától, paradox módon egyre jobban felerősödik a Habsburg-mítosz jelenléte. Az 1930 után keletkezett műveiben már nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is ír a Monarchia elvesztett világáról. Szemléletmódja kettős, egyrészt objektív megfigyeléseken alapszik, másrészt érezhető a kötődés, a részvét, az együttérzés (Magris 2000, 303). Feltehetően az 1930-as évek nacionalista

törekvései – melyek egyébként a nemzet mítoszának erős torzításán alapszanak – késztették az író arra, hogy a háború előtti időszakot jelenítse meg regényeiben. Azonban Roth stílusa annyira kifinomult, hogy nem esik bele a különböző politikai és ideológiai dialektikák csapdájába (Magris 2000, 307).

A *Radetzky-induló* (1932) és gondolati síkon ennek folytatása, *A kapucinus kripta* (1938) a Trotta család példájával követi végig, szemlélteti az Osztrák–Magyar Monarchia történetét a solferinói csatától az első világháború utánig. A Monarchia felbomlása után, mely számára az egyetlen addig ismert rendet jelentette, a legfiatalabb Trotta *A kapucinus kripta* végén megkérdi, hogy most mitévő legyen, hová induljon, hol a helye. Ezáltal egymás ellentétéként jelenik meg az egykori birodalom rendje és az új nemzetállamok Európája. I. Ferenc József lehanyagolt világa pozitív töltetet kap a nosztalgikus hangulatnak köszönhetően.

Ennek ellenére a két regény nem csak a Monarchia dicshimnusz. A *Radetzky-induló* azontúl, hogy a Habsburg világ által biztosított rend iránti vonzódásról tanúskodik, a múlt eseményeinek megértését is tükrözi. Egyszerre jeleníti meg a Monarchia tündöklését, de szegénységét, szegényességét is, a kihasználtságot, de az elszalasztott lehetőségeket is. A Trotta család tragikus bukása közvetett kritikája a birodalom elszalasztott lehetőségeinek. Ilyen értelemben az Osztrák–Magyar Monarchia a különböző nemzetek békés együttélésének modellje, valamint az a hatalom, amely ezt az esélyt eljátszotta (lásd Doppler 1994, 98). *A kapucinus kripta* végén az ifjú Trotta úgy dönt, elhagyja Bécsét és vándorútra indul, akár csak Roth korai nomádjai. Nem létezik már olyan rend, olyan kapaszkodó, amely biztosítaná az egyén számára az otthonot. Egyedül maradt. Elidegenült. A múlt, akármennyire szép is volt, már nem hozható vissza. A jövő bizonytalan. Marad a jelen. *A császár mellszobrán* (*Die Büste des Kaisers* – 1934) Morstin gróf szó szerint eltemetteti a császár mellszobrát és vele együtt a régi világot is, ő maga meg a francia Riviérára vonul vissza. A nép, mely a temetésen elkíséri, azonban marad. Mintha tudomást sem szerezne a világtörténelem eseményeiről, annak elvont hangulatairól. A gróftól elkísérő egyszerű emberek csendben maradnak. Ebben a csendben ott van a jelenre adott válaszuk, az elfogadás és a hit, a belső haza, melytől senki sem foszthatja meg őket.

A kör bezárul. Roth szereplői, akár szerzőjük is, a határon lépkednek, gyakran átlépve azt. Legyen szó nomádokról, egyénről, közösségekről vagy a népről, mindannyian az otthonot keresik, ki a múltban, ki a jelenben. Roth szemléletmódja mindvégig szeretetteljes és humánus marad, a nagy változások közepette felismeri mind a Habsburg-, mind a nemzetállamok mítoszának pozitív és negatív oldalait is. Mindvégig világpolgár marad, aki az embert tartja szem előtt.

Következtetések

Műveiben Joseph Roth reagál a századforduló eseményeire, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia hanyatlására és az első világháborút követő történésekre. Írásaiban közvetlen vagy közvetett módon megjelenik a Habsburg-mítosz, de a nemzetállamok mítosza is. Roth anélkül reflektál mindkettőre és mutatja be őket, hogy a kettő dialektikájának csapdájába esne. Megteheti, mert határátlépő, illetve szabad, és szabadsága a humánus mély megértéséből fakad. A politikai, társadalmi és kulturális konstellációkon túlmutat, számára az egyén, az ember, a nép a legfontosabbak. A belső haza, az erő, a hit pedig azok a tényezők, melyek a gyorsan változó világban biztos otthont nyújthatnak. Ilyen szempontból szinte jelentéktelenné válik, hogy éppen melyik mítosz van a középpontban. Hasznos, ha a humánus érdekeket szolgálja, és elvetendő, ha ezek ellen fordul.

A gyakorlat ezen a ponton találkozik az elmélettel. A mítoszok esetében nem a tartalom az elsődleges, hanem a szerkezeti elemek, az azonos struktúra. Ha legitimálni szeretnénk valamit, esetünkben a Monarchiát vagy a nemzetállamot, ugyanazon szerkezeti elemekre támaszkodunk, de egymástól eltérő tartalommal töltjük fel ezeket. Nem az a fontos, hogy képzeletbeli, igaz vagy hamis-e a mítosz, vagy csak részben, hanem hogy van-e igazságmagva, üzenete az adott közösség számára. Hogyha van, megállja a helyét, ha nincs, akkor nem. Az erős ferdítések, torzítások, álmítoszok csak színlelik az igazságot, és embert ember ellen fordítanak.

Roth felismeri a mítoszok általános jellemzőit, elemeit, ezért mutatja meg előnyeiket és hátrányaikat egyaránt, ezért sikerül neki felülemelkednie rajtuk. Úgy tud világpolgár lenni, hogy a peremen marad. Elsősorban ember a szó legnemesebb értelmében. Üzenete számunkra kettős: tudatosítanunk kellene a minket körülvevő mítoszokat, átlátni struktúrájukat és céljaikat, valamint a változó körülmények ellenére is tudnunk kellene embernek maradni.

Irodalom

- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [Elképzelt közösségek: Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről]. London, New York: Verso.
- Bíró Béla. 2004. *A nemzet mítoszai*. http://poltudszemle.hu/szamok/2004_1szam/2004_1_biro.pdf. (2021. szept. 30.)
- Boia, Lucian. 2005. *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Kolozsvár: Kriterion.
- Boia, Lucian. 2012. *Două secole de mitologie națională* [Két évszázad nemzeti mitológia]. Bukarest: Humanitas.

- Boia, Lucian. 2018. *Az 1918-as nagy egyesülés: Nemzetek – határok – kisebbségek*. Kolozsvár: Koinónia.
- Doppler, Alfred. 1994. „Die Kapuzinergruft” von Joseph Roth: Österreich im Bewusstsein von Franz Ferdinand Trotta. [Joseph Roth. „A kapucnis kripta”: Ausztria Franz Ferdinand Trotta tudatában]. In Kessler/Hackert. *Joseph Roth: Interpretation, Rezeption, Kritik*. [Joseph Roth. Értelmezés, recepció, kritika]. 127–135. Tübingen: Stauffenburg.
- Hartmann, Telse. 2006. *Kultur und Identität, Szenarien der Deplatzierung im Werk Joseph Roths* [Kultúra és identitás: A helyváltoztatás esetei Joseph Roth műveiben]. Tübingen, Basel: A. Francke.
- Johnston, William M. 1980. *Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte: Gesellschaft und Ideen im Donauraum 1848 bis 1938*. [Osztrák kultúrtörténet: Társadalom és gondolatok a Duna-térségben 1848 és 1938 között]. Wien, Köln, Graz: Böhlau.
- Le Rider, Jacques. 1990. *Das Ende der Illusion: Die Wiener Moderne und die Krisen der Identität* [Az illúzió vége: A bécsi modernizmus és az identitás krízisei]. Wien: ÖBV.
- Lichtmann, Tamás. 1994. Schein und Wirklichkeit: Illusionen und Erfahrungen im Werk Joseph Roths [Látszat és valóság: Illúziók és tapasztalatok Joseph Roth műveiben]. In Arlt és Diersch: *Sein und Schein* [Lét és látszat]. 40–53. Frankfurt/M.: Peter Lang.
- Magris, Claudio. 2000. *Der habsburgische Mythos in der modernen österreichischen Literatur* [A Habsburg-mitosz a modern osztrák irodalomban]. Wien: Paul Zsolnay.
- Mihály, Vilma-Irén. 2012. *Zur Identitätskrise – Ein interkultureller Vergleich* [Az identitás-krízisről – interkulturális összehasonlításban]. Csíkszereda: Status.
- Müller-Funk, Wolfgang. 1989. *Joseph Roth*. München: C. H. Beksche.
- Roth, Joseph. 1974. *Radetzky-marsch* [Radetzky-induló]. Bukarest: Kriterion.
- Roth, Joseph. 1989. *Jób: Egy egyszerű ember regénye*. Budapest: Európa.
- Roth, Joseph. 1999. *Die Büste des Kaisers* [A császár mellszobra]. Stuttgart: Reclam.
- Roth, Joseph. 2003. *Die Kapuzinergruft* [A kapucinus kripta]. München: dtv.
- Westermann, Klaus. 1989. *Joseph Roth: Werke in 6 Bänden* [Joseph Roth: Művek 6 kötetben]. Köln: Kiepenheuer.

Vilma-Iren MIHALJ

GRAĐANIN SVETA NA RUBU HABZBURŠKE MONARIJE I NACIONALNIH DRŽAVA

Stvaralaštvo Jozefa Rota

„Ništa ne osvetljava izabrane puteve sadašnjosti i one ka budućnosti bolje od načina na koji društvo prisvaja svoju prošlost.”

(Lučijan Boja)

Rad se bavi habzburškim mitom i mitom o nacionalnim državama u stvaralaštvu Jozefa Rota. Nakon opšteg uvoda, koji ukratko sažima istorijsku pozadinu tog doba i povlači

paralele između prošlosti i sadašnjosti, sledi pojašnjenje teorijskih pojmova. Istraživanje koje se sprovodi u radu je interdisciplinarne prirode, kombinuje književne i društvene nauke, istorijske i psihološke aspekte. U praktičnom delu rad osvetljava prisustvo i odsustvo navedena dva mita u odabranim Rotovim delima. Ovi pojmovi se često pojavljuju u delima bez eksplicitnog pominjanja. Rotova dela ukazuju na osnove mita i svedoče o važnosti čovečnosti usred političkih, društvenih, kulturnih dešavanja. Autor i njegovi junaci su pravi građani sveta, oni koji prelaze granice.

Ključne reči: nacija, mit, Habsburgovci, monarhija, čovečnost

Vilma-Irén MIHÁLY

A WORLD CITIZEN ON THE FRINGE OF THE HABSBURG MONARCHY AND NATION STATES

The works of Joseph Roth

„Nothing sheds more light on the chosen paths in the present and into the future than the way society takes ownership of its past.”

(Lucian Boia)

The present study tackles the Habsburg myth and the myth of nation-states in relation to the works of Joseph Roth. The general introduction, which briefly summarizes the historical background of the age and draws parallels between past and present, is followed by a clarification of theoretical concepts. The study used in the paper is interdisciplinary in nature, combining literary and social science, historical and psychological aspects. In the practical part, based on the selected works by Roth the paper examines the presence and absence of the two myths. These concepts often appear in the works without being explicitly mentioned. Roth's works point to the foundations of the myths and testify to the importance of humanity in the midst of a political, social, cultural cavalcade. The author and his heroes are real world citizens, border crossers.

Keywords: nation, myth, Habsburgs, monarchy, humanity

TURBUCZ Péter

Magyar Nemzeti Levéltár, BAZ Megyei Levéltára
Miskolc, Magyarország
peterturbucz88@gmail.com

A TÖRTÉNELEMTŐL AZ IRODALOMIG

Életrajzi vázlat Asztalos Miklós életéről

Od istorije do književnosti

Biografska skica života Mikloša Astaloša

From History to Literature

Biographical Sketch of the Life of Miklós Asztalos

A tanulmány Asztalos Miklós fordulatokban gazdag életét igyekszik röviden összefoglalni. A témában korábban keletkezett publikációkkal szemben a jelen áttekintés nem a személyes vagy családi élmények felől közelít a tárgyahoz. Megállapításaimat levéltári dokumentumokra és saját kutatásaimra építem. Nagyban támaszkodtam Asztalosnak a saját maga által írt visszaemlékezéseire, valamint levelezésére, továbbá a közrebocsátott forrásszöveghez igazodva tanulmányomban hosszabban foglalkozom a történész fiatalkorával is. Saját tudományos fejlődése rekonstrukciója közben egyaránt röviden érintem a Móriczsal kapcsolatos irodalmi kapcsolatát. A szakirodalommal szemben, amelyek a történészi vagy a kései szépírói attitűdöket emelték ki, én a teljes irodalmi működését érintem. Asztalos visszaemlékezéseinek keletkezési körülményeiről szintén kevés szó esett korábban, így munkámban a második világháború utáni évtizedek bemutatása ugyancsak helyet kapott.

Kulcsszavak: Asztalos Miklós élete, Horthy-korszak, történelemtudomány, színház, film

A történetíróként számontartott Asztalos Miklós (1899–1986) munkássága csak a magyarországi rendszerváltozás után került ismét az érdeklődés középpontjába. Ámbár fordulatokban bővelkedő életéről időről időre születtek publikációk (Pogány 1990; Ambrus 1994; Pomogáts 1999; Kántor 1999), valamint legfontosabb történelmi témájú műveit és még az *Alibi* című regényét is újra kiadták (Asztalos 2012), mindezek ellenére életútjában, továbbá tudományos

és irodalmi működése megismerésében komoly hézagok mutatkoznak. Ennek következtében az 1960-as évek végétől az 1980-as évek elejéig készített visszaemlékezései létezéséről a legutóbbi időkig lényegében csak egykori ismerősei, valamint az életét kutató szakemberek rendelkeztek több-kevesebb ismerettel. Ekként a most közrebocsátott művéről a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai, valamint a Móricz-kutatókon kívül csak kevesen tudtak. Haladjunk azonban sorjában, lássuk, ki volt Asztalos Miklós, illetve miért írt visszaemlékezéseket.

A múlt századforduló elején az Asztalos család Erdélyben élt. A későbbi történész első emlékei Kolozsvárról valók, amit egyik memoárjában meglehetősen vidékiesnek mutat be (PIM G124 Asztalos 1973, 4). Gyermekkorában szülei gyakran elvitték moziba és az édesanyja néha színházba is. Ekkor szerette meg a mozgókép és a színjátszás műfaját. 1908-ban, az Apolló moziban sugárzott *Velencei tragédia* című film megtekintése tett rá először mély benyomást. Pár évvel később pedig személyesen látta Waldemar Psylandert. Közvetlenül a világháborút megelőzően, a gyermek már rendelkezett saját vetítógéppel és néhány „kimustrált” filmtekerccsel (PIM G124 Asztalos 1973, 5–9). Az ifjú Asztalos akkoriban még nem akart történetírói babérokra törni, hanem író kívánt lenni, akinek egyszer talán színpadra állítják vagy megfilmesítik valamelyik művét. Előbbire nem kellett sokáig várnia, ugyanis 1919 őszén Kolozsvárott, a Belvárosi Komédia színpadán Szentimrei Jenő társulata bemutatta egyik egyfelvonásosát (PIM G120 Asztalos 1971, 7).

Első, kéziratban maradt irodalmi próbálkozásai a tízes évek közepére esnek. 1914/15-ben a fiatalember – Anatole France hatása alatt – megírta a *Júdás* című 6000 soros verses tragédiáját (Asztalos 2020, 9). Emellett barátaival közös diáklapot szerkesztett *Ne Vicogj – Tudákos Heti Lap* címmel, valamint egy füzetbe összegyűjtötte addigi irományait (Szász 2012, 278). A következő évek további, torzóban maradt vagy megjelenésre szerzőjük által alkalmatlannak ítélt regényei: *Fantomás Pesten* 1916/17-ből, *Boldogok, akik bíznak* 1917-ből, *A költő násza* 1918-ból, *Szerelem* 1919-ből, *Tisztaság* 1921/22-ből (OSZK Kézirattár Fond 301).

A világháború alatt az ifjú előbb egy budapesti fiúnevelő intézetbe került, majd Székelyudvarhelyre költözött. 1917-ben innen vitték a háborúba, s csak 1920-ban (Erdélyből elüldözött szüleit követve) tért vissza a magyar fővárosba. Katonaidejét végig a cs. és kir. 82. székely gyalogezredben szolgálta. Alakulatából – hivatalosan szívidegességi alapon – szeptember folyamán leszerelték (PIM G116 Asztalos 1969, 1). Ekkoriban teljesen Ady költészetének hatása alatt állt (Református kollégium, Székelyudvarhely, 1917, 40; MTAKIK Kt. Ms 5464/118. Asztalos-levél; MNL OL K 726 71/1930. Asztalos Miklós irodalmi munkássága, 10), akiről később előadásokat tartott, s 1924-ig több alkalommal maga is kipro-

bálta versfaragó tehetségét. Ekként *Versek* címmel 1923-ban Molnár Endrével és Zeykváry Elemérrel könyvet is írt (*Szózat*, 1923. júl. 8. 15).

Visszakanyarodva az összeomlás idejére, obsitján még alig száradt meg a tinta, amikor beiratkozott a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára, de az egyenruhát talán két hónapra sem vette le. Egy szemesztert teljesített ugyan, majd jött a román támadás, így a nacionalizmustól áthatott egyetemista csatlakozott a szentkereszthegyi Kratochvil Károly vezette Székely Hadosztályhoz, melynek kötelékében részt vett az erdélyi harcokban (MNL OL K 726 71/1930. Asztalos Miklós önéletrajza), vagyis védte tovább Magyarország függetlenségét és területi integritását. 1918 őszén ő volt a bánffyhungyadi állomás átmeneti katonai parancsnoka. Erre az időre, 1918 novemberére esett katonai működésének legellentmondásosabb pillanata, amikor szemtanúja és részese (de nem elkövetője) volt a jósikafalvi mérszárlásnak. Az eseményekbe kolozsvári nemzetőrként sodródott bele (Ablonczy 2020, 106–108).

1919-et írunk. A fegyverpogás még javában tart az országban, amikor Asztalos írásai immár nyomtatásban is megjelennek. E cikkek közül a fontosabbak: *Most jöttem Erdélyből*; *Az élet képe a színpadon*; *Néhány szó a szezonról*; *Az örök emberi*; *A Tánc művészete*; *A tragikomédia*; *Templomi hangverseny* (MNL OL K 726 71/1930. Asztalos Miklós irodalmi munkássága, 3–4).

A publicisztikai tevékenységen túl a fiatalember folytatta egyetemi tanulmányait, igaz, nem Kolozsvárott a jogon, hanem a Budapestre menekült pozsonyi egyetem bölcsészettudományi karán, magyar és történelem szakon. 1922 októberében bölcsészdoktori szigorlatot tett *summa cum laude* eredménnyel magyar irodalomtörténet főtárgyból, valamint magyar történet és magyar nyelvészet melléktárgyakból. Az intézménnyel együtt azután 1923-ban ő is Pécsre költözött. A száműzött felsőoktatási intézmény újjászervezése megindította érzelmeit, amit *A pécsi egyetem megnyitásakor* című versében örökített meg:

*Legyél a magyar égen fennen világló fáklya.
Eltévedett lelkeknek visszavezérlő lámpa.*

*Legyél a jóban – rosszban tenmagad mindörökre,
Mert te vagy a legtisztább Igazság hirdetője.*

*Legyen az eredményed az, mit a szíved áhít,
Vándor utad után nyugodt otthont találj itt.*

*Legyen áldott a kebled: színigazság forrása,
S ha jönnek gyermekid, öleld őket reája.*

*Árnyékot homlokodra egy gyermeked se vessen.
Tévbevesztő új utat egy fiad se keressen.*

*Meleg kebledre térők értsenek tégedet
S ragyogd igaz békéddel be
A déli végeket.*

(Asztalos 1923, 2.)

Eközben 1921. november 1-jétől a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában volt könyvtáros, először önkéntes gyakornokként, később szaknapidíjas, mígnem végül 1926 februárjától illetményes gyakornokként (MNL OL K 726 71/1930. Asztalos Miklós önéletrajza; lásd még PIM G116 Asztalos 1969, 65–66).

A napilapok először 1923-ban említik együtt a nevét Móricz Zsigmondéval, mégpedig az *Uj Élet* szépirodalmi lapban, amelynek lapjain az író egy novellát, míg Asztalos egy regényközleményt helyezett el (*Szózat*, 1923. márc. 15. 9). Egy év múlva recenziót készít Móricznak *A vadkan* című könyvéről (MNL OL K 726 71/1930. Asztalos Miklós irodalmi munkássága, 6).

Ám hiába próbálkozott, a szépirodalomban és a költészetben ekkor nem talált rá egyéniségére, viszont a történelemszakmában – annak ellenére, hogy első könyvei megjelenését még saját maga finanszírozta – gyorsan haladt előre. Az 1922 és 1925 között publikált tudományos írásaiból néhány: *Magyarósi Sz. József egy elfelejtett író* (1922), *Egy történetírói tévedés: Contra Veress Endre* (1923), *A Pozsony-megyei Réte református egyházának feljegyzései és keresztelési könyve 1701–1717* (Pécs, 1924), *Pécs költségvetése a szabadságharc alatt* (1924), *Adatok az Akadémia kialakulásához: Guzmics Izidor ismeretlen levelei alapján* (1925).

A cikkek és tanulmányok írásán túl történetírói érvényesülésén sokat lendített, hogy 1926-ban a *Tolnai Új Világlexikona* munkatársa lett, ami egy időre többé-kevésbé biztos egzisztenciát jelentett a szegénységben élő fiatalembernek. A húszas évek második felében két fontos könyvet írt: *Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus* (Pécs, 1927) és *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* (Pécs, 1928), továbbá rendszeresen publikált és tartott előadásokat különféle irodalom- és történelemtudományi témákban. 1927-ben a *Híd* című lapban közreadott *Az erdélyi Móricz Zsigmond* című írásával hívta föl magára az olvasók és az író figyelmét.¹ Cikkében a transzilvanizmus eszméjétől áthatva nem kevesebbet állított, minthogy a *Tündérvilla* és *A nagy fejedelem* írója maga is erdélyi, hiszen e művei tanúbizonysága szerint meghódította őt az erdélyi lélek. E megállapítás

¹ A cikk utóéletét lásd Finta 1940, 9.

megettétele azért volt fontos számára, mert úgy vélte, az igazi magyar szellem és élet Mohács után csak Erdélyben honolt, és bármilyen megújulást sokáig kizárólag csak onnan lehetett várni (Bernát 1986, 666–667).

Karrierje beindításában nagy segítségére volt még az általa vezetett Bartha Miklós Társaság is, melynek *Évkönyvében* publikálta az áttörést jelentő *Az erdélyi tudat kialakulása* (1925) című tanulmányát (PIM G122 Asztalos 1970, 3–6; Cseke 2005, 62), illetőleg Milotay István és Bajcsy-Zsilinszky Endre, akik jó kritikáikkal támogatták (Milotay 1929, 1–2; Asztalos 2020, 12). Munkássága kapcsán komolyabb szakmai ellenvetésekkel abban az időben szinte kizárólag Hajnal István élt. Ő Asztalos *Kossuth*-könyvéből hiányolta a levéltári anyagok feldolgozását (Hajnal 1928a, 898–900; Hajnal 1928b, 938–939; vö. Albrecht 1928, 280–281). Tanácsait a szerző hamar megfogadta, és 1927-től 1930-ig tanulmányútjai keretében bejárta Európa nagyvárosait. Egyebek között kutatott Wittenbergben, Bécsben, Berlinben, Halléban, Münchenben, Nürnbergben, Eislebenben, Drezdában, Varsóban, illetőleg egy rövid ideig megfordult még Brüsszelben, Antwerpenben, Stockholmban, Koppenhágában és Párizsban is (Turbucz 2020, 137–138).

A húszas évek végétől mentorai között ekkor már ott találni Szekfű Gyulát és Hóman Bálintot. Szekfű külföldi tanulmányutakhoz segítette hozzá, illetve az általa szerkesztett *Magyar Szemlében* 1928-tól 1933-ig rendszeresen publikálhatta legprovokatívabb írásait is (Asztalos 2020, 15). Itt jelent meg például a *Pécs szellemi élete* című cikke, amiben a kulturális fejlettségével büszkélkedő várost, történelmi példákkal illusztrálva, ő Debrecenhez és Szegedhez mérve több szempontból lemaradtként, megosztottként és másodvonalbeliként mutatta be (Asztalos 1929, 216–226). A szóban forgó írás akkora botrányt kavart, hogy hónapokig a baranyai megyeszékhely leggyűlöltebb embere képében tetszeleghetett pesti barátai előtt.² Így írt erről Szekfűnek:

A cikk kétségtelenül nagy érdeklődést váltott ki és mindenütt élénk megvitatás tárgya. A legkülönbözőbb társadalmi rétegek részéről hallottam nyilatkozatokat, így katonatiszti, tanári, egyetemi tanári és bírói körökből. Valamennyien nagyon melegen nyilatkoztak a cikk tárgyilagosságáról és tartalmi gazdagságáról. Mindazonáltal akadtak olyanok is, akik, ha szemben nem is, de elítélőleg nyilatkoztak a cikk egyes részeiről. Így némelyeknek az fáj, hogy Pécsről azt írtam, hogy kis város, és nem metropolisnak dicsértem. Littke, a pezsgőgyáros megnehezelt, hogy a Nemzeti Ligát, amelynek ő az elnöke, de aminek semmi

² Tanulmányára egyébként a *Pécsi Napló* vezércikkben reagált. *Pécsi Napló*, 1929. márc. 7. 1.

jelentősége nincs, nem emeltem ki. Neheztel a két napilap és horribile dictu Thienemann Tivadar (ezt kerülő úton hallottam), aki „fel van háborodva” Pécs lejelentéktelenítéséért. Amint azonban én ismerem a helyzetet, Thienemannból is inkább a Dunántúl rt.-nél anyagilag érdekelt ember beszélhet. Az első fecske ma jelentkezett a mellékelt vezércikk alakjában. A cikk maga oly hebehurgya, hogy nem érdemes komolyan venni, mint ahogy én napirendre is térek felette, mindazonáltal kötelességemnek tartottam Néked Méltóságos Uram megküldeni. Az itt-ott hallható elégedetlen hangokkal szemben legyen szabad két professzori véleményre hivatkoznom. Rhorer László azt mondta: „Mondj igazat és betörök a fejed”, Bozóky Géza pedig, akinek objektivitása kétségen felül áll, melegen gratulált és kiemelte, hogy örül a cikk tárgyilagosságának.

Meg kell állapítanom, hogy cikkem a figyelemkeltést a legteljesebb mértékben elérte. Amennyiben újabb nyomtatott reflexiók lennének, bátor leszek azokat is megküldeni (OSZK Kézirattár, Fond 7/59. Asztalos-levél).

Amíg Szekfű a publikációs felületet biztosította fiatal kollégájának, illetve bevezette a Magyar Szemle Társaságba, addig ezzel majdnem egy időben, 1929-ben elkerült Baranyából, és Hóman a Nemzeti Múzeumhoz tartozó Széchényi Könyvtárban biztos állásba juttatta (Asztalos 2020, 25). Nem is tért vissza Pécsre 1940-ig, akkor is mindössze egy rövid színházi bemutató erejéig (Villáminterjú... *Pécsi Napló*, 1940. nov. 9. 5). Asztalos mindenestre hálás volt pártolójának, de kezdettől fogva mindent megtett azért, hogy szakmája ne egy újabb „Szekfű-fölfedezett” vagy „Hóman-boyt” lásson benne. Furcsamód az epigonszerepből való kitörést éppen a két mester tette lehetővé számára. A *Magyar történetről* az ifjú historikus írhatott kritikákat (Asztalos 1931, 553–563; Asztalos 1932, 262–268; Asztalos 1933, 492–497), továbbá Hóman a készülőfélben lévő részek kéziratait úgyszintén rendelkezésére bocsátotta, biztosítva, hogy *A magyar nemzet története ősidőktől napjainkig* (Budapest, 1933) című, Pethő Sándorral közösen írt monográfia az évtized egyik legsikeresebb történelmi összefoglalója lehessen, amit néhány éven belül olaszra is lefordítottak. Saját füzetei és monográfiái szintén szakmai elhivatottságának tanúbizonyságai. 1932-ben a székelyek őstörténetével foglalkozott (*A székelyek őstörténete letelepülésükig*. Kolozsvár, 1932). 1933-ban megjelentette *A korszerű nemzeti eszme – A revízió alapvetése* (Budapest, 1933) című könyvét, a következő évben pedig kiadásra kerültek *A Monarchiától az utódállamokig: Honnan és hová vezet a magyarság útja* (Budapest, 1934), valamint a *II. Rákóczi Ferenc és kora* (Budapest, 1934) című művek.

Politikai jobbratulódása következtében a harmincas évek derekán szakított az eközben balra sodródó Szekfűvel, majd Hóman segítségével kipróbálta magát a napi politikában is, ami teljes vereséggel végződött. Az 1935-ös országgyűlési választások őriszentpéteri választókerületében való kudarcával balszerencséje még nem ért véget; az 1936/37-es év egyaránt csalódásokkal volt terhelt. A *történeti Erdély* című tanulmánykötet nyomán kibontakozó romániai és magyarországi botrány teljesen elsodorta a szerkesztő Asztalost, aki Teleki Pálnak köszönhetően fegyelmi megrovásban részesült munkahelyén, a Széchenyi Könyvtárban (lásd még Turbucz 2020, 146–153), és egy időre Hómantól is eltávolodott.

Nem sokkal utóbb a szerencséje váratlanul megfordult. 1937-ben elnyerte a székesfőváros Ferenc József irodalmi díját, 1938 szeptemberében a Nemzeti Színházban pedig – egy időben Móricz *Boszorkány* című drámájával – bemutatták a *Farkaskaland* című színművét, ami korábban nem látott népszerűséget hozott neki (bővebben Asztalos 2020, 81–82; PIM G120 Asztalos 1971, 8). Továbbra sem hagyott fel a történetírással, hamarosan ez juttatta be a filmiparba is, de a prioritást ettől kezdve már a színház jelentette számára. Az alábbi történelmi tanulmányai jelentek meg ekkoriban: *A magyarság Buda visszafoglalásában vitt szerepének jelentősége* (1936); *Ki volt az Elzevirek magyar Reszpublikájának kompilátora?* (1937); *Az árvíz története* (1938); *Árvízi mozaik* (1938); *Hunyadi Mátyás udvara* (1940), továbbá történetpolitikai könyvet is írt *Ez Magyarország!* (Budapest, 1940) címmel.

Miután sokoldalúsága immár országosan ismert volt, és mert jó előadó hírében állt, aki nemcsak különféle népművelő és szabadegyetemi előadásokon, hanem 1933 óta a magyar rádió mikrofonja mögött egyaránt megállta a helyét, a könyvtárból hamar egy minisztériumi íróasztalhoz ültették. Távozása előtt, hivatkozva kifogástalan munkavégzésére, a Ferenc József-díjra, továbbá a *Farkaskaland* átütő sikerére, minősítési lapjáról ügyesen töröltette a korábbi fegyelmi eljárás ítéletét (MNL OL K 726. 618/1938. Asztalos fegyelmi ítéletének törlése). A minisztérium 1938 őszén sebtiben megszervezett V. osztályán részt vett az I. bécsi döntéshez kapcsolódó magyar rádiópropaganda kidolgozásában (Asztalos 2020, 83–86). Később nehezebb propagandaszervezési feladatokkal és különböző népszerűsítő előadások tartásával szintén megbízták. Közben Cs. Szabó László és Ortutay Gyula támogatásával több rádiójátékát is bemutatták (PIM G120 Asztalos 1971, 18–19).

Minisztériumi és rádiós pályafutásával párhuzamosan – mint a Nemzeti házi szerzője (Szász 2012, 283; Ambrus 1994, 371) – szinte évente jelentkezett új színdarabokkal. 1939-ben *Alterego* címmel a II. Józsefről szóló vígjátékát élvezhette a publikum, 1940-ben Lope de Vega egyik darabját dolgozta át, ami végül a *Vidám szüret* címet kapta. Ekkoriban már nemcsak Magyarországon,

hanem Európa-szerte ismert színpadi szerző. *Alteregóját* minden nagyobb társulat színre vitte, mi több, Hans Bartsch New York-i színpadi kiadó a következő öt művét is előre lekötötte (PIM G120 Asztalos 1971, 10). 1942-ben készült el a *Négyessel* és az *Asszonylázadással*. Az előbbi egy kamarakomédia volt, amit az Új Magyar Színházban vetítettek, utóbbi lényegében a *Farkaskaland* – vígjátéki – folytatása. A *Négyes* ugyan a közönségnek tetszett, de a kritikusokat erősen megosztotta. Az *Asszonylázadás* azonban annak ellenére, hogy maradéktalan közönségsikert könyvelt el, és a darabot Hóman Bálint is „végighahotázta”, a Turul Szövetség közbelépése nyomán levették a színpadról (Asztalos 2020, 92–96; PIM G120 Asztalos 1971, 14). Asztalost bár elkésztette a darab szélsőjobboldali fogadtatása, de a történelmi színmű műfajában még sok fantáziát látott. Egyebek között ez volt az oka, hogy elkészítette a *Don Juan visszatér* című darabot, ám a háború előrehaladtával a bemutató végül örökre elmaradt (PIM G120 Asztalos 1971, 14–15).

Említettem, hogy a színdarabírás közben sem hagyta abba a történelemtudomány művelését. Tehetsége révén kezdetben szakmai tanácsokkal látta el a filmeseket, mígnem 1940 tavaszán felkérték a készülőfélben lévő *Pénz beszél* című produkció forgatókönyvének elolvasására. Az eredmény a teljes átdolgozás lett. 1973-ban ekként emlékezett vissza az esetre:

Átolvastam a forgatókönyvet, – tudtam, hogy már melyik jeleneteket vették fel, – és másnap közöltem az engem felkeresőkkel, hogy hol látom szükségét a szöveg megmásításának, de akcióbeli változást is javasoltam. Észrevételeimet magukévá tették s neki is fogtam az új szövegek megírásának s kidolgoztam a javasolt akcióbővítést is. [...] Természetesen, minthogy a változtatásokat részletekben készítettem el, részletekben is vittem be a műterembe, hogy átadjam azokat rendelőimnek. Így most már láttam olyan felvételeket, amelyeket magam is formálgattam. Ez volt a debütálásom a filmgyártásban (PIM G124 Asztalos 1973, 20).

A *Pénz beszél* után még több mint egy tucat alkotás – köztük saját forgatókönyvei – megfilmesítéséből vette ki részét (bővebben Murdák–Deák 2006, 39–40; PIM G124 Asztalos 1973). A mozi mellett a regényírás is vonzotta. Filmes karrierje indulásával közel egy időben megjelent első regénye, az *Alibi*. A korrajzban Asztalos egy váratlanul sok pénzhez jutott, Erdélyből menekült vidéki tanár önmeghasonlását és külföldre, hosszabb szabadságra való szökését ábrázolja (*Nemzeti Ujság*, 1940. márc. 31. 15). Az *Alibi* mellett összegyűjtötte és irodalmi formába öntötte a Mátyás királyhoz kapcsolódó ismertebb meséket (*Vidám történetek Mátyás királyról*. Budapest, 1940). Következő nyomtatásban megjelent két műve történelmi regények voltak. A *Felszáll a sas* (Budapest, 1943)

Zrínyi Ilonának állított emléket, az *És seregek támadtak...* pedig a magyar katonai dicsőséget magasztalta.

1944 végén, Budapest közelgő ostroma előtt – mint minisztériumi felsővezetőt – előbb a Dunántúlra, utóbb tovább nyugatra, Németországba vezényelték. A szétesőfélben lévő magyar állam minisztériumi tisztviselőjeként Asztalos a legfontosabb feladatának tartotta a Szépművészeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár műkincseinek megmentését és leválasztását az ún. Aranyvonatról. Ugyancsak nevéhez köthető a Balatonfüreden lévő Teleki Intézet és a tihanyi biológiai intézet nyugatra evakuálása (Asztalos 2020, 111–119).

Miután 1945-ben hazatért, itthon a dicsőség helyett a politikailag megbízhatatlanok osztályrésze, a kiközösítés és az állásvesztés várta. A háború után lényegében felesége, Kócsy Erzsébet zongoraművésznő tanári fizetéséből és magántanítványaiból éltek. Asztalos 1947-től újra írt; irodalmi pályázatokból próbált pénzhez jutni. Előbb megnyerte a Bethlen Gábor Szövetség egyik felolvasásos pályázatát, majd 1950-ig még két protestáns jeligés dráma- és egy novellapályázatot. Készített néhány novellát a *Bizonyság* című református irodalmi lap számára is (PIM V. 5790/26. Asztalos-levél).

1951-ben feleségével és anyósával Körösladányba telepítették, s amíg ők egy parasztház mellékszobájában tengették mindennapjaikat, budai villájukat a hatalom illetékes képviselői kifosztották, az épület pedig idővel az NDK nagykövetségéhez került (Oravszki 1991, 11–12). A családot soha nem kártalanították sem az okozott szenvedésekért, sem az 1940-es évek elején önerőből felépített villa kifosztásáért és állami kisajátításáért. Történészként és íróként Asztalos egyaránt indexre került. Hosszú ideig ismét az íróasztalnak készíthette munkáit. Amíg addigi kéziratai egy penészes budai pincében várták jobb sorsukat, száműzetése első öt éve alatt amolyan „hagyatéki tárgynak” öt regényből álló történeti regényciklust írt. A sorozat 1519-től 1670-ig beszél el Erdély és a világ sorsát „egy átokfogta gyűrű útját követve, amit előbb Báthoryak, majd Báthory fattyak viselnek” (PIM V. 4566/22. Asztalos-levél).

Rátérve a jelen szövegkiadásra, miként az a „*Csibe*” *tanúja voltam*-ból világosan kiderül, a híres történész volt a nem sokkal korábban, 1942 őszén elhunyt Móricz Zsigmond fogadott leányának (szeretőjének) esküvői tanúja. A sajátos visszaemlékezés keletkezéstörténete szintén megtudható a műből: eszerint azt a Csibe-nekrológok ihlették. Esetünkben viszont érdekesebbek ennél megírásának körülményei és a kézirat további sorsa.

Az 1960-as években nagy változások történtek Asztalos Miklós életében. A politikai miliő enyhülni kezdett, és a kommunista diktatúra az engedékenyebb arcát mutatta az író felé is. Szabadon levelezhetett, 1962-ben (alkalmi) munkát kaphatott a körösladányi művelődési házban, 1966-tól az Irodalmi Alap egy kevés

nyugdíjat folyósított számára, miközben kinevezik a művelődési ház vezetőjének. Továbbá a tiltott és túrt szerzőség határán egyensúlyozva szököévente még publikálni is engedték. Kései tanulmányai: *Személyes emlékeim Szabó Dezsőről* (1970); *A néma levente forrása* (1974).

Visszaemlékezései megírására Tolnai Gábor biztatta az agg író (MTAKIK Kt. Ms 5088/197. Asztalos-levél)³, aki Szabó Dezsőről készített visszaemlékezése sikerén felbuzdulva, újra írógéphez ült és az elkövetkező évtizedben folyamatosan vetette papírra emlékeit. Ebben a ténykedésében nem szegte kedvét, hogy további kiadásokra már nem nyílt lehetőség. 1969 és 1971 között az alábbi visszaemlékezéseket írta meg: *Találkozásaim a történelemmel, Professzoraim – Egy leckekönyv emlékezik; Szekfű–Hóman; A körösladányi árvízi napok; Hogyan éltek a „nevelők” László Mihály magángimnáziumában; „Csibe” tanúja voltam; Kapcsolatom Németh Antallal*. Az ezt követő évtizedben készített művek kidolgozottságával és hangvételével összevetve megállapítható, hogy szerzőjük ezeket még biztosan szerette volna megjelentetni, azokból elismerést, esetleg pénzt remélt. Ezt a megállapítást látszik igazolni egy 1971. október 4-i, László Gyulának, az Irodalmi Szakosztály akkori vezetőjének írt levele is, amelyben a figyelmébe ajánlja a most felsorolt munkákat (PIM G116 Asztalos-levél).

Ez alatt az idő alatt Asztalosék életkörülményei tovább javultak.

Most, hogy másfél évvel ezelőtt – idézem egyik leveléből, amelynek mellékletként egy előkerült kottát küld meg barátjának – az addigi egyetlen konyhátlan, kamrátlan szobánk helyett egy lakásszámba menő kis házikót kaptunk, s így van már némi helyünk szanaszét került s még el nem kallódott holmijaink elhelyezésére, lehozattuk egy budai barátunktól a nála több mint húsz éven át megőrzött kottáinkat és könyveinket (óh nem mind, csak a töredéket!), s előkerült az ide mellékelt kotta is (PIM V. 4142/16. Asztalos-levél).

Az író további visszaemlékezései így többek között *A Bartha Miklós Társaság megalakulása, 1925* (1970); *Kapcsolatom a „mozi”-val: Adatok a magyar filmjátszás és filmgyártás történetéhez* (1973); *Adatok a Bartha Miklós Társaság történetéhez* (1977); *Országos Széchényi Könyvtár... Oh!* (1982); *Miniszteriális éveim... 1938. szeptember – 1946. október* (1982); *A kitaszítottak évtizedei 1946–1982* (1983) az utolsót leszámítva irodalmilag nem annyira kidolgozottak, mint a *Személyes emlékeim Szabó Dezsőről* vagy a nemrégiben megjelent *Szekfű–Hóman*. Adatokban azonban sokkal gazdagabbak, tartalmában pedig személyesebbek és a részletekben sem annyira szűkszavúak, mint a fönt felsor-

³ 1957-ben Szántó Györgytől felkérést kapott egy ifjúsági regény megírására, amit el is vállalt, ám a munkát idővel jobbnak látta félbehagyni.

rolt munkák. Néhány évvel halála előtt az évtizedek alatt több iratfolyóméterről duzzadt levelezését, kézíratait és memoárjait rendszerezte, majd egy részüket az Országos Széchényi Könyvtárnak adományozta. Hagyatékának kisebb részei a Petőfi Irodalmi Múzeumba és az MTA Kézirattárába kerültek, de maradtak dokumentumok Körösladányban is.

Asztalos Miklós most közrebocsátott műve ugyan nem vethető össze „nagy memoárjaival”, ám ettől még nem kevésbé értékes. Egy aprócska, de talán a legkülönlegesebb forrása a „negyedik Móricz-lány” kalandos életének. Azt hiszem, a leghelyesebb, ha akként kezeljük, aminek szerzője is szánta: egy öreg író nem éppen szokványos visszaemlékezésének.

Források és irodalom

Közgyűjteményi források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, K szekció (MNL OL K)

Asztalos Miklós önéletrajza MNL OL K 726 71/1930. Vallás- és közokt.miniszter úr a Gyűjteményegyetem létszámában fogatosított kinevezések tban.

Asztalos Miklós irodalmi munkássága MNL OL K 726 71/1930. Vallás- és közokt.miniszter úr a Gyűjteményegyetem létszámában fogatosított kinevezések tban.

Asztalos fegyelmi ítéletének törlése MNL OL K 726. 618/1938. Orsz. Széchényi Könyvtár főigazgatója dr. Asztalos Miklós alkönyvtárnok fegyelmi ítélet törlése iránti kérését betejerjeszti.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (MTAKIK Kt.)

Asztalos-levél MTAKIK Kt. Ms 5088/197. Asztalos Miklós levele Gergely Pálnak 1969. március 6.

Asztalos-levél MTAKIK Kt. Ms 5464/118. Asztalos Miklós levele Mester Miklósnak, 1976. nov. 1.

Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM)

Asztalos Miklós. 1969. G116 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Professzoraim: Egy lecke-könyv emlékezik*. Körösladány: Kézirat.

Asztalos Miklós. 1970. PIM G122 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *A Bartha Miklós Társaság megalakulása (1925)*. Körösladány: Kézirat.

Asztalos Miklós. 1971. PIM G120 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*. Körösladány: Kézirat.

Asztalos Miklós. 1973. PIM G124 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Kapcsolatom a „mozi”-val: Adatok a magyar filmjászás és filmgyártás történetéhez*. Körösladány: Kézirat.

Asztalos-levél PIM G116 Asztalos Miklós levele László Gyulának, 1971. október 4.

Asztalos-levél PIM V. 4142/16. Asztalos Miklós levele Jékely Zoltánnak, 1972. február 2.

Asztalos-levél PIM V. 4566/22. Asztalos Miklós levele Áprily Lajosnak, 1958. március 4.

Asztalos-levél PIM V. 5790/26. Asztalos Miklós levele Szántó Györgynek, 1957. március 5.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSZK Kézirattár)

Asztalos Miklós hagyatéka. Fond 301. 2 doboz, *Regénytöredékek*.

Asztalos-levél Fond 7/59. Asztalos Miklós levelei Szekfű Gyulának, 12. levél, 1929. márc. 7.

Folyóiratok és napilapok

Pécsi Napló, 1929. márciusi lapszámok

Nemzeti Ujság, 1940. márciusi lapszámok

Református Kollégium, Székelyudvarhely, 1917

A Székelyudvarhelyi Református Kollégium Értesítője az 1917–1918-ik iskolai évről. Szerk. Szabó András, Székelyudvarhely: Becsek D. Fia Könyvnyomda.

Szózat, 1923. márciusi és júliusi lapszámok.

Szakirodalom

Ablonczy Balázs. 2020. *Ismeretlen Trianon: Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Budapest: Jaffa Kiadó.

Albrecht Ferenc. 1928. Asztalos Miklós dr.: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. *Protestáns Szemle* 37 (4): 280–281.

Ambrus Katalin. 1994. Az elfeledett regényíró: Asztalos Miklós. In *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Szerk. Szabó B. István. 370–376. Budapest: ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézet – MTA Irodalomtudományi Intézet.

Asztalos Miklós. 1923. A pécsi egyetem megnyitásakor. *Pécsi Lapok*, okt. 14. 2.

Asztalos Miklós. 1929. Pécs szellemi élete. *Magyar Szemle* 5 (V. köt.): 216–226.

Asztalos Miklós. 1931. A tizenhetedik század. *Protestáns Szemle* 40. 553–563. Kecskemét: Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság.

Asztalos Miklós. 1932. A tizennyolcadik század: Szekfű Gyula könyve. *Protestáns Szemle* 41. 262–268. Kecskemét: Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság.

Asztalos Miklós. 1933. A tizenkilencedik és huszadik század: Szekfű Gyula könyve. *Protestáns Szemle* 42. 492–497. Kecskemét: Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság.

Asztalos Miklós. 2012. *Alibi*. Pomáz: Kráter Műhely.

Asztalos Miklós. 2020. *Szekfű-Hóman*. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó.

B. Bernát István. 1986. „Híd! Út, ahol nincsen út...”: A „Híd” című folyóirat és a Bartha Miklós Társaság: 1927–1928. *Magyar Filozófiai Szemle* 30 (5–6): 659–689.

Cseke Péter. 2005. József Attila, a „félíg székely”. *Székelyföld* 9 (7): 54–72.

Finta Zoltán. 1940. MórícZ Zsigmond Erdély-trilógiája. *Keleti Ujság*, febr. 12. 9.

Hajnal István. 1928a. Asztalos Miklós: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. *Századok* 61–63 (9–10): 898–900.

Hajnal István. 1928b. Erdélyről. *Napkelet* 6 (24): 938–939.

Kántor Lajos. 1999. Az Erdélyi férfi: Asztalos Miklós, az ezredvégi Kolozsvárról nézve. *Bárka* 6 (4): 55–57.

Mudrák József – Deák Tamás. 2006. *Magyar hangosfilm lexikon 1931–1944*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.

Milóty István. 1929. Végletek utja. *Magyarság* febr. 24. 1–2.

- Oravszki Ferenc. 1991. A méltóságos urat kitelepítették: Asztalos Miklós (kései) rehabilitációja. *Ring* 3 (18): 11–12.
- Pogány György. 1990. A könyvtári Szemle és Asztalos Miklós. *Könyvtáros* 40 (6): 337–344.
- Pomogáts Béla. 1999. Magyarság és erdélyiség: Asztalos Miklós emlékezete. *Bárka* 6 (4): 50–54.
- Szász István Tas. 2012. Kolozsvár neveltje, Budapest kedvence, Körösladány remetéje: Asztalos Miklós történész-író bemutatása. In *Alibi*. 277–285. Pomáz: Kráter Műhely.
- Turbucz Péter. 2020. Mesterek árnyékában és azon túl: Asztalos Miklós emlékei Szekfű Gyuláról és Hóman Bálintról. In *Szekfű–Hóman*. 125–156. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó.
- Villáminterjú dr. Asztalos Miklóssal, a pécsi egyetemi könyvtár egykori tisztviselőjével, akiből európai nevű színpadi szerző lett. *Pécsi Napló*, 1940. nov. 9. 5.

Peter TURBUC

OD ISTORIJE DO KNJIŽEVNOSTI

Biografska skica života Mikloša Astaloša

Studija nastoji da ukratko rezimira bogat život Mikloša Astaloša. Za razliku od prethodnih publikacija na ovu temu, dati pregled ne pristupa temi sa stanovišta njegovih ličnih ili porodičnih iskustava. Svoje tvrdnje zasnivam na arhivskim dokumentima i vlastitom istraživanju. U velikoj meri sam se oslanjao na Astaloševe lične memoare i prepisku, a u skladu sa objavljenim izvornim tekstom detaljnije se bavim i mladošću ovog istoričara. Prilikom rekonstrukcije njegovog naučnog razvoja ukratko se dotičem njegovih književnih veza sa Žigmondom Moricom. Za razliku od stručne literature koja je isticala istorijske i književne odlike njegovog rada, ja se bavim celokupnom Astaloševom književnom delatnošću. Takođe se malo pominju okolnosti nastanka njegovih memoara, pa se u ovom radu takođe bavim prikazom decenija nakon Drugog svetskog rata.

Ključne reči: život Mikloša Astaloša, Hortijevo doba, istorija, pozorište, film

Peter TURBUCZ

FROM HISTORY TO LITERATURE

Biographical Sketch of the Life of Miklós Asztalos

The study attempts to briefly summarize the life of Miklós Asztalos, which is rich in twists and turns. In contrast to previous publications on the subject, this review does not approach its subject in terms of personal or family experiences. I base my findings on archival documents and my own research. I have relied heavily on Asztalos's own memoirs and correspondence, and in line with the published source text, I also deal with the historian's youth at greater length. During the reconstruction of his scientific development, I briefly touch on his literary connection with Zsigmond Móricz. In contrast to the literature that highlighted the historic and literary attitudes, I touch on Asztalos's entire literary functioning. There has also been little mention of the circumstances of the genesis of his recollections, so in my work I also tackle the decades following World War II.

Keywords: life of Miklós Asztalos, Horthy era, history, theater, film

FÜGGELÉK

ASZTALOS Miklós

„CSIBE” TANÚJA VOLTAM

Emlékeim Móricz Erzsébetről⁴

Egy hete sincs, hogy a *Magyar Nemzet* „Napló” rovatában egy halálhír ütötte meg a szememet: meghalt Csibe, Móricz Zsigmond fogadott leánya.⁵ Majd az *Élet és Irodalom* 1971. március 13-iki számában olvasom Örvös Lajos⁶ megemlékezését az elhunyról *Meghalt Csibe* címmel. Tegnap pedig a *Magyar Nemzet* 1971. március 14-iki, vasárnapi számában Ruffy Péter⁷ háromhasábos írásával találkoztam, amely *Elment Árvácska, egy Móricz-hős halálára* címmel részletesen foglalkozik Csibe, másként Árvácska, eredeti nevén Littkey Margit, utóbb, Móricz Erzsébet, végül Keresztes Károlyné nem mindennapi életsorsával.⁸ Úgy érzem, nekem is el kell mondanom emlékeimet erről az irodalomtörténeti érdekességű leányról, akivel 1944 légiriadós tavaszán pár órára összehozott a kiszámíthatatlan sors. A sors ez alkalommal férfi volt, dr. Lőrinczy Szabolcs miniszteri tanácsos⁹, a Kultuszminisztérium elnöki osztályának akkori főnöke, ismerősökben gazdag életem egyik leghűségesebb barátja.¹⁰ Olyan barátom volt Szabolcs, akinek nem lehetett nemet mondani, ha kért az embertől valamit, mint ahogy ő sem tagadott volna meg semmit, ha kértem volna tőle valamit.

Egy koratavaszi szombat délben volt. Ekkor már nem az elnöki osztályban szolgáltam, hanem a tudományos osztály főnökhelyettese voltam.¹¹ Telefonon hívott fel és arra kért, hogy menjek le hozzá. Különben is együtt ebédelgettünk

⁴ A visszaemlékezés Asztalos Miklós jogutódja és az Attraktor Kiadó engedélyével kerül közreadásra.

⁵ Littkey Erzsébet, Móricz Erzsébet, 1941-től Littkey-Móricz Erzsébet (1916–1971) könyvkereskedő, könyvkiadó, *Csibe* becenéven Móricz Zsigmond szeretője és örökbe fogadott leánya.

⁶ Örvös Lajos (1923–2002) író, költő, műfordító, Móricz Zsigmond patronálta, barátja és újságíró társa.

⁷ Ruffy Péter (1914–1993) Pulitzer-emlékdíjas (1993) újságíró, író.

⁸ A szóban forgó újságcikkek: *Magyar Nemzet* 1971. márc. 10. 4.; Örvös Lajos: *Meghalt Csibe. Élet és Irodalom* 1971. márc. 13. 2.; Ruffy Péter: *Elment „Árvácska”. Egy Móricz-hős halálára. Magyar Nemzet* 1971. márc. 14. 11.

⁹ Lőrinczy György író fia, Asztalos Miklós közeli barátja, vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos. Életrajzi adatai nem ismertek.

¹⁰ Lőrinczy Szabolcs Asztalos több visszaemlékezésében is úgy szerepel, mint az a személy, aki „bevitte őt” a kultuszminisztérium elnöki osztályába.

¹¹ Kinevezéseit lásd *Budapesti Közlöny* 1944. jan. 15. 1.; 1944. jan. 15. 3.; *Hivatalos Közlöny* 1944. febr. 1. 41.; 1944. febr. 1. 45.

a szemben levő Szabadság Kávéházban¹², s azt hittem, azért hív, hogy most is együtt menjünk át ebédelni. De most mást akart. Egy kérelem fordult hozzám.

– Miklós, – mondta, – holnap egy esküvőn kellene tanúskodnom, de egyéb elfoglaltságom is lenne. Arra kérnélek, hogy menj el helyettem és légy a menyasszony esküvői tanúja.

Meghökkenem. Ugyan milyen esküvő lehet az, ahol egy soha nem is látott ember lesz a [menyasszony] tanúja?

– Ki a menyasszony? – Kérdeztem.

– Móricz Zsiga leánya.

– Akkor szívesen. – Mondottam.

A Móricz-lányok nem voltak ismeretlenek előttem.¹³ 1929–30-ban, berlini kollégista éveim alatt¹⁴ volt berlini egyetemi hallgató Móricz Zsiga legidősebb lánya, Virág s vele nap-nap mellett együtt voltam, mintegy állandó apahelyettese voltam, közös lévén a baráti körünk. Mikor hazatértünk, Móricz Zsigáéknál is voltam többek közt Kniezsa István¹⁵ barátommal s akkor megismerkedtem a másik két Móricz-lánnyal és a második asszonnyal, Simonyi Mária¹⁶ művésznővel is. Virággal férjhez menetele után is találkoztam s feleségem is jól ismerte. Így hát nem találtam benne semmi különöst, hogy a harmadik Móricz-lánynak tanúja legyek az esküvőjén. Tudtam, hogy a második lány is régen férjnél van s így csak a harmadikról lehet szó.

– Hol lesz az esküvő és mikor? – Kérdeztem.

– Csak polgári esküvő lesz. Dél előtt 11 órakor a II. kerületi anyakönyvvezetőségben a Budai Vigadó épületében.

– Rendben van. Ott leszek. Nem lesznek meglepve, hogy nem te jelensz meg?

– Nem. Majd értesítem a menyasszonyt.

Ebben maradtunk. Elmentünk ebédelni s ebéd közben csak annak az aggodalomnak adtam hangot, hogy bár ne lenne közben légiriadó, vagy épen támadás.

– Vasárnap talán nem. – Vélte Szabolcs.

Másnap az ötös autóbusszal bejöttem a Húvösvölgyből s leszálltam a Budai Vigadónál. Bementem a Fő-utcai kapun s felmentem az emeletre az anyakönyv-

¹²Ma Szabadság Bisztró, Aulich utca 8.

¹³A Móricz lányok: Móricz Virág (1909–1995) a *Nyugat* titkára, segédrendező, író; Móricz Gyöngyi (1911–1979) könyvkötő; Móricz Lili (1915–1999) színésznő, író.

¹⁴A külföldi tanulóévekhez lásd Asztalos Miklós. 2020. *Székfü–Hóman*. 21–23. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó.

¹⁵Kniezsa István (1898–1965) nyelvész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja (1947). Kapcsolatukról bővebben lásd Asztalos 2020, 24–25.

¹⁶Móricz Zsigmond 1926-tól 1937-ig élt házasságban Simonyi Máriával (1888–1937).

vezetőség helyiségéhez. Egy utcai ruhába öltözött leány jött elém. Még egymagában volt. Megkérdezte, én vagyok-e a tanú? Megnyugtattam, hogy én vagyok az. Be sem mutatkoztam. Ő sem. Mint régi ismerősöknél természetes volt ez, mégha olyan régen nem is találkoztunk, mint mi ketten, amióta nem jártam fel a Móricz-családhoz.

Az első, amin csodálkoztam magamban, az volt, hogy sehogyan sem emlékeztem erre az arcra. A második csodálkozásom az volt, hogy a másik két Móricz-lány késett, sőt mint utóbb kiderült, el sem jött. Kicsit különösnek találtam, dehát mit lehessen tudni, miért, gondoltam.

Aztán megjött a vőlegény és a családja is. Az édesanyja, az édesapja, valamint a két nővére. A vőlegényt¹⁷ elég jelentéktelen külsejű fiatalembernek láttam. Az édesapja, ha jól emlékezem, valami miniszteriális, vagy egyéb magasrangú állami funkcionárius volt. A család örömmel üdvözölt. A nevemet mint történészt is, mint színpadi szerzőt is ismerték. Láthatóan meglelégedéssel hallották, hogy a Móricz-családnak régi barátja vagyok. (Zsiga öccsével, Miklóssal¹⁸ sokat dolgoztam együtt.) Mintha ez feledtette volna velük, hogy a nővérek nem jöttek el.

A polgári esküvő a szokott rövid volt. Az anyakönyvvezető is örült annak, hogy megúsza az aktust riadó, bombázás és légópince nélkül. Hallottam, hogy a menyasszonyt Móricz Erzsébetnek hívják. Láttam, hogy így is írta alá a nevét. Kétségtelen, hogy nem tévedtem s azon az esküvőn asszisztálok, amelyre Szabolcs maga helyett elküldött. Esküvő után szerencsét kívántam az ifjú párnak. A szülők pedig meghívtak a lakodalmi ebédre a Vadászkürt Szálló¹⁹ éttermének különszobájába.

Az ebéd jó volt. Kellemes hangulatban folyt le s két óra körül asztalt bontottunk és elbúcsúztunk egymástól. Még egyszer minden jót kívántam a most már feleségnek és a már férjnek s elváltunk. Úgy emlékszem, más-más irányba indult az ifjú pár, az örömszülők, a két nővér és jómagam is. Szép, napsütéses tavaszközépi délután volt. A Lánchídon és az alagúton sétálva mentem át és csak a Krisztinában ültem villamosra.

Hazafelé tartva még egyszer végigemlékeztem a házasságkötés és a lakodalmi ebéd lefolyását. Nem tudtam leküzdeni azt az érzésemet, hogy ebből a proceszusból valahogy hiányzott az öröm. Elég félszegen viselkedett a menyasszony is, a vőlegény is. Egyáltalában nem látszott lelkesnek a két nővér és az örömanya s örömapa sem. Ami legjobban foglalkoztatott az volt, hogy a jelenlevők közül

¹⁷ Móricz Erzsébet férje dr. Keresztes Károly (1911–1948) jogász, közgazdász, könyvkiadó volt.

¹⁸ Móricz Miklós (1886–1966) író, újságíró, szerkesztő. Asztalos többek között a Jancsó Benedek Társaságban dolgozott együtt Móricz Miklóssal. Pomogáts Béla. 1992. Asztalos Miklós: a történész és nemzetpolitikus. *Korunk* 11. 116.; Móricz 1936-ban, *A történeti Erdély* című könyv kapcsán kiobbant botrány közepette is nyíltan kiállt barátja mellett.

¹⁹ A szálloda a Türr István utca 5. szám alatt működött.

senkinek sem tűnt fel, ami engem egy pillanatig sem hagyott magamban nyugton, hogy a Móricz-lány esküvőjén nem jelent meg senki a Móricz-családból. Ezt sehogy sem értettem, viszont rajtam kívül ez – úgy látszott, – mindenki előtt természetesnek látszott. Igaz, hogy határozottan örültem ennek, mert felettébb kínos lett volna számomra, ha tőlem, mint a Móricz-család egyetlen „képviselőjétől” megkérdezték volna, hogy a nővérek hol maradtak, miért nem jöttek el?

Másnap reggel Lőrinczy azonnal lehívott magához s nem kis kajánsággal kérdezte, hogy miként folyt le a Móricz-esküvő? Pár szóval elmondtam, hogy simán és baj nélkül. Megtörtént. Elmúlt. De aztán nekiszegedtem a kérdést:

– Mondd, Szabolcs, miért nem volt ott a két idősebb nővér és miért tűnt előttem olyan ismeretlennek a különben általam egykor jól ismert harmadik Móricz-lány?

Lőrinczy elnevette magát.

– Mert ez a negyedik lány volt!

Roppant elképedt, ne mondjam, együgyű arcot vághattam, mert tovább nevetett.

– Negyedik lány? – Kérdeztem. – Nem értem. Én csak háromról tudok.

– No most már ismered a negyediket is. Elfelejtettem tegnap megmondani neked, hogy ez a Móricz-lány a „Csibe”. Akit Zsiga halála előtt pár évvel örökbe fogadott.

Most kezdett derengeni bennem a dolog. Tényleg, hallottam volt már erről, de nem érdekelt volt közelebbről és így kiesett az emlékezetemből. Kezdem emlékezni, hogy arról rebesgettek volt, hogy Zsiga második házassága ezen a leányszón zilálódott szét. Azt is hallottam, hogy az igazi Móricz-lányok cseppet sem örültek annak, hogy minden Móricz-jog nem három, hanem négyfelé megy ezután. Egyszerre megvilágosodott előttem, hogy miért nem jelent meg egyik Móricz-lány sem és miért nem érdeklődött senki utánuk a násznépből.

Többet nem beszéltünk Móricz Erzsébetéről.

Az idő megsűrűsödött felettünk. A negyedik Móricz-lányról csak 1945 őszén hallottam megint, amikor visszakerültem Salzburgból, ahová április elején nem egészen önszántamból kerültem.²⁰ Az első barát és kolléga, akivel visszajöttöm után elsőnek felvettem a kapcsolatot, Lőrinczy Szabolcs volt, s gyakran találkoztam vele a következő hetekben is, mialatt folyt az igazoló eljárásom, melynek

²⁰ Minisztériumi alkalmazottként Asztalos Miklóst december 5-én Szombathelyre vezényelték, ahonnan – kis kitérével – került Salzburgba. Eközben Sopronban sikerült a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár kincseit tartalmazó szerelvényt leválasztatnia az ún. Aranyvonatról és azt Szentgotthárdra küldenie. Elutazásáról és nyugati tartózkodásáról lásd Asztalos 2020, 111–119 és Szász István Tas. 2010. Asztalos Miklós emlékezete. *Művelődés* 11. 6.

végén áthelyezésre ítéltetem.²¹ Egyik együttlétünkön Szabolcs hozta elő, hogy nem akarnék-e találkozni Móricz Erzsébettel? Szívesen, mondtam. Szabolcs elmondta, hogy Csibének most könyvkereskedése és kiadóvállalata van. Többek közt Zajti barátunk egyik nagy művét is ki akarja adni.

Zajti Ferenc²², a Fővárosi Könyvtár apostolszakállú fantaszta magántudósa Lőrinczy Szabolcs védencei közé tartozott s minthogy, úgy láttam, Szabolcs bizonyos mértékben befolyásolni tudta Csibét, rávette, hogy foglalkozzék Zajti közreadásával. Szabolcs lelkesedett a népi művészekért, az autodidaktákért és az el nem ismert tehetségekért (már akiket ő azoknak ítélt), s így horgonyzott le Zajti mellett is.

Móricz Erzsikének, Csibének ekkor a Baross utca legelején volt a könyvkereskedése s a kiadóhivatala.²³ Itt kerestem fel egy délelőtt, jó másfél évvel az emlékezetes házasságkötési aktus után. Szívesen fogadott. Elbeszélgettünk erről is, arról is, de semmi lényegesről nem esett szó közöttünk. Biztatott, hogy máskor is nézzek be hozzá. Talán még egyszer megismételtem bekukkantásomat Csibe boltjába, aztán a rámszakadt gondok elterelték a figyelmemet Móricz Zsiga fogadott lányáról. Szabolcs sem beszélt róla s így mit sem tudtam sorsa folyásáról, egészen addig, amíg a múlt héten nem olvastam a halálhírét. Ekkor felszakadt bennem az emlékezés s meg is rögzítettem ezt az életrajzi adatát, amelyről most már rajtam kívül, minthogy Csibe is, a férje is, Lőrinczy is halott, nem tud senki. Kis adat, jelentéktelen adat, de sohsem lehet tudni, hogy nem fog-e egykor érdekelni valakit...

Körösladány 1971. III. 15–16.

²¹ Valójában még 1945 májusában felfüggesztették, majd 1946 augusztusában B-listázták. Utolsó minisztériumi fizetését 1946. november 1-jén vette fel. *Magyar Közlöny* 1945. máj. 9. 1.; *Magyar Nemzet* 1946. aug. 17. 2. Az ellene folytatott igazoló eljárás részleteit a *Minisztériális éveim* című visszaemlékezése 156–162. oldalán részletesen elbeszéli.

²² Zajti Ferenc (1886–1961) író, festőművész, a húszas évek második felétől 1946-ig a Fővárosi Könyvtár keleti gyűjteményének vezetője.

²³ Az üzlet a Baross utca 43.-ban működött.

KRITIKA

FARKAS Tamás

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
Budapest, Magyarország
farkas.tamas@btk.elte.hu

MAGYARNYELV-TANÁRI SEGÉDKÖNYVEK A HUNGAROLÓGIA OKTATÁSÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

**Priručnici za nastavnike u službi učenja mađarskog
kao stranog jezika**

**Companion to Teaching Hungarian as a Foreign Language:
Textbooks on Hungarian Studies**

*Magyarnyelv-tanári segédkönyvek. 2019–2021.
Sorozatszerk. Nádor Orsolya.*

Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó

A magyar nyelv, illetve a vele kapcsolatos ismeretek elsajátításának többféle kerete, útja, programja lehetséges. A magyar nyelvet tanulók egy része idegen nyelvként találkozik vele, mások környezetnyelvként vagy származásnyelvként tanulják. A magyar nyelv tanítása önálló szakma, ugyanakkor külön felkészültséget és szemléletmódot igényel azoktól, akik az imént említett, egymástól is több tekintetben különböző csoportok számára oktatják azt. Ennek a tevékenységnek a segítségét célozza az a könyvsorozat, melyet 2018-tól elektronikus formában, majd 2019-től újabb kiadásban, a Károli Könyvek jegyzet alsorozatában immár nyomtatásban bocsátott közre a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó.¹

¹ Az elektronikus kiadások elérhetősége: <https://btk.kre.hu/nyelveszet/index.php/hungarologiai>

A sorozat egy, a magyarországi egyetem és a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola együttműködésében megvalósuló magyar mint idegen nyelv szakos tanártoábbképzési programhoz kapcsolódik, annak a tapasztalatai alapján, illetve a támogatására született meg. Egyes kötetei egy-egy fontos részterület, témakör alapismereteit foglalják össze e szakterület számára, illetve módszertani megközelítéssel, útmutatásokkal szolgálják együttes céljukat. A sorozat meghatározó jellemzője a gyakorlatiasság, tartalmi és formai szempontból egyaránt. A kötetek változó, de mértéktartó terjedelme, A/5-ös formátuma, jól áttekinthető tartalmi struktúrája, a tematikai fókuszáltság, az elméletibb tematikájú köteteket is kísérő kérdés-, illetve feladatsorok mind ennek az – egyaránt szimpatikus és indokolt – praktikusságnak a megnyilvánulásai. A sorozat egyes darabjainak élén egyaránt rövid, a kötet tartalmát, irányultságát illetően eligazító Bevezetés áll, míg a kötetek további felépítése bizonyos mértékig változó, az adott munka témájának, jellegének megfelelően (például a felhasznált irodalom feltüntetésének vagy a kapcsolódó feladatok közreadásának – ti. szövegekben, fejezetenként vagy a kötet végén – módjában) is.

A sorozatszerkesztés első fázisában hét, második fázisában újabb hét kötet készült el, s ezeket azóta újabb darabok követték. A sorozatot az alábbiakban a nyomtatásban is megjelent kiadások – aktuális állása – alapján, egyfajta tematikus logikát követve igyekszem bemutatni.

A könyvsorozat első, célját és tartalmát tekintve alapozó jellegű kötete a sorozatot szerkesztő Nádor Orsolya *Tanított (anya)nyelvünk* című munkája (kilencven lap), melynek előszava egyúttal a sorozat háttérét, koncepcióját ismerteti meg az olvasóval. A kötet elsőként a magyar nyelv „oktatástipológiai térképének” vázlatát adja. A többségben, kisebbségben vagy szórványban, illetve anyanyelvként, származásnyelvként, idegen nyelvként vagy környezetnyelvként való oktatásának típusait különíti el, árnyalva és pontosítva ezzel az általában csak „a magyar mint idegen nyelv” (rövidítve: MID) néven emlegetett szakterület tartalmáról meglévő képet. Ezt követően tekinti át e terület történeti és jelenkori, illetőleg hagyományos és újabb színtereit, intézményeit. Még itt, az alapismeretek körében kapunk egy vázlatos képet a magyar nyelv-oktatás főbb módszereiről (teljes joggal, ha a téma a sorozat keretében később bővebb kifejtést is kap). A sorozatindító mű a szakterülettel szorosán összekapcsolódó hungarológia fogalmára, történetének és jelenének intézményrendszerére való kitekintéssel zárul.

Tekintve, hogy egy nyelv oktatásának, illetve elsajátításának jellemzően fontos összetevőjét képezi a grammatika, a szorosabb értelemben vett nyelvtan

megismerése, a sorozatban több ilyen tartalmú, egymástól eltérő jellegű kötetet is találunk. Közülük Balogh Judit munkájának, a *Leíró grammatikai ismeretek: Magyar mint idegen nyelv szakos hallgatók részére* című kötetnek a célja a közoktatásból is ismerős hagyományos jellegű grammatikai alapismeretek módszeres bemutatása. A kötet fő fejezeteit így a szóról és a szóelemekről, a szófajokról, a szóalkotásmódokról, a szószerkezetekről és a mondatokról szóló vázlatos összefoglalók alkotják. Az egyes fejezetek jól áttekinthetően, megfelelő példákkal együtt adják közre, illetve erősíthetik meg az alapvető nyelvrendszer-tani ismereteket. A fejezetekhez társuló feladatoknak (jellegüknek megfelelően, de a kiadványsorozat legtöbb darabjától eltérően) a megoldásait is megtaláljuk a kötet legvégén, így is segítve az anyag önálló feldolgozását.

E grammatikai összefoglalóhoz képest Hegedűs Rita kötete, az *Élő magyar grammatika: A nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése* más megközelítésmóddal született. Hangsúlyozottan funkcionális szemléletű, a nyelvhasználat dinamikus rendszerére összpontosító feldolgozás, mert szerzőjének álláspontja, illetve tapasztalata szerint a MID-oktatás csak a formai alapú kategorizálás jelentette korlátokon túllépve lehet eredményes. A kötet a magyar mint idegen nyelv oktatásának speciális szempontjaira – az előző, általánosabb jellegű összefoglalóval szemben – kiemelt figyelmet fordít, s e terület jellemző problémakörei köré szervezi mondanivalóját. Bevezetésképpen a funkcionális szemléletmód nyelvtudomány-történeti áttekintésével, valamint a magyar nyelv néhány sajátosságának „madártávlatból” való bemutatásával szolgál az olvasónak. A további fejezetek a szavak, a szófajok és beszédrészek, a magyar esetrendszer, az igenemek, a modalitás, az egyeztetés különös figyelmet érdemlő kérdéseit, valamint a mondatrészek, a mondatok egyes problémáit tárgyalják; ezúttal is számos táblázat és ábra felhasználásával.

Hasonló szemléletmódon alapul a sorozat H. Varga Márta szerkesztette *Magyar grammatika funkcionális megközelítésben: Elmélet és gyakorlat* című kötete. A munka tíz nagyobb fejezetének mindegyikét egy-egy elméleti áttekintés és az ahhoz kapcsolódó feladatsor egysége alkotja. Az elméleti részek H. Varga Márta, a gyakorlatok egyetemi hallgatók munkái. A fejezetek többsége nem a nyelvi formák irányából, hanem a jelentések, kifejezendő funkciók oldaláról (helyviszonyok, részeshatározói jelentés, birtoklás, valamivel való ellátottság, hiány, ellentét, passzív jelentésű szerkezetek) közelíti meg témáját, ezek alapján fordítva figyelmét a lehetséges nyelvi kifejezőeszközökre. A további néhány fejezet viszont éppen egyes konkrét kifejezőeszközökhöz (*van*, feltételes és felszólító mód) rendelt különböző funkciók áttekintését nyújtja. A választott témakörök, mint látható, itt is a magyar mint idegen nyelv tanulása során kiemelt figyelmet érdemlőek közül kerültek ki.

Önálló feldolgozást kapott a sorozatban a magyar szókészlet és a szótárban bemutatása. Fóris Ágota *Lexikológiai és lexikográfiai ismeretek* című kötete az elsősorban a magyar nyelvészeti képzés alapozó szakaszából ismerős, a magyart idegen nyelvként tanulók és oktatóik számára ugyancsak fontos témakörök összefoglalását adja. Mindenekelőtt elhelyezi a két egymással összefüggő nyelvészeti részdíszciplinát a (nyelv)tudományon belül. Tisztázza a lexikológia alapfogalmait, bemutatja a szótárak alapvető típusait, a szótári struktúrát, valamint szempontokat ad a szótárelemzésekhez. Külön fejezetekben szól a szótárkészítés és a szótárhasználat gyakorlati kérdéseiről, illetve – a kiadványsorozat profiljának megfelelően – a tanulói szótárakról és a mai magyar nyelv fontosabb köznyelvi szótárainról. A kötet, nagyon is indokoltan, nem feledkezik el az egyre fontosabbá váló elektronikus szótárak, illetve adatbázisok területéről, jellemzőbb képviselőiről sem.

A leíró nyelvészeti stúdiumok képviselői mellett két, jellegében és tartalmában egymást is kiegészítő magyar nyelvtörténeti témájú kötet kapott helyet a sorozatban. Oszko Beatrix *Nyelvtörténet dióhéjban* című munkája azt hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténeti ismereteket a mai magyar nyelvi jelenségek magyarázatában is jól lehet hasznosítani, ezek ugyanis egy-egy különösnek, rendhagyónak, szabálytalannak tűnő jelenség, forma kapcsán – a MID tanulói-ban nemritkán – felmerülő kérdés megválaszolásában segíthetnek. A kötet első fele mindenesetre a nyelvtörténetről, a nyelvi változásról, a magyar nyelvtörténet megismerését szolgáló forrásokról ad áttekintő képet. A második fele pedig a tágabb értelemben vett hangtörténet, a szó- és szókészlettörténet, továbbá a helyesírás-történet körébe nyújt némi, jól megválogatott példákkal illusztrált, a nyelv (ti. a beszélőközösség) művelődéstörténeti hátterét itt is fel-felvillantó betekintést. Az egyes fejezeteket záró *Miért jó ezt tudni?* és *Kérdések a fejezethez* alfejezetek ugyancsak jól jellemzik a kötet gyakorlatias megközelítésmódját.

Hasonlóképpen, az egyes nyelvi jelenségek okait feltáró, a leíró nyelvészeti ismereteket kiegészítő tudás szempontját képviseli H. Varga Márta *Rendhagyó nyelvtörténet* című munkája. E kötet egyrészt tartalmi hangsúlyait tekintve tér el az imént említett kiadványtól. Témáját ugyanis, szerzőjének elsődleges érdeklődését követve, legnagyobb részben a morfoszintaktikai (az alaktan és mondattan területét érintő) problémák tárgyalása adja, míg kisebb részét a szófajtan, a hangjelölés (helyesírás) és – további ízelítésképpen – a nyelvrokonság és a tipológiai rokonság kérdésköre alkotják. Másrésztől azonban, és pedig az egyből szembe-tűnő különbséget az jelenti, hogy – módszeres áttekintésre eleve nem törekedhetve – a szerző kérdés és felelet formájában vesz sorra harmincöt különböző, a magyar mint idegen nyelv órákon potenciálisan felmerülő problémát. Jellemző kérdései, a *Hogyan...? Miért...? Mikor...? Milyen...? Van-e...? Mire való...?* stb. a

felvetett témák szakmai érdekeltségét és a tanulói kíváncsiság megmozgatásának lehetőségeit egyszerre igazolják számunkra.

Fontos szerepet tölt be a sorozatban a Csontos Nóra és Dér Csilla Ilona által jegyzett, a nyelvhasználat kérdéskörével foglalkozó, funkcionális nyelvészeti szemléletű *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában* című munka. A kötet a dinamikus jelentésképzés kutatására fókuszáló pragmatikát a különböző nyelvészeti diszciplínák „fölött” elhelyezhető szemléletmódként értelmezi. A kötet nagyobb részét az elméletibb jellegű fejezetek alkotják, melyek a nyelvi tevékenység általános jellemzését és vonatkozó összetevőit, elméleteit tárgyalják, de ezekben (valamint a kapcsolódó feladatokban) is külön figyelmet kapnak a MID szempontjából jellemzőbbnek számító kérdések. A további fejezetek a magyar nyelvhasználatra irányuló udvariasság- és beszédaktus-vizsgálatok (elutasítás, bók, kérés esetében alkalmazott, kulturálisan is meghatározott stratégiák) témakörét tárgyalják – melyek ismerete a sikeres magyar nyelvi kommunikáció feltétele, tehát tanítandó MID-es témakör –, valamint a nyelvtanulói kompetenciáknak, a pragmatikai kompetenciák hiányosságainak, illetve elsajátítandó szintjeinek témáit tekintik át.

A sikeres nyelvhasználat kulturális háttérismereteket, illetve idegen nyelv esetében interkulturális kompetenciák elsajátítását is igényli. Ezeknek, illetve nyelv és kultúra integrált oktatásának összetevőit, lehetőségeit és szempontjait mutatja be gazdagon Holló Dorótya *Kultúra és interkulturalitás a nyelvórán* című sorozatbeli munkája. A kötet a kulturális ismeretek széles köréből a nyelvi vonatkozású témákra összpontosít: említésszerűen a szókincs, kicsit bővebben a szövegalkotás, legrészletesebben pedig a beszéd- és viselkedéskultúra különböző – többek közt a pragmatikával érintkező – területeire. Az egyes fejezetekben felbukkanó kérdések, feladatok, ötletek mellett a kötetzáró fejezet két, táblázatos formában áttekinthető, gyakorlatias ötletgyűjteménye is az adott témák gyakorlati feldolgozásához nyújt komoly segítséget. A munka elméleti és szemléleti megalapozásként, illetve gyakorlatias segédeszközként egyaránt segítheti a magyar mint idegen nyelv, illetve más idegen nyelvek oktatásának érdekesebbé és motiválóbbá tételét is.

A sorozat további kötetei még hangsúlyosabban, illetve kifejezetten a módszertani kérdéseket állítják figyelmük középpontjába. Közülük a Nádor Orsolya szerkesztésében megjelent *Régebbi és újabb nyelvoktatási módszerek* a legnagyobb ívű és egyúttal legterjedelmesebb munka a sorozatban. Több szerző – korábban jórészt másutt egyébként már megjelent – tudománytörténeti jellegű, illetve elemző írását gyűjti össze és szervezi egységgé. Bárdos Jenő, Lux Gyula, Medgyes Péter és Nádor Orsolya több, mások egy-egy tanulmánnyal

szerepelnek a kötetben, melynek fő fejezetei a 18. század végéig terjedő időszak, a 19. század, illetve a 20. század több módszerét, illetve kapcsolódó gondolkodásmódját szándékoznak bemutatni. A történeti ív Bárdos Jenő több évszázadot átfogó nagyobb tanulmányától, illetve Comenius kapcsolódó írásától kezdve a 20. század utolsó harmadát jellemző kommunikatív irányzat, valamint a posztkommunikatív idegennyelv-oktatás, illetve az együttműködésen alapuló feladatok, azaz a csoport- és pármunka témaköréig terjed.

A magyar mint idegen nyelv tanárok gyakorlati munkájának módszeres áttekintésére vállalkozik Dóla Mónika *Módszertani útmutató a magyar nyelv tanításához* című kötete. A magyar, illetve a magyar mint idegen nyelv oktatásával kapcsolatos nyelvpedagógiai alapelvek, szempontok, illetve a tanítási-tanulási folyamat egyes szakaszaihoz kapcsolódó módszertani megfontolások, javaslatok képezik a kötet anyagát. Első fő fejezete a magyartanítás kontextusát és összetevőit, további fejezetei pedig a módszertanát tárgyalják: a tanítás megtervezésének kérdéseit, a tanórán megjelenő nyelvi tartalmakhoz kapcsolódó módszertani eljárások és az egyes nyelvi készségek fejlesztésének témakörét, az óravezetés lehetséges problémáit, s végezetül a mérési, értékelési szempontok, feladatok kérdéskörét. A nagyobb fejezetek élén az adott téma feldolgozását előkészítő kooperatív feladatok, a kisebb fejezetek végén pedig ellenőrző jellegű kérdések állnak. A didaktikai témák tárgyalását a szerző természetesen konkrét minták, példák bemutatásával kíséri a megfelelő fejezetekben.

Önálló kötetet kapott a sorozat keretében a magyar kiejtés, és ugyanígy az írás és olvasás oktatásának problematikája, illetve gyakorlatias szemléletű feldolgozása. Gyöngyösi Livia, Kampó Ildikó és M. Pintér Tibor közös munkája, *A magyar kiejtés tanítása* egyaránt foglalkozik a témakör fontosságának kérdésével, elméleti vonatkozásaival és módszertanával; ezek kapcsán a kiejtést befolyásoló tényezőknek, a hallásértéssel és a helyesírással való összefüggéseknek, a hibajavításnak, illetve a kiejtés fejlesztésének kérdéseivel, különböző módszereivel. Az egyes fejezetekhez kapcsolódó feladatok, gyakorlatok itt kivételesen nem követik, hanem éppen hogy felvezetik az egyes témaköröket. A kötetben esettanulmány jelleggel kapott helyet – a kiadványsorozat elkészültének háttéréből adódóan – az ukránnyelv-tanulók körében speciálisan jellemző hibák, illetve a kapcsolódó típusfeladatok, gyakorlatok bemutatása.

Schmidt Ildikó *A magyar írás és olvasás tanítása – Az alfabetizálás folyamata* című munkája ugyancsak egyaránt vezet be a feldolgozott témakör elméletébe és gyakorlatába. Bevezetéképpen tárgyalja az olvasás, valamint az írás pszicholingvisztikai hátterét és összetevőit, illetve modelljeit. Külön fejezetben tér ki – e sorozat keretei közt különösen indokoltan – az alfabetizálás, azaz a

latin betűs ábécét nem ismerők (illetve írni-olvasni nem tudók) írás- és olvasás-tanításának témakörére, s egyúttal a magyar esetében felmerülő sajátosságaira. További fejezetekben szól a kötet a különböző olvasási technikák és a szövegértés, valamint az írás és a szövegalkotás fejlesztésének lehetőségeiről. E két utóbb említett, tartalmuk szerint szorosabban egymás mellé állítható munka is jól példázhatja egyébként – mint a földrajzi nevekkal és a személynevekkel kapcsolatos feladatokban láthatjuk –, hogy a különböző, szűkebb és tágabb értelemben vett, akár a legalemibb szintekre vonatkozó nyelvi, illetve a kulturális ismeretek együttesen találják meg helyüket a MID oktatásában.

Az érdekes, motiváló és hatékony nyelvtanulást segítheti – többféle nyelvtanulói csoport esetében, gyermekektől a felnőttekig egyaránt – a tágabb értelemben vett nyelvi játékok alkalmazása. Ezek területére nyújt ötletekben és konkrét példákban gazdag betekintést Kovács Tünde *Nyelvi játékok* című munkája (mely jellemző módon a sorozat egyetlen színesben nyomtatott darabja). A kötet mindenekelőtt bevezeti olvasóját a nyelvi játékok jellemzőinek, a nyelvi készségeknek, a tanulási és tanulói típusoknak a témaköreibe. A további fejezetek a játékok fő típusai köré szerveződnek; egyrészt a hagyományosabb: mozgásos, társas-, kártya-, illetve gyerekjátékok típusai szerint, másrészt a napjainkban elterjedt vagy terjedő gyakorlatok: az infokommunikációs eszközök, illetve a gamifikáció felhasználása alapján kerülve egymás mellé. Arról sem feledkezni el a szerző, hogy szempontokat és ötleteket adjon a csoportbontások vagy éppen a differenciálás megvalósításához. Az ismertett játékok különböző készségek, illetve területek fejlesztésében alkalmazhatók, s mintákat és kedvet adhatnak az olvasónak különböző ismert, népszerű játékoknak a nyelvtanításban való felhasználására, de hasonló módszerek, játékok kreatív megalkotására is.

Kifejezetten a fiatalabb korosztályok magyar mint idegen nyelv oktatásához nyújt segítséget, illetve háttérrel Schmidt Ildikó és Nagyházi Bernadette *Magyar nyelv-tanítás gyermekeknek* című kötete. A feldolgozás bemutatja a nyelvtanítás-nyelvtanulás komplex modelljének tényezőit és működését a gyermekkorú nyelvtanulók esetében, kitér a kapcsolódó kompetenciák kérdéskörére, s külön fejezetekben szól a vonatkozó célcsoportokról és oktatási színterekről, illetve a rendelkezésre álló – és a még lehetséges, javasolható – tananyagok köréről. Külön fejezetek tárgyalják az óvodáskorú és az iskoláskorú nyelvtanulók nyelvi fejlesztésének, valamint a kisiskolások és tizenévesek oktatásában figyelembe veendő különbségeknek a kérdéseit. További, önálló fejezetben fordít kiemelt figyelmet, nem vállalkozhatván a teljes körű feldolgozásra, a kommunikatív kompetencia fejlesztését szolgáló egyes módszertani alapelvek és lehetőségeik bemutatására, példázására. Tekintve, hogy a MID módszertanának szakirodalma

összefoglalóan és speciálisan a fiatalabb korcsoportokkal kevésbé foglalkozik, a jelen áttekintés e szempontból is hasznos tagját képezi e sorozatnak.

A nyelvtanárok oktatói munkájában ugyancsak fontos gyakorlati feladat képezi a témáját a *Mérés és értékelés: magyar mint idegen nyelv* című kötetnek, M. Pintér Tibor és Wéber Katalin munkájának. A kiadvány egyaránt szól a nyelvtudás fogalmáról, a szakszerű nyelvi mérés és értékelés különböző aspektusairól, típusairól, továbbá a nyelvvizsgáztatás magyarországi gyakorlatáról, a magyar mint idegen nyelv mérésével kapcsolatos vizsgák (érettségi vizsga, illetve akkreditált nyelvvizsgák) tartalmáról, szabályozottságáról. Külön fejezet tárgyalja a nyelvi mérésben gyakran használt tesztek kérdéskörét, a tesztfejlesztés szempontjaival együtt. Nagy részletességgel és módszeresen ismerteti, illetőleg példázza a kiadvány a nyelvi mérés lehetséges gyakorlatait a pécsi központú ECL magyar vizsga kapcsán. A kötet a Közös Európai Referenciakeret (KER) szempontjaival, azaz az általa meghatározott kompetenciák mérésének kérdéseivel zárja a témakör tárgyalását.

Az ismertetett, s a jövőben remélhetőleg még tovább bővülő kiadványsorozat hozzáértő szerzőgárdával, sokoldalúan, az elméleti és a gyakorlati vonatkozásokat egyaránt szem előtt tartva dolgozza fel a magyar mint idegen nyelv (illetve környezet- vagy származásnyelv) oktatásának különböző részterületeit, módszertani kérdéseit. A sorozat számos kötete ugyanakkor a magyartanárok, valamint a más nyelveket oktató pedagógusok számára is jól hasznosítható tartalmakkal rendelkezik, így az ő figyelmükbe is teljes joggal ajánlható.

A. GERGELY András

MTA – nyugalmazott főmunkatárs – ELTE
Kulturális Antropológia Tanszék
Budapest, Magyarország
andrasgergelya@gmail.com

KIK VAGYUNK, AMIKOR ÉRZŐ IDENTITÁSOK?

Ko smo kada smo osećajnog identiteta?

Who Are We When of Sensitive Identities?

*Szondi György – Toót-Holló Tamás szerk. 2020.
Mi magunk: Magyar identitás, magyar tradíció.
Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány. 576*

Számos klasszikus irodalomelmélet, közléstörténet vagy esztétikai teoretizálás is megkülönböztetetten bánik a szakmai monográfiákkal, nagy összefoglalókkal, impozáns struktúrárt sejtető egytémás megjelenítésekkel, mint a kortárs eszmefuttatások között hasonló rangot érdemlő tanulmány- vagy konferenciaköteteknek. Ezek hatása leginkább később, vagy a felhasználói-olvasói oldal reflexióiból fakadóan érlelődik majd közös tudássá vagy együttes élménnyé, s csak még későbbben lesz érdemi szakirodalmi hivatkozások vagy összefoglalók tárgyává is. Vannak azonban munkák, melyek tematikus vagy teoretikus keretüket a folytonosan mindenkori aktualitásból nyerik mindenekelőtt, s ezek közé tartozik a szellemi együttlétek élményhátterét formáló hogyérzet-rajzolat is. Hogyérzet alá sorolom alább az identitás körül kigyöngyöződő régi önreflexiók, megszokott magyarzatok, köznapi diskurzusokba ékelődő minősítések és képzelmények áttekintő foglatatát, vagyis olyanokat, amilyen példaképpen a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* antológia (1939), majd ezt követően a rendszerváltozás perceiben újragondolt *Mi a magyar most? Tanulmányok a*

magyar jelen legfontosabb kérdéseiről (Palkó István – Vaisz György szerk. 1990), s jóval később a Sándor Iván szerkesztette újabb *Mi a magyar most?* (2011), amely hasonlóképpen építeni kívánta a megfogyatkozott közérzeti bizalmat és kiterjeszteni az átmenet identitás-hiányossá vált légkörében a felkínálható választék kínálatát.

A nemzettudati elszámolások, mérlegelések és mustrák azonban nemcsak a válságos pillanatokban sarjadzanak, hisz létrehívja őket a küzdés megannyi más formája is. Kisebbségbe kerülni, elnyomatás alá vettetni, elbizonytalanító összehatások nehézségeitől görbedni már sokszor és sok minden miatt kellett – gondoljunk csak a felvilágosodás és a reformkor magyar írásművészetére. De a különösen kiemelt, olykor sorsdöntő pillanatokban a pusztá megmaradás alapkérdései és a hogylét érületi tartalékai is elsősorban ezeken az érületi megerősítéseken múlnak – mindenekelőtt a szerzői oldalról rátekintve a szükségletek és igények együttesére. A bizonytalan jelen viszont rendre elbizonytalanítja a múltat, s még átláthatatlanabbá teszi a lehetséges jövőt is. Az értékelő elszámolás, összegző feldolgozás egyúttal tehát erőgyűjtő kísérlet, számvetés kommunikált változata lehet – s az alábbi mű is ilyen.

Mi magunk: Magyar identitás, magyar tradíció címen szerkesztett tanulmánykötetet Szondi György és Toót-Holló Tamás. A roppant gazdag válogatás az identitás, a hogy- és hollét annyiféle aspektusát tartalmazza, hogy a munka minden egyneműsítő kritikai spektrumból kicsúszik. A címből s alcímből adódóan kézenfekvő a történeti szemléletmód mint elsődleges látkép. Ezen belül is elkülönül az építő, felhangoló, optimista tónus (ilyen például Iancu Laura úti esszéje *Identitás + Tradíció = Örömhír* címen, vagy Hoppál Mihály tanulmánya *Az iskola, a hagyomány és az identitás* tárgykörében, továbbá Bordás Sándor *Történelmi traumáink lélektani megközelítései* meg Radványi Benedek *Nemzeti identitásunk és a sport* című tanulmánya) azoktól a dolgozatoktól, melyekben a gondolkodási konvenció találkozik az értékrendek változásával (erre példa Gazda István *Mit ért a tudós, ha magyar?*, Lovász Irén *A valahová tartozás biztonsága*, Jankovics Marcell *Evidentitás*, Csáji Attila *A magyar kultúra vezérlő mezői*, Bába Szilvia *A magyar identitás tengeren túli tudata*, Papp Endre *Viszonyulások – túl a kulturális nemzettudaton* című tanulmánya is), vagy ahol az önellentmondás és tétova útkeresés csoport- vagy társas lélektani szempontjai találkoznak (Léta Sándor *A hit útja Istentől a magyarságig*, Zelnik József *Magyar néplélek-vándorlás*, Marác László – Mátés Tamás *Magyarok a Régi és Új Selyemúton*, Csáji László Koppány *Körkörös tér, párhuzamos idő*, Felszeghi Sára *A magyarság értékközösség*, Kedves Gyula *A huszár és a nemzeti identitás*, Magyar Zoltán *A magyar szent királyok*). De ahogy a kötet hátoldali ismertetőjében megidézett Hamvas Béla szerint az aranykor nem történeti korszak, hanem állapot, és ezért minden

időben jelen van – csak attól függ, hogy van-e valaki, aki megvalósítja..., a kötet szerzői épp ezért, vállalásosan és elszántan, „ezzel a szellemi együttlétükkel is csak azt tudatják: jó hírrel szolgálnak a maguk köreiből, a magyarság számára érvényes üzenetekről...” (hátdoldali ismertető).

A szándék, a cél, az értékek közössége tehát nem pusztá képzet, nem fantáziaserkentő gyúanyag, hanem a vállalt identitás értékrendje. Mint értékrend pedig a könyv szerkesztőinek összhangjában a szerzők felkérésével és jelenlétükkel az Olvasó felé közvetített tartalmak terén példásnak tetszik. Stílusosan többféle, rövid esszé és alapos tanulmány vegyességével, a címadó kulturális tér ekképpeni újrafarmálásával kétségtelenül nemcsak követik, de meg is idézik az összetartozás-tudat megannyi változatát, historikusait és vallásait, eszmeit és értékvilágbelit, örökséget és aggályt, irodalmi és zenei, gondolkodási és spirituálisait, morálisait és tudástartományait egyaránt. A kötet e téren fajsúlyos kérdéskörök átpoetizált fejezetekbe illeszkedő egységekből áll össze: a *Fellegajtó* (11–72) a kultúrafelfogás természettudatosságától és csillaghittől a szimbólumhasználat egzakt változataiig fogja össze szerzőit; a fellegeken túli és aluli világokból kitűnik a felfogásbeli elemek rendje is: a *Hangszóló* fejezet (75–100) a *Himnusz*tól a dalig, a román vagy magyar táncoktól a nemzeti dalárdák vallás-haza-virtus-tudomány vallását közvetítő értékrendjéig halad; a *Fénykör* (103–138) az óperenciás identitástól az önazonosság és hazán túli entitás „tisza forrásai” felé kalauzol; a *Marasztaló* (141–208) „érdek nélküli világba” vonz, táltos paripával és Tündér Ilona rejtélyével, az „aranyhajú gyermekek” ősmítoszba illeszkedő üdvtörténetéhez kanyarodik vissza; a *Szóvár* (211–230) a nyelvi öntudat verses és szótári változatait példázza; a *Harcmező* (233–290) „a meghalás és feltámadás” örökségtől a „jelenkor kurucainak érdemei” szerinti világokat, a tordai fegyvertényt, a nemzetpolitika és biztonság, hazaszeretet és honismeret büvköreit idézi meg a sorsszerű küzdelem eszköztára révén; egy második *Fénykör* (293–325) a „mindhalálig hazaszeretet”, a „dicső múltból diadalmas jövőbe” képzet, a „magyar gondolatfutam”, a „magyarnak születni” nemzeti identitástudat rétegeit veszi elemző fókuszba; az *Útravaló* fejezet (329–490) talán a legszélesebb spektrumban taglalja „a közép-európai értelmiség magyar példáját”, a „táj lélekrajzát”, a regöscserkészlet hagyománytartó mintáját, a népoktatás és a táji térhasználat folklorikus mintázatait – egyúttal a legnagyobb fejezetként is; a *Hangírás* tömbje (493–510) a hangszálak érzékenységével, a színpad mint Tündérkert imázsával, a tájlelek érvényességének alapkérdéseivel öleli körbe a mentalitások, hogylétek változatait, kihívásait, látszatait, formamódosulásait; a *Hovatovább* zárófejezet (513–566) humora és fékezett iróniája, a hovatarozás „természetes autoritásától” a Szent Korona-tanig ívelő szövegüniverzuma ugyancsak szerves közléskódot tartalmaz: együtt vagyunk, közösen lettünk azzá, amivé, s ennek folytatható-

sági reménye immár nehezen vehető el tőlünk... Vagy mint a társszerkesztő Toót-Holló Tamás bevezető felhangja összefoglalja Szondi György leleményére hivatkozva: „Egyedül együtt jobb” (5).

Jóllehet a kisebbségtudomány, a határokon túli magyarság identitásának mérlegelése, mérése, felmutatása és akár szakmai kritikája sok-sok tudományos és irodalomtudományi műben is szerepel, ez a tanulmány- és esszékötet kevésbé él a szakkutatás tapasztalatainak felmutatásával. Egyértelműségként kezeli, hogy magyarnak lenni nemcsak lehetséges, de jó is, kiváltság is – már akinek juthat ez örökségből. Minden írás aprólékos szemlézése persze nem fér el itt, de mintegy vallomással ér fel a szerkesztő Toót-Holló Tamás bevezetője, továbbá a terjedelmileg is jelentős (azaz mintegy tízoldalas) írások tónusa (amilyen Jerzy Snopek közép-európai áttekintése magyar példával, nemzettudati, származástani, trianoni, önazonosságot világnézeti táborok szerint keresgélő tradíciókkal [331–353], vagy Csáji László Koppány írása a nomád mentalitás modern államokba integrálódási változatainak szemléletével és a kortárs eurázsiai példákkal illusztrált törzsi-nemzeti rend mint mentalitásbeli magyar előkép viszonylagosságával illusztrálva [354–365]).

A leíró megközelítés egyik kétségtelen előnye lehet a minősítések nélküli elfogadás, a pártatlan tudósítás elérése. A kötet szerzőit felkérő és az összeállításban szerkesztő szempont talán egyértelműen ki is derül a szerzői művek tartalmából, sugallataiból, fókuszából, horizontjából. Ezért hamis is lenne éppen azt számonkérni a kötettől, amit nem vállalt, nem akart, nem tematizált. De kritikai aspektus nélkül csakis hozsannát szólni mégsem lenne korrekt. A magyarságtörténet vagy az „összmagyarság” virtuális nemzet mivolta éppúgy képzetes valóság, mint sokféle olvasat egyféle összegzése. Olvasom a kötetet mondjuk a gyergyóremetei polgármester szemével, szenttamási író tónusában, szabadkai pék pillantásával, kopácsi gazdálkodó vagy somorjai titkár nő szemüvegén át – de valamiért nem találok azt a látótávlatot, melyben a reménynemzeti létforma és történeti identitás élményközeliségének általánosságát vagy a hovatartozás-felfogások sérülékenységét tapasztalnám. Meglehet maga a MI MAGUNK nagybetűs cím is látványosabb, s nem ígéri a másságosságok bemutatását, vagyis a másokra mutogatás helyett a „magunkra vállalt feladatra” figyelmeztet (Toót-Holló 2020, 6). De ha az alcím, a „magyar identitás, magyar tradíció” fogalmkörébe egészen véletlenül bekerülne a magyar reneszánsz európai identitásarzenálja, a regionális nagytérbeli kultúrák keveredésének megannyi nehézsége, a történeti küzdelmek és szomszédos háborúk legcsekélyebb csatazaja, a többes identitások nyelvi és táplálkozási, oktatási és szokásrendi, világképi és vallási sokféleségének leghalványabb tónusa is – azzal máris teljesebb lehetne a kép. Így ugyan egybehangzóbb az összkep: vándorlástól államiságig, népi kultúrától

az identitás hordozható változatának amerikai exportjáig sokféle önazonosság-elem jelen van a kötetben, de valójában a „Mi Magunk” tükörreflexén kívüli magyar identitásokból seregnyi hiányzik még. S bár lehet, ez is „magyar tradíció”, de ha ez utóbbit a költői-nyelvi-viselkedési szférából vesszük csupán, akkor erőteljes szelektálásra szorítkozunk. Valójában egy lehetséges, konvencionális, „szavatolt”, vendégbarátságos „magyar tradíció” megszólaltatása lett az eredmény – s ez is volt a szándék? vagy tán szélesebbre tervezett szintűgy lehetett volna...? –, mindenesetre nyelvi és kulturális kisebbségi, életmódközösségtől is függő, környezet által mindig robusztusan meghatározott, sosem egyrétegű és egyirányú, valójában a legkülönfélébb entitásokkal találkozó és ütköző érzületárnyalatok maradtak ki ez összképből. Társadalomkutatóként már-már inkább úgy mondanám: a „magyar identitás” mint fogalom is oly távolnézeti, annyira elvont és idealizált, hogy a szükséges és lehetséges teszteknek lényegileg senki nem tudna és akarna megfelelni, ha szűkített értelmét veszi megérthetőnek és vállalhatóknak. Ez persze az alkotói és gondolkodói szuverenitás kérdése, a szerzői identitásé, melyet a kritikus semmi módon nem vitathat el. Csak az ejti gondolkodóba a kutatót és olvasót, hol marad el egy szilágysági pásztor, egy pécskai cigány gyerek, egy beregszászi tanító, dunaszerdahelyi költő, zentai muzeológus vagy muravidéki lótenyésztő identitása a fővárositól, vagy egy pesti szlovák kisebbségié a dunabogdányi szerbek és szigetmonostori bolgárkertészek lelkiségétől. Mert ezek nemhogy társnemzeti státuszban, tagolt vagy többszörös identitásban, de a globalitástól még át sem hatott mixitásban igényelnék a nyelvi vagy kulturális, vallási vagy történeti mintázataik meglétének elismerését. S akkor még mindig tisztázatlan maradt a kötet szerzőinek etnikai identitása, továbbá az etnikai alapú felosztás mellett annak elemi fontossága, hogy magát a magyar identitást is eredendően sokféle kisebbségi-nemzetiségi hovatartozás átformázásával hozta létre a nemzeti romantika és történetkonstruálás.

A kötet címlapjára emelt „díszítőelemként” a *Himnusz* első sora és kottasorai himnikus egyértelműséggel jelzik, mely tradíció mely identitáshoz kapcsolódóan öleli át a könyvet. E testes-vaskos „ki a magyar” eszmélkedés korszakosan, de rejtetten határoz afelől is, ki mindenkiről nem esik szó a tanulmány értékű vagy esszé formátumú szerzői művekben. Talán túlzott a várakozás, hogy az identitás (nem irodalmi, élménytársadalmi, szakrális, kisebbségi vagy szubkulturális) legkülönfélébb verzióiról, árnyalatairól is legyen méltó, több, árnyaltabb szó magukban az írásokban. A cím és a tartalom konzekvensen egy létező („a létező”?) nemzeti identitásra hangolt, nem másra. Alighanem a szövegek alaposabb olvasatában ezentúl a további hovatartozás-komponensek némelyikére is rátalálhatunk rejtett motívumként, de ez nem lesz mindenütt átláthatóvá vagy olvasói élményként stimulálóvá. A „Mi Magunk” – mint az előszóból is kivilág-

lik – „remek szellemi csapategység” alkalmi összeállítására vonatkozik, s olyan „lelkésítően szép egységdemonstrációvá” válik, melyben nemcsak az „Egyedül együtt jobb” képzete válik üdvözlendővé, hanem „a magyar kultúra jobboldali, értékonzervatív alkotóinak példaértékű seregszemléje” inkább (Toót-Holló 2020, 5), s „a nemzeti összetartozás jegyében meghirdetett emlékévben” az a gondolat, hogy „a nemzetet megtartó erőt, amelyet büszke magyar öntudatnak nevezünk”, sikerült egybefoglalni (Toót-Holló 2020, 5). A szerkesztői hangoló itt még kitér arra: lehetett volna elvben olyan értelmezést is alapelvnek tekinteni, hogy „a nemzeti önsajnálta borkollhatna” akár ez a szemle-kör, de hittetl hiszi, hogy „a hitben és hagyományban élő, s az e világi célokon túlra is látó emberekre vár az a feladat, amire mi magunk most mi magunkat állítjuk” (Toót-Holló 2020, 5–6). Való, s a szerkesztői nézőpontot tényszerűen is igazoló mérleg ez, „magyarnak megmaradni is” jobb a kiszolgáltatott identitások válságos hatásánál. S lehet, másik kötet lenne immár, de ebbe is belefért volna a perifériák visszhangja, a diaszpórák számos más tónusa, a visszahatások és reflexiók sok-sok széles köre is meg a vállalt identitás viselkedési normái, a rejtekező identitások és megosztottságok érdemi megfigyeléseiből vett mintakészlet is. Éppen az *identitás* az a kulcsszó, melynek elemző közelítésben is évszázados definíciós játszmák kerülnek a háttérbe, s a *tradíció* ugyanakkor éppen az, melynek elemző és kritikai felfogásmódja a hetvenes évek óta foglalkoztatja a társadalomnéprajzosokat, pszichológusokat, közösségkutatókat, szociológusokat, nemzetet megépítő vagy a nemzetet relativizáló közgondolkodásunk egészét, állampolitikustól médiaszakemberig és íróig egy roppant széles kört értve ezalatt.

A Cédrus Alapítvány és a *Napút* folyóirat több ponton testvérek. A bevezető hivatkozik a *Napút* tematikus számára mint e kötet előzményére, s üdvözlő a szerzői kör bővülését a kötetben. Ugyanakkor éppen a *Napút* jelentetett meg (talán kettő kivételével) az összes magyarországi kisebbség és nemzetiség tiszteltetére és megszólalására szánt különszámot, mintegy tizenötöt. Ezek anyagából s az önálló cigányszámokból legalább még egyszer ennyi identitás rajzolódott ki bárkinek, aki olvasásukra szánta el magát. Belátható talán, hogy miért nem fért el mindegyik egy helyen, meg az is, mekkora szakkönyv kell az identitások méltó körülrajzolásához, de ez így akkor is kevés, ha vastag, ha megnyugtató, ha nemzeti kultúrára hangoltan méltó is.

A „Mi Magunk” itt a „Ti Magatok” aspektusával találkozik s kerül kritikai dimenzióba. Részek és egészek diskurzusa ez, közel- s távolnézeti szemlélődés-távolságok kifejeződése, vállaltan közös vagy közös többszörös hovatarozási folyamatok átmeneti állapota is egyúttal. Visszont a kritikai felül- vagy távolnézet óvatosságra is int...: a nyolcvanas évek közepe óta foglalkozom identitásokkal (rendszerint kisebbségiekkel, kulturálisakkal, önmeghatározási szándékúakkal)

– s egyetlen érdemi szakirodalmi forrást sem ismerek, mely minden várakozásnak megfelelő fogalmi tisztasággal élne/élhetne. E kötet, miközben másra talán kevésbé, a „Mi Magunk” identitás-mivoltára akkor is ráirányítja a figyelmet, ha nem ír körül még további sok tucat meghatározást. Legyen talán ennyi most a mérték, mely értéket lát a kötet szerzőinek és szerkesztőinek elvégzett munkájában. A további identítások pedig – szerkesztői aspektusból bátran gondolható így – bizonyval mutatkozzanak majd más forrásmunkákban...

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK EXPOZÉI

LAKI Boglárka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
boglarka.laki@ff.uns.ac.rs

VAJDASÁGI MAGYAR NŐK BESZÉLT NYELVI ÉLETTÖRTÉNETÉNEK SZÖVEGTANI VIZSGÁLATA

**Analiza životnih priča mađarskih žena u Vojvodini iz aspekta
tekstualne lingvistike**

**Textological Analysis of Oral Life Stories of Hungarian
Women in Vojvodina**

A doktori disszertáció témája a beszélt nyelvi élettörténetek néhány szövegtani jellemzőjének bemutatása vajdasági magyar nők élettörténetének vizsgálata alapján. A szövegtani elemzés funkcionális kognitív nyelvészeti elméleti keretben történik. A kognitív szövegtan kiemeli a szöveg szerkezeti és műveleti jellegét, ezáltal új perspektívát nyitva a szövegek vizsgálatában. A disszertáció egyik központi témája a kognitív sémák és az emlékezés szerepe a beszélt nyelvi élettörténetek konstruálásában, a Schank–Abelson-féle forgatókönyv-elméletre, valamint az önéletrajzi visszaemlékezés szövegszerveződésben betöltött funkciójára helyezve a hangsúlyt. A dolgozat a beszélt nyelvi élettörténetek szövegtani jellemzőit egyrészt a makroszintű formák, mint a nézőpont, a tér- és időszerkezet segítségével próbálja feltárni, másrészt megvizsgálja, milyen szerepet töltenek be a lexikai ismétlések és a korreferenciális nyelvi elemek a beszélt nyelvi élettörténetek szöveg-összefüggőségében, valamint foglalkozik az élettörténetek stíluselemzésével is. Szövegtani jellemzőinek megállapításához adalékul szolgál e narratívák funkcionális szempontból való tanulmányozása is, vagyis annak meghatározása, milyen szerepük van a kommunikációs interakcióban. A dolgozat egyben azt is alátámasztja, hogy a funkcionális kognitív szemlélet alkalmazhatóan bizonyul e szövegtípus leírásában. *Kulcsszavak:* élettörténet, beszélt nyelv, szövegtan, kognitív nyelvészet, vajdasági magyar nők

A doktori disszertáció témája vajdasági magyar nők beszélt nyelvi élettörténetének szövegtani vizsgálata, illetve az élettörténeti narratívák néhány szövegtani jellemzőjének bemutatása. A szövegtani elemzés funkcionális kognitív nyelvészeti elméleti keretben történt, de a kutatás a téma inter-, illetve multidiszciplinaritása okán felhasználta más tudományágak, például az irodalomtudomány, a pszichológia, a szociológia, a történelem, a konverzációelemzés eredményeit is.

Az életrajzi történetmondás szövegtani jellemzőit konkrét nyelvi anyag feldolgozása által tanulmányoztam. A korpuszt a *Vajdasági magyar nők élettörténetei* című kötetben megjelent, életrajzi elhangzott szövegek írott formája képezte. A kötet Svenka Savić és Veronika Mitro szerkesztésében látott napvilágot (Savić–Mitro szerk. 2006), a szövegeket a Női Stúdiumok és Kutatások szervezet munkatársai, kutatói rögzítették, és végezték el a transzkripciót. A kiadvány tizenöt vajdasági magyar nő élettörténetét mutatja be, betekintést nyújt életükbe, hétköznapjaikba, társadalmi és egyéb szerepvállalásaikba.

E szövegek kérdések által előhívott, hosszabb terjedelmű válaszok sorából állnak össze, amelyek dialogikus narratívának tekinthetők. Az élettörténeti narratíva nemcsak az egyén életeseményeit tartalmazza, hanem történelmi és társadalmi események, szociális körülmények hálójában mesélődik el, gondolat-kifejtő részekkel, reflexiókkal gazdagítva.

Mivel a kognitív nyelvészet egyik kulcsfontosságú kérdésköre a nyelv és az elme kapcsolata, illetve az elmében lejátszódó mentális folyamatok, a dolgozat egyik fő kutatási témája a sémák és az emlékezés szerepe a beszélt nyelvi élettörténetek létrehozásában. A dolgozat megvizsgálja a beszélt nyelvi élettörténetek elbeszélői nézőpontját, idő- és térszerkezetét, a kohéziót, a koherenciát, a szöveg-összefüggőséget biztosító néhány nyelvi elemet, a szövegek stílusát, valamint e szövegtípus kommunikáció során betöltött funkcióját.

A kognitív szövegtan kiemeli a szöveg szerkezeti és műveleti jellegét, ezáltal új perspektívát nyit a szövegek vizsgálatában. A kognitív tudományok egyik alaptétele, hogy tudásunk ismeretmintázatok, tudásstruktúrák alapján tárolódik. A tudás konceptuális rendszerünkben kognitív sémákban (modellekben) raktározódik el. E kognitív sémák különböző tapasztalatok ismeretanyagát tartalmazzák. A sémák közös jellemzője az egyedi eseményekből absztrahált általánosítás, melyben az egyediség már teljesen háttérbe szorul, de az adott kontextushoz igazítva bármely egyedi esetben újra alkalmazható ez az általános tudás, mely meghatározza, irányítja az adott szituációban elvárt (nyelvi) viselkedést. A sémák különböző helyzetekben szükség szerint aktiválódnak, meghatározzák a kommunikációs interakció lefolyását, de a kommunikációs szituációk is visszahatnak rájuk. Nem merev keretként működnek, hanem a szituációhoz alkalmazkodva rugalmasak válnak, módosulnak: az egyén az adott (kommuni-

kációs) helyzetben a kívánt cél megvalósítása érdekében kisebb vagy nagyobb mértékben adaptálhatja, illetve aktualizálhatja a sémát.

A történetéséma rendkívül fontosnak bizonyul kognitív szempontból. „A séma fogalma a narratív elméletekben kettős szerepű: egyrészt a történetek rögzítésére vonatkozik, másrészt pedig az individuum tudatában létező, a világlátással összefüggő elrendező mintázat” (Andó 2006, 124). A történetekre való emlékezés több kutató központi kutatási témájává vált: „a szövegek e kitüntetett típusa, a történet mindenféle eseményekre való emlékezés mintájává válik” (Pléh 1986, 27). Schank és Abelson, a tudás narratív természetét hangsúlyozó kutatók addig a megállapításig is eljutottak, mely szerint a tudás a múlt tapasztalatai alapján szerkesztett történeteken alapul (László 1998, 143).

A szocializáció során elsajátított ismeretminták meghatározzák ismeret-tárolásunkat, gondolkodásunkat, az események értelmezését, világlátásunkat, cselekedeteinket, viselkedésünket és nem utolsósorban szövegalkotó és -megértő képességünket. A szövegek mögött meghúzódó sémák valójában a kognitív nyelvészet prototípus kategóriájára vezethetők vissza, vagyis a szövegeknek is van prototípusa, illetve rendelkezniük kell prototipikus jegyekkel. Ebből az is következik, hogy a különböző szövegtípusok sémái eltérnek.

A vizsgált beszélt nyelvi élettörténetekben újra és újra megjelenő elemek alátámasztják, hogy e szövegtípus is kognitív sémák alapján szerveződik. A beszélt nyelvi élettörténetek szövegszerveződésének vizsgálatára, a mögöttük meghúzódó ismeretmintázat, tudás feltérképezésére a dolgozatban bemutatott modellek közül a forгатókönyv-elmélet (Schank–Abelson 1977; Schank 1999/2004) bizonyult a legalkalmasabbnak, de az élettörténetek terjedelmessége és dialogikus formája miatt is ez az elmélet mutatkozik a legjobban alkalmazhatónak. E modell a szöveget, a történetet nem kifejezetten műfaji szempontból közelíti meg, sokkal inkább ismeretelméleti szempontokat érvényesít, ami az élettörténetek esetében előnyösnek bizonyul, hiszen az élettörténeti szöveg a komplexitása miatt nehezebben elemezhető egy klasszikus történetmodell alapján. Az első hipotézis, mely szerint a beszélt nyelvi élettörténetek sémák alapján szerveződnék, igazolódott. Az élettörténetekhez is kapcsolódik egy tudásstruktúra, amely aktiválódik az élettörténeti narráció alkalmával. Egyetérthetünk azzal a megállapítással, mely szerint a szövegszerkesztés, a történet létrehozása az elme képessége, a rekonstrukciós emlékezet műve (vö. Andó 2006, 117). Az alhipotézis, amely arra vonatkozott, hogy az élettörténetek tartalmazzanak olyan „univerzális” elemeket, amelyek minden élettörténet részét képezik, illetve bizonyos élettörténetek eltérnek a sémától, módosítást igényel, ugyanis az élettörténeti narratívák olyannyira sokszínűek, hogy nem egy szigorúan vett séma szerint szerveződnék, és némelyek eltérnek ettől, hanem sokkal inkább

beszélhetünk domináns elemekről, amelyek szinte minden élettörténetben megjelennek a szövegek vázát képezve (de akár el is maradhat egy-egy elem, ez nem gátolja a szöveg élettörténeté szerveződését, illetve e szövegtípus felismerését), például megszületés, gyermek- és ifjúkor, szerelem/házasság, gyermeknevelés, hivatás/karrier. Ezek számtalan más, az egyén életében jelentős, érdekes, egyedi történettel, eseménnyel, az egyén világról alkotott véleményével, reflexióival stb. egészülhetnek ki, vagyis az élettörténeti narratívára vonatkozó tudásunk alapján fakultatív elemek is az élettörténet, illetve a forgatókönyv részét képezhetik, de megjelenésük nem kötelező érvényű, és igen változatosak lehetnek (Laki 2018). A forgatókönyv sémajellege ellenére elemei kifejezetten szubjektív módon realizálódnak, vagyis a forgatókönyv csak keretként szolgál a szövegalkotáshoz, illetve a -megértéshez. A komplex struktúrává épülő forgatókönyv egyben a szöveg-összefüggőség hordozója is.

Az élettörténeti forgatókönyvek mellett e narratívumok formálódását az emlékezetkutatás által bizonyítottan szintén sémák által működő emlékezés is befolyásolja. Az élettörténetek a kisgyermekkorú amnézia miatt gyakran a családtagok és az életkörülmények bemutatásával kezdődnek, melyek során előfordulnak ún. beépített emlékek is, majd lassanként megjelennek a gyermekkorú emlékek, amelyek olykor idealizáltak, olykor pedig, ezzel ellentétesen, negatívabb fényben tűnnek fel az átélt pillanatokhoz képest. Életünk fontos (sorsfordító) eseményeit több alkalommal is megemlíthetjük, vagy utalhatunk rájuk. A történetmesélők a traumatikus élményeiket általában nem tárják részletesen a nyilvánosság elé, inkább csak megemlítik őket. Az élettörténetben megjelennek annak a társadalomnak a lenyomatai, amelyben az egyén él, vagyis egy egyén élettörténete az adott történelmi kor egy aspektusát jeleníti meg az egyén nézőpontjából láttatva, tehát személyes/szubjektív kordokumentumként is olvashatók, miközben a történelmi eseményekre való visszaemlékezés során gyakran egy-egy, a történet szempontjából lényegtelen elem válik emlékszervezővé, amelyeket vakuemlékeknek (Brown–Kulik 1977, hiv. Kónya–Törő 1992; Neisser 1982/1993) nevezünk (például palacsintasütés a bombázás ideje alatt). Két párhuzamos narratívum található itt, két narratívum, a személyes élettörténet és a történelem metszéspontja ez. A szöveg alakulását tehát a visszaemlékezés, az önéletrajzi emlékezet is befolyásolja (mely szubjektív voltánál fogva szelektív), az emlékek történeté formálódása által.

A beszélt nyelvi élettörténetek szövegtani jellemzőinek feltárását segítik a makroszintű formák, mint a nézőpont, valamint a tér- és időszerkezet vizsgálata is.

A kognitív szövegban központi pozíciót foglal el a nézőpont, hiszen többek között ebben nyilvánul meg a nyelv és az elme kapcsolata, vagyis a szövegalkotó egyéniség. Az elemzés az élettörténetekben megjelenő nézőpontoszerkezetet és a

nézőpontváltást elsősorban a deixis által vizsgálja, mely a mikroszintű szöveg-tani formák egyike. A szövegek referenciális központja explicit, az E/1. személyű narrátor, a megnyilatkozó legtöbbször megegyezik a tudatosság szubjektumával. A semleges kiindulópont gyakran nem az elbeszélő 'én', hanem áttevődik az elbeszélő 'én'-re. E szövegeket az egyenes beszéd jellemzi, de a narrátor olykor a függő beszédet is alkalmazza, amely nézőpontváltással jár együtt. A nézőpont, illetve variációi jelölésének a személydeixisek közül leggyakoribb nyelvi kifejezőeszközei az igei személyragok, míg a személyes névmások és a birtokos személyjelek ritkábban fordulnak elő. A deixis a beszélt nyelvi élettörténetek esetében is szerepet játszik a hely- és időviszonyok kijelölésében, ezáltal pedig utal a nézőpontra is. A tér- és időjelölés, illetve annak értelmezése, a személyjelöléshez hasonlóan, a beszélő nézőpontjából történik (vö. Bühler 1934). Annak ellenére azonban, hogy a beszélt nyelvi szövegek egyik leggyakoribb eleme a deixis, az élettörténetekben a tér- és időjelölésben valamelyest háttérbe szorulnak, és narratív szövegről lévén szó, a tér-idő rendszer meghatározása gyakran teljes fogalmi jelentésű szavakkal történik. A vizsgált élettörténetekben a deiktikus elemek gyakran korreferenciát is képeznek egyben, sőt több esetben deiktikus színezetük háttérbe szorul. A dolgozat rámutat arra, hogy a deixis kiemelkedő szerepet tölt be a nézőpontszerkezet és a nézőpontváltás jelölésében a beszélt nyelvi élettörténetekben, vagyis ez a hipotézis igaznak bizonyult.

Az élettörténetek elbeszélője E/1. személyben meséli el életútját, a történet szereplőjeként, saját, személyes nézőpontjából mutatva be azt. Előfordul, hogy az elbeszélő egy bizonyos időtávlatból, például a felnőtt perspektívájából már máshogyan lát egy eseményt, máshogyan vélekedik – olykor külső perspektívát kölcsönözve a narrátornak. Tetten érhető az élettörténetekben a mindentudó elbeszélő is, de nem beszélhetünk mindig teljesen mindentudó elbeszélőről. A következő hipotézis azon állítása igazolódott, hogy a narrátor, rálátva élettörténetére, visszatekintő pozícióból beszél, de nem jellemző, hogy a magas érzelmi telítettségű eseményeket újra átélne.

Az arra vonatkozó hipotézis, hogy az élettörténetek múlt időben mesélődnek, míg a jelen idő használata azt mutatja, hogy az adott esemény, történet fontos szerepet tölt be a történetmesélő életében, részben igazolódott. Az élettörténetekben főként két idősík jelenik meg: az elbeszélés jelene és az elbeszélő múltja. Az események elmesélése többnyire múlt időben történik, a jelen idő használata a jelen történéseinek narrációja során, jellemző tulajdonságok, a világról alkotott gondolatok bemutatásakor, véleménynyilvánításakor stb. jelentkezik. A kiemelkedő, fontos események elbeszélésekor a jelen idő használata nem jellemző (csak ritkán, általában egy történet néhány pillanatát idézi fel egy-egy elbeszélő jelen időben).

Az időszerkezet vizsgálata során kísérletet tettem a Bull-féle modell alkalmazására, amely alkalmas a beszéidő és az eseményidő ábrázolására, illetve az élettörténetekben kiemelt szerepe van a felidézett események tengelyének. Az élettörténet időléptéke, az időben való előre- és visszaugrások az élettörténet menetében a modell által javasolt ábrázolási móddal nem jutnak megfelelően kifejezésre. Megállapítható, hogy a hosszabb terjedelmű élettörténeti szövegek időszerkezetének bemutatására a modell nem alkalmas maradéktalanul, illetve kiegészítő elemzések szükségesek hozzá.

Az élettörténetben nem az objektív kronológia, hanem az önéletrajzi idő, ún. élettörténeti kronológia érvényesül, amelyben az idő lelassulhat, felgyorsulhat, vagy akár meg is állhat egy-egy pillanatra, illetve a fontos események megtörik a kronológiát. A következő hipotézis is fenntartható, mely szerint a női élettörténetek a viszonylagos kronologikusság mellett tematikus-asszociatív szerveződést mutatnak. Az élettörténeti narratíva elsősorban tematikus szálon szerveződik, az események temporális elrendezése csak másodlagos – ez részben annak köszönhető, hogy a szövegek interjúhelyzetben születtek, és félig irányított narrációról van szó. A történetmondás során a kronologikusság mellett előre- és visszaugrásokat is tapasztalunk az időben. További kutatást igényel annak vizsgálata, csökken-e, és ha igen, milyen mértékben, a tematikus-asszociatív jelleg a nem interjúhelyzetben születő női élettörténetekben.

Az élettörténetek térszerkezete, térvizonyai a szöveg előrehaladtával folyamatosan alakulnak, változnak, hogy végezetül kirajzolódhasson a narrátor önéletrajzi emléktérképe. Az idő és a tér (illetve az ezek mentén történő emlékfelidezés) az élettörténeti szöveg szerveződését is segíti. A térszerkezet elemzése kapcsán a tér jelölését szolgáló nyelvi eszközökre is kitértem. Az elemzés alátámasztja, hogy az idő, a tér és a nézőpont egyes nyelvi kifejezőeszközei egyben az origót, a beszélő kiindulópontját is jelzik (vö. Tolcsvai Nagy 2001; Boronkai 2008 stb.).

A következő fejezet az élettörténetek szöveg-összefüggőségét vizsgálja a lexikai ismétlésmodell és a korreferenciarelációk segítségével. A lexikai ismétléseknek az élettörténeti narratívában a kohezivításban s ezáltal a koherencia kialakításában betöltött szerepét a Károly Krisztina által módosított Hoey-féle modell (Károly 2011) alapján tanulmányoztam. Az elemzés eredményeként megállapítható, hogy a lexikai egységek ismétlése viszonylag erős kapcsolatot teremt a mondatok között, biztosítja a szövegek kohezivitását, sőt az ismétlésmintázatok és a szövegminőség között is kapcsolat mutatható ki, vagyis az erre vonatkozó feltevés igazolódott (vö. Károly 2011 angol nyelven végzett kutatásaival). Az ismétlésmátrix vizualizálja egy adott mondat más mondatokkal való kapcsolatát, vagyis kirajzolódik a lexikai ismétlés szövegszervező funkciója. A kapcsolatok számának növekedése összefüggést mutat a szöveg koherenssé-

gével (és többnyire információtartalmával is). Önmagában a modell nem feltétlenül bizonyul kellően érzékenynek a kisebb-nagyobb koherenciaváltozások feltárására, de felhasználhatónak látszik, elsősorban az ismétlésmátrix révén, a koherens és inkohereus szövegek elkülönítésére. Ahogyan általában a kohéziót, koherenciát elemző modellek többsége, úgy a Hoey-féle módosított modell hosszabb terjedelmű szövegeken való alkalmazása is igen bonyolulttá válhat. A modell nem univerzális, a magyar nyelvű szövegek elemzéséhez a modellt a magyar nyelvhez kell igazítani (Laki 2014).

A dolgozat folytatásában a korreferenciális elemek típusait és azoknak a szövegösszefüggés megteremtésében játszott szerepét vizsgáltam. Megállapítható, hogy a szemantikus fogalommal kifejezett korreferencia gyakoribb, mint a fogalmi korreferencia, hiszen az élettörténeti narráció során gyakran csak névmásokkal, igei személyragokkal, birtokos személyjelekkel utalunk egy-egy fogalomra. A legjellemzőbb az anaforikus korreferencia, valamint a \emptyset + INFL, és gyakran (főként E/1-re vonatkozó) korreferencialánc alakul ki. A korreferencia és a nézőpont között szoros összefüggés áll fenn: a korreferenciális elemek megjelölik a beszélő nézőpontját, illetve az elbeszélő ént (vö. Boronkai 2008 dialógusokon végzett eredményeivel), ezáltal is hozzájárulva a szöveg-összefüggőség létrehozásához. A következő hipotézist tehát, mely szerint a szövegösszefüggés létrehozásában jelentős szerep jut a korreferenciális elemeknek, igaznak tekinthetjük.

Összehasonlítva a két modellt megállapítható, hogy az ismétlésmátrix és a korreferenciamátrix igen nagy hasonlóságot mutat a szöveg szerveződésében meghatározó elemek tekintetében. A lexikai ismétlésmodell hiányossága az élettörténeti narratívákon történő alkalmazását illetően, hogy nem emeli ki az elbeszélő én szerepét (hiszen leggyakrabban igei személyragok utalnak az énrre), mivel az elemzésben csak a lexikai elemek kaptak helyet, a grammatikai elemek nem (a minél komplexebb kép kialakítása érdekében a grammatikai elemeket is az elemzés tárgyának kell tekinteni – megjegyzem, van olyan lexikai modell, amelyik ezt meg is teszi).

Igazolódott az a feltevés is, mely szerint a beszélt nyelvi élettörténetekben leginkább a társalgási stílus érvényesül, azonban egyes jellemzői egyáltalán nem, vagy kevésbé vannak jelen, ez további kutatást igényel. Emellett a társalgási stílust az elbeszélő, a bizalmas stílus, a tényszerű, választékos kifejezőmód stb. színezi, és gyakran megjelenik a kidolgozott narratíva (Bartha–Hámori 2010, 306) is. A dolgozat külön figyelmet szentel a kognitív metafora vizsgálatának, amely a kognitív nyelvészet kiemelkedő fogalma.

A beszélt nyelvi élettörténetek szövegtani jellemzőinek megállapításához adalékuul szolgál e szövegek funkcionális szempontból való tanulmányozása is, vagyis annak megállapítása, milyen szerepet töltenek be a kommunikációs interakcióban.

Az élettörténetek elsődleges célja az egyén életének bemutatása, önmaga prezentálása, emellett az élettörténetek segítik az önértelmezést, a társadalmi szerepek, így a női szerepek továbbörökítését – a férfi-női szerepkörök hagyományos megoszlásával találkozunk, de a hagyományos női szerepekből kilépő vagy kilépni vágyó nők élettörténetei is megtalálhatók a kötet lapjain. Tükröződnek a szövegekből az egyén, illetve a XX. században élő nők világlátási mintázatai, világképe, a férjhez, a családhoz, illetve más személyekhez való viszonyuk is, kibontakozik a nők társadalmi helyzete. (A beszélgetőpartner kérdései alapján célként jelölhetjük meg az adatgyűjtést a történelmi, társadalmi stb. eseményekre vonatkozóan, vagyis kordokumentumként is olvashatók, forrásanyagként szolgálhatnak.)

Az én-prezentáció során tetten érhető a pozitív homlokzat megteremtésének szándéka. Az én-prezentálásnak számtalan tudatos és feltehetőleg kevésbé tudatos eszköze van, amelyek további kutatást igényelnek. Az élettörténeti narratívákban szemtanúi lehetünk az egyén identitásalakulásainak, az új identitások megtalálásának. A családi és intézményes keretek között zajló szocializáció, az egyén életében bekövetkező történések, változások, a megélt események, a társadalom stb. kihatnak az identitás alakulására. Az élettörténet elmesélése pedig magában az egyénben is erősíti önidentitását. Egy-egy egyén élettörténeti narrációjában különböző identitások tükröződhetnek (például nemzeti, vallási, nemi, szakmai, családi identitás), amelyek az élettörténetek kulcsfontosságú elemeit képezik. A narratív identitáselméletet elfogadva az élettörténetek minden bizonnyal hozzájárulnak az egyén identitásának fenntartásához, megerősítéséhez. Az utolsó hipotézis is alátámasztható, mely szerint az elbeszélő elsősorban önmagát prezentálja, és pozitív homlokzat kialakítására törekszik, valamint az egyén identitásának meghatározásában és fenntartásában is fontos funkciója van a szövegeknek.

Mivel a dolgozat korpuszát a beszélt nyelvi női élettörténetek képezték, kitekintés keretében felvázoltam a nők és a férfiak élettörténetei, valamint az írott és a beszélt nyelvi élettörténetek közötti néhány különbséget, e téma komplexitása révén azonban további kutatások tárházát öleli még fel.

Végezetül megállapítható, hogy a funkcionális kognitív szemlélet eredményesnek bizonyult a beszélt nyelvi élettörténetek leírásában.

Ahogy az élettörténetek folyamatosan továbbíródnak, újíródnak, úgy a beszélt nyelvi élettörténeti narratívák is állandóan „továbbmesélődnek”, az önértelmezés változásának köszönhetően pedig „újramesélődnek”. Az élettörténetekben pedig olyan emlékek, hagyományok, értékek őrződnek meg, amelyek nemcsak az egyén vagy családja, hanem a vajdasági magyarság szempontjából is fontosak, a vajdasági hagyomány, emlékezet továbbépítői.

Kiadás

Savić, Svenka – Mitro, Veronika szerk. 2006. *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Újvidék: Futura Publikációk és Női Stúdiók és Kutatások.

Irodalom

- Andó Éva. 2006. A beszélt nyelvi történetmondások elemzésének kognitív és funkcionális szempontjai. In *Szöveg és típus: Szövegtipológiai tanulmányok*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 113–156. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bartha Csilla – Hámori Ágnes. 2010. Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban: Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr* 134 (3): 298–321.
- Boronkai Dóra. 2008. *A dialógus szövegtani jellemzői drámai művek és beszélt nyelvi társalgások alapján*. Doktori disszertáció, kézirat. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/boronkaidora/diss.pdf> (2019. jan. 18.)
- Bühler, Karl. 1934. *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
- Károly Krisztina. 2011. *Szöveg, koherencia, kohézió: Szövegtipológiai és retorikai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kónya Anikó – Törő Tímea. 1992. Emlékezés kiemelkedő személyes élményekre: az önéletrajzi emlékek „vaku”-pillanatai. *Pszichológia* 12 (3): 311–327.
- Laki Boglárka. 2014. Koherencia, lexikai kohézió és ismétlés a beszélt nyelvi élettörténetekben. In *Tudástérkép: Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2014. Konferenciakötet*, szerk. Berényi János. 299–312. Újvidék: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács.
- Laki Boglárka. 2018. A beszélt nyelvi élettörténetek forgatókönyve. *Hungarológiai Közlemények* 19 (2): 85–98.
- László János. 1998. *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Budapest: Scientia Humana.
- Neisser, Ulrich. 1982/1993. Pillanatfelvételek vagy magaslati pontok? In *Az emlékezet ökológiai megközelítése*, szerk. Kónya Anikó. 449–456. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba. 1986. *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schank, Roger C. – Abelson, Robert P. 1977. *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale: Erlbaum.
- Schank, Roger C. 1999/2004. *Dinamikus emlékezet: A forgatókönyv-elmélet újraértelmezése*. Budapest: Vince.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Boglárka LAKI

ANALIZA ŽIVOTNIH PRIČA MAĐARSKIH ŽENA U VOJVODINI IZ ASPEKTA TEKSTUALNE LINGVISTIKE

Tema disertacije je prikazivanje najvažnijih tekstualno-lingvističkih karakteristika usmenih životnih priča na osnovu analize autobiografskih priča mađarskih žena u Vojvodini. Tekstualno-lingvistička analiza je vršena u kognitivno funkcionalnom teorijskom okviru. Kognitivna tekstualna lingvistika ističe strukturalna i proceduralna svojstva teksta, čime se otvaraju nove perspektive u istraživanju teksta. Jedna od glavnih tema disertacije je istraživanje uloge kognitivnih šema i prisećanja u stvaranju životnih priča, uz posvećivanje posebne pažnje Šankovoj i Abelsonovoj teoriji scenarija i funkciji autobiografskog prisećanja u konstruisanju teksta. Istraživanje tekstualno-lingvističke karakteristike životnih priča prikazuje pomoću forme makro nivoa, kao što su ugao posmatranja, vremenska i prostorna struktura. Disertacija između ostalog analizira i način na koji leksičko ponavljanje i koreferentni jezički elementi doprinose povezanosti teksta, a bavi se i stilskom analizom životnih priča. S obzirom na činjenicu da su ove životne priče nastale u dijaloškoj komunikativnoj situaciji, otkrivanju tekstualnih lingvističkih karakteristika istih doprinosi i istraživanje funkcije životnih priča u komunikativnoj interakciji. Disertacija ujedno potvrđuje da se kognitivno funkcionalno shvatanje može uspešno koristiti u opisivanju usmenih životnih priča.

Ključne reči: životna priča, govorni jezik, tekstualna lingvistika, kognitivna lingvistika, vojvođanske Mađarice

Boglárka LAKI

TEXTOLOGICAL ANALYSIS OF ORAL LIFE STORIES OF HUNGARIAN WOMEN IN VOJVODINA

The topic of the dissertation is to present several text-linguistic features of oral life stories based on the oral life stories of Hungarian women in Vojvodina. The text-linguistic analysis has been conducted within the framework of functional cognitive linguistics. Cognitive text linguistics emphasizes the structural and procedural nature of the text, opening up new perspectives in textual examination. One of the main topics of the paper is the role of cognitive schemas and memory in constructing oral life stories, with emphasis on Schank and Abelson's script theory and the role of autobiographical recollection in text organization. The thesis attempts to explore the textual features of oral life stories through the use of macro-level forms such as viewpoint and space and time structures. The dissertation looks into the role of lexical repetitions and coreferential language elements in the textual context of oral life stories, and addresses the stylistic analysis of life stories. The study of the textual characteristics of oral life stories has also been aided by the examination of these narratives from a functional point of view, that is, of their role in communicative interaction. The thesis also confirms that the cognitive functional approach proves to be applicable in the description of this type of text.

Keywords: oral life story, spoken language, text linguistics, cognitive linguistics, Hungarian women of Vojvodina

KÁROLY Adrienn

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Nyelv- és Irodalomtudományi Doktori Iskola
Újvidék, Szerbia
karolyadrienn93@gmail.com

A MŰVÉSZET TEREI CSÁTH GÉZA, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, MILKÓ IZIDOR ÉS MUNK ARTÚR PRÓZÁJÁBAN

**Područja umetnički prostori u prozi Geze Čata,
Dežea Kostolanjija, Izidora Milkoa i Artura Munka**

**The Spaces of Art in the Prose Works of Géza Csáth,
Dezső Kosztolányi, Izidor Milkó and Artúr Munk**

A doktori értekezés négy, a 19. század végén és a 20. század elején alkotó, szabadkai származású író: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr válogatott prózai szövegeit vizsgálja a művészeti terek megjelenésének szempontjából. A kutatás tárgya a hagyományos művészeti formákra: a zeneművészetre, a képzőművészetre és az építőművészetre terjed ki, amelyet a modernizmus két újabb művészeti ága, a fotóművészet és a filmművészet egészít ki. Célja a különféle médiumok közötti sokszínű intermedialis aspektusok, valamint ezeknek az irodalmi szövegekben megjelenő, narratív identitással kapcsolatos összefüggéseknek a felfedezése és rendszerezése. A prózai szövegek analízisét követően az eredmények szintetizálása által kerülnek ismertetésre a tárgyalt művészetek irodalomalkotó funkciói. A disszertáció a szöveg közvetítő közegének tekintetében az intermedialitás kérdéskörével, az intermedialis elbeszéléselemmel, valamint a szövegek intertextuális jellegével foglalkozik. Alapvetően az intermedialis jelenségek és a médiumközi határátlépések kölcsönhatásai válnak a kiválasztott írók epikai életművének fő rendszerező erejévé. A doktori értekezés két tematikus egységre bomlik fel, melyben elsőként a különféle médiumátvitelek (kép és textus, fénykép és textus, film és textus, zene és textus) irodalmi alkotásokban megmutatkozó esetei és viszonyai kerülnek bemutatásra. A másik tematikai egység térpoétikai vizsgálatokhoz kötődik, mely középpontjába a kiválasztott írók művészeti terekkel kapcsolatba hozható, továbbá Szabadkát tematizáló művei kerülnek. A fent meghatározott irodalmi tényezők gyakorlati vizsgálata az

említett négy író novellisztikájának és regényvilágának, tanulmányainak, kritikáinak, levelezésének, napló- és emlékiratának analízise útján kívánja feltárni a művészetek szövegalkotó erejét, mechanizmusát, s egyúttal rekonstruálni az irodalmi szövegekben megképződő 19. század végi és 20. század eleji város, Szabadka szövegtereit.

Kulcsszavak: intermedialitás, térpoétika, intertextualitás, művészetek, 19. század végi és 20. század eleji magyar irodalom, Szabadka

A doktori értekezés négy szabadkai származású író: Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózai szövegeit vizsgálja a művészeti terek megjelenése szempontjából. Ezen írók kiválasztásakor egy több szempontú rendezőelv került alkalmazásra, s ezáltal szűkült le a lehetséges szépirodalmi írók köre a címben szereplőkre. Az alapvető követelmények között a szabadkai származás és az alkotói időszak szerepelt. A kutatás tárgya a hagyományos művészeti formákra: a zeneművészetre, a képzőművészetre és az építőművészetre terjed ki, amelyet a modernizmus két újabb művészeti ága, a fotóművészet és a filmművészet egészít ki. Célja a különféle médiumok közötti sokszínű intermedialis aspektusok, valamint ezeknek az irodalmi szövegekben megjelenő, narratív identitással kapcsolatos összefüggéseknek a felfedezése és rendszerezése. Az értekezés témájának meghatározása alapvetően Csáth Géza „három-művész” alakjából indult ki, akihez azonos metszéspontok mentén elemezhető szerzőket kutattam fel. S ehhez a lehetséges írók életművében megmutatkozó művészeti terek jelenlétének szintjét mértem fel, majd megállapítottam, hogy Csáth Géza mellett Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr szövegeiben a kijelölt művészeti ágak erőteljesen jelen vannak.

Elsősorban az említett írók válogatott műveit, novelláit és regényeit elemeztem, ugyanakkor érintettem az emlékező próza, a tárca, a kritika, a tanulmány, a napló, az önéletírás és a karcolat műfaját is. Ezen prózai szövegek analízisét követően az eredmények szintetizálása által ismerttettem a tárgyalt művészetek irodalomalkotó funkcióit. A komparatistikai kitekintés pedig lehetővé tette a szövegelemzés során felfedezett közös és specifikus jegyek kiemelését. Alapvetően az intermedialis elemek és a médiumközi határátlépések váltak a művek fő rendszerezőerejévé, mely mellett figyelmet fordítottam Szabadka művészeti, kulturális életére, valamint a szövegekből kibontakozó Szabadka-élményre is. Ez utóbbi kapcsán Szajbély Mihály nevéhez fűződik egy meghatározás, mely szerint azt a kutatót, akinek figyelme kiterjed arra is, hogy egy adott mű szövegvilágának alakulását miként befolyásolta a keletkezés idejének kulturális környezete, kultúratudományos környezetre érzékeny irodalomtudósnak nevezi (Szajbély 2008, 25–26). „Ha [...] irodalomról esik szó, a mű helyett többnyire csak annak környezete lesz kutatás tárgya, sőt eltűnik az irodalom és környezete megkülön-

bőztetés, kutatási tárgygyá maga a kultúra válik, annak valamennyi regiszterével, melynek a magas irodalom alkotórésze csupán” – olvashatjuk az *Intermediális randevúk a 19. században* című kötetében (Szajbély 2008, 24). Az értekezés megírása során saját értelmezői attitűdömet ez a felvázolt hozzáállás határozta meg, egy ilyen irodalomtudós helyzetébe helyezkedtem bele.

A megalapozó hipotézisem szerint a művészeti terek prózai szövegekben való megjelenésének minőségét befolyásolja az írónak az adott területhez fűződő kapcsolata, pártolása, művészetszemlélete és esetleges szakértelme. E feltevésben megfogalmazottakkal azonos szemléletet vall Szegedy-Maszák Mihály, aki az intermedialitással foglalkozó elméleteiben arról ír, hogy irodalom és zene összekapcsolása a mindkét területhez való értést vagy azok előzetes tanulmányozását feltételezi. Csak így érhető el, hogy a zenei motívumok a tervezett hatást ériék el. Ugyanígy egy zenemű nyelvi magyarázata megfelelő szakértelmet feltételez, amelyet csak a zenei tevékenységet folytató személy tudhat magáénak (Szegedy-Maszák 2007, 40). Kocsis Zoltán a *Zene: Magyar írók novellái a zenéről* című gyűjteményes kötet *Előszavában* jegyzi meg, hogy a muzsika ott kezdődik, ahol a szó hatalma véget ér, s csak az egyik oldal elkötelezettje – ebben az esetben az irodalomé – nem tud a zenéről érdemében írni (Kocsis 2010, 5). Ismételten a felvázolt hipotézishez kapcsolódóan Thomka Beáta a kép és textus viszonya kapcsán jut arra a következtetésre, hogy

rajz és „rajz”, verbális és grafikai karikatúra, irodalmi és képzőművészeti portré párhuzamos vizsgálata felismerhetővé tesz bizonyos közös elveket és eljárásokat, melyek a közvetítő közegetől függetlenül hasonlóképpen hatnak. Azon művészeknél, akik az irodalmi tevékenység mellett tartósan vagy időnként, képzőművészeti alkotómunkával is foglalkoztak, még inkább észlelhetőek a kölcsönös tapasztalatok (Thomka 2012, 153).

Természetesen a négy író nem értett egyformán a különböző művészetekhez, de mindannyian nagy hódolói voltak. A művészeti ágakhoz kötődő impresszióikat, vonzódásukat, tehetségüket, eszméiket, tevékenységüket az értekezésben külön fejezetben ismertetem.

A szerzőséghez viszonyuló eljárások kiválasztását illetően, Roland Barthes, Antoine Compagnon, Michel Foucault, Philippe Lejeune, illetve a terület magyar képviselői, Gács Anna, Mekis D. János, Z. Varga Zoltán elméletei alapján vettem át a szerzőt megillető hely, a szerző kivonásának vagy éppen visszatérésének kérdését, mely a doktori értekezés szempontjából azért játszott központi szerepet, mivel az írók műveinek összjátékából kibontakozó narratíva megközelíthetővé válik az önéletrajzi tér elmélete felől, mely „elgondolás úgy tekint az írói életműre, mint az író életrajzára” (Horváth Futó 2009, 79). Philippe Lejeune

Foucault nyomán definiálja a szerző, az önéletírás és az önéletrajzi tér fogalmát. Az utóbbiról azt mondja, hogy az életmű egészének, a szerző fikciós és önéletrajzi műveinek együttes olvasatából bontakozódik ki. „Az életmű egésze [...] olyan rendszert alkot, ahol a túlzás és önkritika egyensúlyba kerül, kiegyenlíti egymást: a teljesség szintjén összeáll az én képe” – olvashatjuk a *Gide és az önéletrajzi tér* című írásában (Lejeune 2003, 50). Munk Artúr nevéhez két önéletírás és egy első világháborús napló kötődik. Csáth Géza és Kosztolányi Dezső naplójának és levelezésének életműkiadása igen gazdag. Egyedül csak Milkó Izidor lóg ki kissé a sorból, mivel egyetlen, klasszikus értelemben vett személyes irodalmi műfaj közé sorolható művet sem jelentetett meg, ám személyes hangnemét minduntalan „kihallhatjuk” életművének megnyilatkozásaiból. Irodalmi munkásságának az a kulcsa, hogy olyan műfajokban alkotott, melyekből érzékelhetővé válik az írásai mögött megbúvó önéletrajzi figurája, az igazi „nagy, öreg bölcs” alakja.

Philippe Lejeune kidolgozott elmélete az életműben egyfajta belső, logikai párbeszédet feltételez, amely más szövegekkel, eseményekkel folytatott dialógusokkal együtt hozza létre az értelmezéséhez szükséges intertextuális hálózatot (Z. Varga 2010, 554–555). Z. Varga Zoltán így fogalmaz: „A szerzőt foglalkoztató eszmék, gondolatok, tervek, magatartásformák, poétikai kérdések – legyenek azok személyesek vagy kollektívek – nemcsak az egyes művekben hagynak nyomokat, hanem az életmű darabjai közti kapcsolatban is” (Z. Varga 2010, 555). Viszont a disszertáció megírása során fontos volt észben tartani, hogy az önéletírások, naplók, levelek, emlékiratok szintén konstrukcióknak tekinthetők, azonban kétségtelen tény, hogy azok korrajzzá szélesedve teljesebb képet nyújtanak az írók világáról, s a műveik mögött munkálkodó mechanizmusokról. Újra Lejeune gondolataival élve az életmű olyan kiegészítői, amelyek lehetővé teszik a fikció „motívumainak” kirajzolódását (Lejeune 2003, 51), amely elképzelés korrelál Antoine Compagnon párhuzamos szöveghehelyek módszerével is (bővebben lásd Compagnon 2006, 75–76).

Mindezen irodalmi tényezők gyakorlati vizsgálata alapján tártam fel a tárgyalt művészetek szövegalkotó erejét, s egyúttal rekonstruáltam az irodalmi szövegekben megképződő Szabadka szövegtereit is.

Elsőként az *Érzékterületek egybemosása – intermedialis átvitelek a textusban* című tematikus egység fejezeteiben a különféle médiumátvitelek (kép és textus, fénykép és textus, film és textus, zene és textus) irodalmi alkotásokban megmutakozó eseteit és viszonyait mutattam be, melyekhez mindenekelőtt az intermedialitás fogalmát tisztáztam Dánél Mónika, Sándor Katalin, Joachim Paech, Pethő Ágnes, Werner Wolf és mások definíciói alapján. A művészetközösséggel való foglalkozás az irodalomtudomány viszonylag új keletű kutatási iránya, mely a 20. század utolsó évtizedeiben kezdte meg térhódítását, majd

dolgozták ki a komparatistikai vizsgálódásokat megalapozó elméleteket. Alkalmazása korunkban esszenciális, hiszen az intermedialitás az irodalmi szövegek általános jellegzetessége. Elemzése elsődlegesen – az eltérő rögzítési rendszerekből adódóan – a kifejezési műveletek határainak és sajátosságainak feltárását követeli meg, mivel a szöveg szemiotikai rendszerén belül végbemenő mediális átvitel megfelelő fordítási folyamatokat feltételez. A különféle médiumok összekapcsolhatóságának gondolata alapvetően felveti a kérdést, hogy képes-e, és ha igen, akkor miként képes a textus saját jelrendszere által egy másik médium megidézésére. Kutatásomban erre választ adva kerültek felvázolásra a szövegeken átszüremlő, más művészetek közvetítési módjai. A témával kapcsolatos meglátásait L. Varga Péter *Az intermedialis olvasás alakzatai* című tanulmányában a következőképp foglalja össze:

Hogy az irodalmi szövegek írásának és olvasásának történeti alakulásában milyen hatásmechanizmusok kondicionálták a művészeti ágak közti regiszterváltás lehetőségeit, arra nemcsak a más mediális viszonyok szerint létesülő zenei és vizuális kultúra produkcióinak egyirányú, szimulatív befolyása lehet a válasz, hanem az észlelés antropológiai feltételeinek tudományos reflektálása is. A mentális folyamatok, így az olvasás jelentésképző szándéka mellett [...] látványelemek, [...] akusztikai effektusok „belső” meghallása az egymástól különböző mediális rendszerek imaginatív – és ily módon az olvasás automatizmusaként érthető folyamat – fölismerését, illetőleg az e rendszerek közötti legtermészetesebb átjárást biztosítják (L. Varga 2007, 59).

A vizualitás a verbális művészeteken belül tapasztalható interakciójának, illetve betöltött rendeltetésének elmélete igen gazdagnak bizonyul. A témakörön belül többek között Mieke Bal, Roland Barthes, Walter Benjamin, Gottfried Boehm, Vilém Flusser, Füzi Izabella, Kibédi Varga Áron, Kiss Noémi, Murray Krieger, Megyaszi Kinga, Milián Orsolya, W. J. T. Mitchell, Orosz Magdolna, Pethő Ágnes, Helmut Pfotenhauer, Susan Sontag, Szajbély Mihály, Török Ervin, Varga Tünde, Visy Beatrix és mások elméletei és megközelítési módjai alapján vizsgáltam. A kép nyelvi közvetítésének formái visszanyúlnak a klasszikus retorika két nyelvi alakzatához, a hüpotüposziszhoz és az ekphrasziszhoz, melyek alapján mutattam be Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózai alkotásainak képeséget közvetítő és vizuális befogadást lehetővé tevő, azaz a látásra vagy látványra alapozó elbeszélésmódjait, kiegészítve a verbális képmegidézések és a vizuális alkotások szóbeli leírásainak variációival. Kép és textus viszonyát a Werner Wolf által meghatározott rejtett médiumköziség alapján dolgoztam fel, mely lényege, hogy a művészetek egymástól elkülönítve, csakis az olvasó-néző

elméjében léteznek, s nem mutatkoznak meg egyazon térben, de a referenciális azonosságok alapján mégis párhuzamot vonhatunk közöttük (Kibédi Varga 1997, 309). Az elbeszélő szövegekbe ágyazott képeket a közös jegyek mentén sikeresen tipizáltam, melyhez Orosz Magdolna csoportosítási szempontrendszere, a fikción kívül és belül létező képek felosztása nyújtott támpontot (Orosz 2003, 175).

A fikción kívül létező képeket illetően Csáth Géza novelláiban gyakran hivatkozik ismert festőművészek műveire, hogy a nyelv rámutató képessége által ily módon azonosítsa a bemutatott alakokat, helyzeteket, létrehozva egy erőteljesebb illusztratív és összehasonlítást felkínáló viszonyt. Ilyen, az illusztrációhoz hasonlítható eljárással Milkó Izidor is gyakran él. Műveiben előkerülnek Tiziano Vecellio Vénusz zsánerképei, a *Venus Callipyge* antik szobor, Michelangelo Buonarroti Medici-síremlékének nőalakjai, két írásában Leonardo da Vinci *Mona Lisája*, Raffaello Sanzio *Madonna della Seggiola* és Jean Hégésippe Vetter *Molière received by Louis XIV* című festménye is. Emellett François Boucher és Kacziány Ödön alkotásaira való hivatkozásokkal vezeti be vagy jellemzi karaktereit. De igencsak ikonikusnak tekinthető Kosztolányi Dezső *Édes Annájának* kezdetén felbukkanó *Fegyverbe! Fegyverbe!* című plakát is.

A fikción belül létező képek pedig lehetőséget nyújtottak a fiktív művészfigurák, a művészi ábrázolás kérdéseinek, nehézségeinek az elemzésére, akik között meglepően sokan megrekedt, a művészetből kiábrándult emberekként tűnnek fel, melynek az okait is vizsgáltam. A fiktív képeket a négy író életművét szem előtt tartva két nagy csoportra: mitizáló funkcióval rendelkező, egy-egy alak köré szerveződő képekre, illetve esztétikai kellékekre, gazdagságot kifejező státuszszimbólumokra választottam külön. Előbbi kategória szövegbeli eseteit illetően szenteket, irányító vagy kiemelkedő személyeket, elhunytakat ábrázoló portrékról van szó, amelyek főképp a szemlélőre gyakorolt hatás miatt válnak érdekessé, míg az utóbbiakkal Milkó Izidor irodalma bővelkedik.

A verbális képmegidézések kapcsán hasonlóságokat fedeztem fel a narráción belül betöltött funkció és működés tekintetében. A megmutatkozási formák között előfordultak egyszerű említések; a szövegtérhez tartozó, vizuális kellékek (esztétikai tartozékok, látványelemek); jelentéshordozók, státuszszimbólumok, valamint a szüzsé tematikájában központi szerepet betöltő elemek is, melyek már az intermedialitás erőteljesebb viszonyát feltételezik.

A fénykép prózába íródásának lehetőségeit szintén a Werner Wolf által meghatározott rejtett médiumköziség fogalma alapján értelmeztem (bővebben lásd: Wolf 2008), mely esetében az egyik médium csak burkoltan foglalja magába a másikat, utal a másikra a fiktív vagy valóságosan is létező fotográfiák irodalmi leírásaként, ekphrasziszaként (Milián 2017, 591–592). A fotó irodalmi alkotásokba való beépítésének módozatait a betöltött szerepkörök mentén

tárgyaltam, melyek a következők voltak: a fénykép mint az emlékek őre, a fénykép mint az identitáskeresés eszköze, a portrékép mint a vágy megtestesítője és a fénykép mint a múltbéli események bizonyítója. A fotóművészetet illetően cáfolni kívántam e médium termékeinek valóságot tükröző tulajdonságáról kialakított koncepciót. Az általános társadalmi használat a fényképen látható valóság képzetét abból eredezteti, hogy egy felvétel precízebb viszonyban áll a látható valósággal, mint az utánpótlás bármely eszköze (Sontag 1999, 12). Azonban e feltételezésből kiindulva rá tudtam mutatni arra, hogy a fénykép is csupán értelmezi a valóságot. A fotó verbális beíródásainak elemzésével pedig az irodalom hagyományos ábrázolásmódjaival szemben megmutatkozó, újfajta reprezentációs lehetőségeket, illetve a vizuális narráció önálló narratív szintet eredményező képességét szemléltettem.

Külön fejezetben foglalkoztam a Kosztolányi *Pacsirtájában* felbukkanó családi csoportképpel, mely remek lehetőséget nyújt a képolvasás, a Vilém Flusser által scanningnek nevezett folyamat elemzésére (Flusser 1990), mely tartalmának leírásába bevonódik a befogadóra tett hatás is, így a fényképek Roland Barthes által meghatározott két alapvető eleme, a *studium* és *punctum* felől is értelmezhetővé válik (Barthes 1985, 32–33, 51–52), illetve az író *Alakok* kötetében igen erőteljesen megmutatkozik a fényképszerű látásmód szövegszervező hatása, melyben az arcképcsarnokhoz hasonlatos irodalmi portrék olyan érzést keltenek a befogadóban, mintha az alakok neve mellett egy-egy virtuális fénykép is függne, mely leírások gyakran utalnak magára a látásra, a láthatóságra is.

Film és textus intermediális viszonyának bemutatását Seymour Chatman, Füzi Izabella, L. Varga Péter, Kovács András Bálint, Christian Metz, Pethő Ágnes, Tamás Kinga, Török Ervin és mások kutatási eredményeire alapoztam, melyet a szöveg szerkezeti struktúrájában jelentkező, a filmművészet területére jellemző szerkesztési módok felismerésével kezdtem. Elsősorban a forgatókönyvként olvasható szövegszerkesztésére gondoltam. E szövegszervező erőként működő sajátosság Milkó Izidor életművét tekintve kiemelkedő, melyekben jeleneteket utánpótlás narrációt, a dialógusokat mindkét beszélő felől reprezentáló beállításokat alkalmaz, miközben forgatókönyvszerű instrukciókat iktat a szövegbe. A film médiumára jellemző, vizuálisan működő eljárásokat Kosztolányi *Dezso Pacsirta* című regényében elemeztem, ebből a szempontból az első fejezet emelkedik ki, amikor három kép összefűzött beállításával „mutatja meg” a cselekmény kezdetének idejét az újság, a falinaptár és az ingaóra fókuszba helyezésével, mely a filmes vágás technikáját idézi, Pacsirta alakjának külső látószögből való bemutató képsorozata pedig a filmes expozíció, megalapozó beállítást juttatja eszünkbe, de megemlíthető még Pacsirta arcának, arcvonásainak folyamatos vizuális blokkolása is.

A zene és irodalom közötti intermediális kapcsolatok feltárását Werner Wolf és Irina Rajewsky az intermediális tematizáció és imitáció terminusok kapcsán megfogalmazott teóriái felől közelítettem meg, amely mellett Theodor W. Adorno, Ajtay-Horváth Magda, Dobos István, Lajosi Krisztina, Henk Oosterling, Peremiczky Szilvia, Szegedy-Maszák Mihály és mások kutatásaira is támaszkodtam. A Wolf által meghatározott, közvetett intermediális (covert/indirect intermediality) két altípusa, az intermediális tematizáció (thematization) és imitáció (imitation/dramatization) (Wolf 2002) egyezést mutatnak a Rajewsky által kifejlesztett intermediális utalások (intermedial references) megjelenési formáival (Rajewsky 2005, 52–53). Az imitációt, azaz a szemiotikai rendszerre mutató utalásokat alapvetően a stilisztikai mozzanatok, a zeneművészet jelentésmezéjébe tartozó terminológia, különböző szakkifejezések textusban való felbukkanásaként elemeztem. Míg a tematizáció eseteinek feltárásához egy saját tipológia felállítására vállalkoztam, melyet Orosz Magdolna elgondolásához hasonlóan, a fikción kívül és a fikción belül létező, zenéhez kötődő karakterek és zeneművek irodalmi beíródásai mentén mutattam be, mely kategóriákat további alcsoportokra osztottam. Az amatőr, zenét előadó szereplők listája a négy író művei tekintetében sokkal terjedelmesebbnek bizonyult a hivatásos zenészekéhez, zeneszerzőkhöz képest, ám utóbbiak lehetővé tették az olyan témákkal való foglalkozást, mint a művészlét nehézségei, a művész-múzsa-befogadó között fennálló kapcsolat, a zene interpretálása. Az amatőr, muzsikát megszólaltató szereplőket a nemük szerint különválasztottam, mivel érdekes tényként felfigyeltem arra, hogy a nők esetében felfedezhető egy átfogó tendencia, mégpedig a zenei képesítés és tudás életminőségként való beállítása formájában. A polgári miliőben zongorázó nő/lány toposza valószínűsíthetően a kor felső középosztálybeli értékrendjéből ered.

Ezt követően a fikción kívül létező zenészekre, zeneszerzőkre vagy zeneművekre vonatkozó, konkrét vagy rejtett utalásokat vettem számba, mely intertextusokat a négy író korpuszában három szinten mutattam ki: az auditív érzékelés vagy a zene tartalmi elemeinek összehasonlítását felkínáló hivatkozások; a zeneművek irodalmi átfordítása, átdolgozása nyomán létrejövő, potenciális azonosságok és a textusba integrált tematikus elemek formájában. De egy egységes tipológia kialakítása szinte lehetetlenné vált, mivel az előfordulások sokszor a felállított rendszer közties állapotait, vegyítését eredményezték, mely szemléltetésére a fejezetet Csáth Géza *Régi levél kézírata a Tannhäuser bemutatójáról* című írásának elemzésével zártam. A szöveg bevezetőjében Wagner *A nürnbergi mesterdalnokok* című operája jut szerephez, mely az események előidézőjeként működik, ugyanakkor a darab látványában is rávetül a színtérre, majd a szöveg egy igazi operabemutató-beszámolóvá alakul át, melynek írója tájékoztat a nézőközönségről, értékeli a rendező, a színészek és a zenekar munkáját.

Külön fejezetek alatt foglalkoztam Csáth Géza és Munk Artúr zenei ihletettségű műveivel. Csáth esetében három novelláját emeltem ki. A *Tavaszi ouverture*-ben egy komplex zenei élmény gyakorolta hatást mutat be szöveg és zenemű szimultán megkomponálásával, az *Eroicá*ban pedig Beethoven azonos című szimfóniájának egy sajátos átiratát, irodalmi leképződését ismerhetjük fel, melyre Wagner *A Nibelung gyűrűje* című operája is ráépül. A hangérzetekben és zenei műszavakban dúskáló *Tavaszkok* novellájában művészi hitvallását ismertem fel, mely bővelkedik filozófiai és zeneelméleti fejtegetésekben. Zene és irodalom médiumközi kapcsolatát Munk Artúr esetében *A hinterland* című regényében vizsgáltam, melyben a zene a háborúval kapcsolatba hozható szinten összeszintéren megszólal, főleg a katonadalok interpretációja hatja át a mű teljes szövegét. A hang és a hallás kitüntetett szerepet játszik a narrációban, és a zene a háború melletti propaganda egyik eszközévé válik.

Az intermedialitást tárgyaló fejezetek kapcsán arra a konklúzióra jutottam, hogy hüpotüposzisz és ekphraszisz, imitáció és tematizáció működésük szempontjából egymáshoz hasonlatos nyelvi alakzatok. Míg a hüpotüposzisz és az imitáció egy másik médium benyomásait keltik, addig az ekphraszisz és a tematizáció mediális produktumokra való hivatkozásaikkal referenzszerepet hordoznak.

Az értekezés másik, *Művészet és tér kapcsolata* cím alatti tematikai egysége a tárgyalt művészeti ágak és tér kapcsolatát elemző, tépoétikai vizsgálatokhoz kötődött, mely szempontrendszerrel megközelített vizsgálatok elméleti forrásanyagát tekintve nagyban támaszkodtam Marc Augé, Gaston Bachelard, Roland Barthes, Walter Benjamin, Ernst Cassirer, Michel de Certeau, Faragó Kornélia, Hans-Georg Gadamer, Gyáni Gábor, Papp Ágnes Klára és mások alapműveire. E tárgykörön belül elsőként Munk Artúr és Kosztolányi Dezső szülőföldi környezetének, Szabadka térkontextusának fikcióvá válását ismertettem. Műveiket Philippe Lejeune önéletrajzi tér elmélete felől közelítettem meg, mely gyakran a referenciális olvasat lehetőségét is felkínálta az alakok, a helyszínek és az események tekintetében. A szövegelemzések célja annak a bemutatása volt, hogy a vizsgált írók hogyan beszélnek el Szabadkát mint szöveg-várost, valamint hogyan formálják át azt történeteik színtereként, szülővárosuk milyen kulturális emlékezeti toposszá válik, a kisváros kronotoposza milyen változatban jelenik meg, s ehhez milyen térszervezési és -alkotási eljárásokat alkalmaznak. Megállapításaim között szerepelt, hogy Munk Artúr Porvárosa inkább az alakok és magánszférák tereként jelenik meg, míg Kosztolányi Dezső *Pacsirtájában* Sárszeg terét, vagy inkább térbővülését a szerzett élmények alakítják, a téralkotás a várost érzékelő tudat felől válik megragadhatóvá.

Vizsgálódásaimat immár a négy íróra kiterjesztve arra a következtetésre jutottam, hogy vidék-képük és -tapasztalatuk fikcionalizálódása nyomán létrejövő

szöveg-városaik gátló tényezőként működnek. Csáth Géza, Kosztolányi Dezső és Munk Artúr számára a provinciális környezet lehetőség- és értékhiányos, Milkó Izidor esetében kultúráhiányos tér olvasatában jelentkezik. A bahtyini modellre épülő kisvárosaik (bővebben lásd: Bahtyin 1976, 300) az adott irodalomtörténeti korszak eszmetörténeti: a maradiság, a változatlanság és a kilátástalanság szerinti értelmezését nyújtják, a tér a sár és por kliséjévé válik, melyből kiindulva igazoltam a vidék determinatív erejének az egyéni sorsok, főleg a környezetből kiemelkedő, művészalakok szempontjából betöltött, korlátozó szerepét.

A térhez kötődő zene kapcsán elidőztem a cigány zene, mint a századfordulós Magyarország jellegzetes zenéjének irodalmi jelenlétéénél is. Szamba vettem, hogy a kiválasztott írók mely szerepkörökben (az otthon jelképe, a szülőföld légkörének megidézője, az eszmék hirdetője/lelkesítője, hangulatteremtő vagy a magyar ember mentalitásához, mulatozásához kötődő motívum stb.) foglalják bele a cigány muzsika kultuszát alkotásaikba a kor és a térség művészeti életét tükrözve. A cigány szereplők leírásait a sztereotipizálás szempontjából elemeztem. Abból a feltevésből indultam ki, hogy az irodalmi reprezentációk a sztereotípiákra alapozó gondolkodásmódokat fogják követni, s azok megragadhatóvá fognak válni a szövegek által. Ezen elgondolás mentén vizsgálódva e fiktív karakterek számos tekintetben valóban azonos jellegzetességeket mutatnak, viszont arra a felismerésre jutottam, hogy egyidejűleg kettős sztereotipizálással találkozhatunk: a cigányéval és a tipológián belül elhelyezkedő cigány zenészéval. Az utóbbihoz fűződő szemléletmódok pedig akár ellentmondások generálóiaként is működhetnek, hiszen a cigány zenész megítélése pozitívabb irányba mozdul el.

A térpoétika vonatkozásában foglalkoztam az építőművészet, főként a lehangsúlyosabban jelentkező szecessziós építészeti stílus irodalmi jelenlétével is. Emiatt a szövegek elemzését megelőzően ismertettem a szecesszió mozgalmának megszületését és az építészetben megmutatkozó jellegzetességeit is Bagyinszki Zoltán, Bela Duranci, Gerle János, Hermann Broch, Lyka György, Pók Lajos és mások köteteire és tanulmányaira támaszkodva. Szabadka 20. század eleji városképe az építészet oldaláról bemutatott nyomaira Csáth Géza és Munk Artúr alkotásaiban bukkantam rá, mely leírásokban a kor társadalmának általános ítéletét szintén azonosítottam. Csáth Géza a szecessziós épületekben az ízlést és a stílust fedezi fel. Ezt a Szomory Dezső stílusában megírt, *Szabadka „szépségeiről”* című írása tükrözi leginkább, míg Munk Artúr *A hinterlandban* és a *Bácskai lakodalomban* a szecessziós épületekről – a mozgalomra jellemző túldíszítettség miatt – elítélő hangnemben szól. Ám rávilágítottam arra, hogy regényeinek a térhasználatában kihasználja ezen objektumok karakterességét, s

azokat térbeli orientációt segítő támpontokként építi be. Funkciójukat a térről szerzett tapasztalatok mozgósítása, továbbá a színtér adott részeinek az aktivitási és észlelési térben betöltött szerepének leírhatóvá való tételében határozza meg.

Érdekes témaként boncolgattam a kávéházak és egyéb intézmények (kávémérések, vendéglők, kocsmák, kaszinók) irodalmi reprezentációi mentén alakuló ábrázolásmódokat is. Kiindulópontként a kávéházakról mint a társas élet egyik jellegzetes helyszíneiről a századforduló idején kialakított közhelyes kép szolgált, mely a falai között folyó életet egyenlőnek tekintette a művésztelenség társas életével. A kávéháznak a művészek otthonaként való megnyilvánulását sikerült a négy író műveinek térnarratívája alapján igazolnom, viszont rámutattam arra is, hogy e szövegszínterek egy sokkal komplexebb értelem hordozójaként definiálhatóak. A szimbolikus térhasználat eseteként egyaránt helyet nyújtanak a munkára és a művelődésre, ugyanakkor a szórakozásra és a züllésre is, mely egymásnak ellentmondó ábrázolásmódok remekül érzékeltetik, hogy a térkontextusban betöltött funkciójukat nem érdemes leredukálni.

A doktori értekezés megalapozó hipotézisét, mely szerint a művészeti terek textusban való megjelenésének minőségét befolyásolja az írónak az adott területhez fűződő kapcsolata, pártolása, művészetszemlélete és esetleges szakértelme, alá tudtam támasztani, ellenben a négyükre vonatkozó, előzetesen megfogalmazott ítéleteket nem sikerült teljes egészében igazolnom. Csáth Géza életművéből – nem meglepő módon – a vizsgált művészeti ágak közül valóban a zeneművészettel kapcsolatos intermediális referenciák emelkednek ki. Az ő alakja tette kiváltképp nyilvánvalóvá, hogy a művészetekhez fűződő kapcsolatának ismerete segítséget nyújthat az írásművészetének megközelítésében. A kutatás rávilágított arra, hogy Munk Artúr irodalma kifejezetten gazdag zenei motívumokban, mely szempontból *A hinterland* című, az első világháborút tematizáló kötete emelkedik ki. A regény muzikalitása nemcsak a különböző médiumok összekapcsolása nyújtotta lehetőségekről, hanem Munk katonaévei alatt tapasztalt, háború és zene közötti kapcsolatáról, valamint a művészeti ág iránti fogékonyságáról egyaránt tanúskodik. Milkó Izidor műveiben – az előzetes feltevéseim ellenére – a zeneművészet nem játszik akkora szerepet, mint a privát életében. A Milkó-opusban a lehangsúlyosabban inkább a vizualitás irodalomba való kódoltsága, pontosabban a fikción kívül létező képzőművészeti alkotások beírási jelentkeznek. Anekdotázó, társadalomkritizáló személyisége írásművészte hangvételén keresztül szintén megmutatkozik, műveiben műveltségi fokát, főként a képzőművészeti alkotások iránt mutatott érdeklődését csillogtatja meg, míg Kosztolányi Dezső írásaiban a vizualitás, illetve a technikai érzékelés újabb formái uralkodnak, melyekben a publicisztikai írásaiból ismeretes, az ismereteket továbbító közegek iránt mutatott érdeklődése nyilvánul meg. Fénykép- és

filmszerű írásmódja szövegszervező erőként működik, leírásai gyakran erőteljes vizuális hatást keltenek, nyelvileg létrehozott eseménysorai pedig filmként láttatják-olvasztatják magukat.

A kutatás során igazoltam Ajtay-Horváth Magda a kultúrélmény irodalmi művek stílusalakító tényezővé válása kapcsán kifejtett vélekedését (Ajtay-Horváth 2001). A vizsgált szövegek a korabeli filozófiai, művészeti és a társművészetek újdonságait integráló képessége egyaránt megnyilvánult a korstílusok és stílusirányzatok (naturalizmus, szecesszió), a színszimbolika, a „divatos” művészek (bécsi klasszicista és német romantikus zeneszerzők), a művészetek területén egyeduralkodóvá váló műfajok (opera, operett) vagy a technikai médiumok széles körű elterjedése vonatkozásában. Stílustörténeti szempontból a szecesszió hatása emelkedett ki, hiszen az irodalmi szecesszió sajátosan intermediális jelenség: legtöbbször képeket ír le, képi elemeket érzékeltet. Az intermedialitás a narrativitás vizuális és verbális médiumát egyaránt jellemzi. A szöveg – akárcsak a kép – a szubjektív ábrázolás eszköze, a reprezentációs rendszerek változásának és együttélésének kifejezője (Füzi-Török 2006).

Az irodalomtanítás módszertana szempontjából is érdemes figyelembe venni a kutatás eredményeit. A mai oktató-nevelő munkában egyre szélesebb körben kerül alkalmazásra a tantárgyakon és tudományágakon átívelő projektmódszer. A feldolgozott témák interdiszciplináris jellegük által e pedagógiai-didaktikai módszer megvalósításában rejlő lehetőségeket szemléltetik. Emellett az értekezés értékes eredményekkel szolgál abban a tekintetben is, hogy két, az egyetemes magyar irodalomban ismert, valamint két, a vajdasági magyar irodalmi kánon peremére szorult író életművét analizálja, s von közöttük párhuzamot. Annak ellenére, hogy az elemzésekhez nem azonos mennyiségű korpusz állt a rendelkezésemre, igyekeztem az arányok megtartására, az adott témák mind a négy író kontextusában való megfigyelésére. Ugyanakkor elkerülhetlenné vált a bizonyos művészeti ágak irodalmi jelenléte közötti különbségek konstatálása. Összegzőként mégis elmondható, hogy sikerült mind a négyük munkássága kapcsán azonos és egyedi jelenségekre is felfigyelnem.

Értekezésemet innovatívnak találok a szövegelemzés megközelítési módjainak oldaláról is. Az önéletrajzi tér elméletének bevonása lehetővé tette a szerzőt foglalkoztató eszmék, gondolatok, tervek, magatartásformák irodalmi művekben való felbukkanásának elemzését, illetve az életmű közötti kapcsolódási pontok felismerését, mely következtében élet és írás egysége bomlott ki. Az életművet kísérő másodlagos textusok olyan háttérértelmezőkként működtek, melyek az olvasatok keretét adták. A kortörténeti magyarázatok dimenziójával pedig egyrészt a történelmi háttér az írók érzékenységre gyakorolt hatását, másrészt az irodalmi szövegek a korról és a társadalomról közvetített képét kívántam

feltárni. Zárásként megállapítható, hogy az intermedialis jelenségek, valamint a művészet és tér kapcsolata megragadható Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Milkó Izidor és Munk Artúr prózájában.

Irodalom

- Ajtay-Horváth Magda. 2001. *A szecesszió stílusjegyei a századforduló magyar és angol irodalmában*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. <http://mek.niif.hu/03900/03917/03917.htm> (2021. okt. 14.)
- Bahtyin, Mihail. 1976. A tér és az idő a regényben. Ford. Kőnczöl Csaba. In *A szó esztétikája*. 257–302. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Barthes, Roland. 1985. *Világoskamra: Jegyzetek a fotográfiáról*. Ford. Ferch Magda. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Compagnon, Antoine. 2006. *Az elmélet démona: Irodalom és józan ész*. Ford. Jeney Éva. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Flusser, Vilém. 1990. *A fotográfia filozófiája*. Ford. Veress Panka, Sebesi István. Budapest: Tartóshullám – Belvedere – ELTE Bölcsészettudományi Kar.
- Füzi Izabella – Török Bálint. 2006. *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. Szeged. Elektronikus kiadás. [http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20\(E\)/tankonyv/tartalom.html](http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/tankonyv/tartalom.html) (2021. okt. 14.)
- Horváth Futó Hargita. 2009. *Iskola-narratívák: Térpoétikai megközelítés*. Újvidék: Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Kibédi Varga Áron. 1997. A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei. Ford. Somlyó Bálint. In Bacsó Béla szerk. *Kép – fenomen – valóság*. 300–320. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Kocsis Zoltán. 2010. Előszó. In Aradi Péter – Kőrössi P. József vál. és szerk. *Zene: Magyar írók novellái a zenéről*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Lejeune, Philippe. 2003. *Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Ford. Varga Róbert. Budapest: L'Harmattan.
- L. Varga Péter. 2007. Az intermedialis olvasás alakzatai: Médiumköziség a líra- és prózaértésben. *Alföld* 58 (4): 58–79.
- Milián Orsolya. 2017. A fényképkönyvekről és Nadas Péter vadkörtefa-sorozatairól. *Helikon – Irodalom- és Kultúratudományi Szemle, Fotográfia és irodalom* 63 (4): 590–603.
- Orosz Magdolna. 2003. Kép és képiség az elbeszélő diszkurzusban. In *Az elbeszélés fonala: Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. 145–201. Budapest: Gondolat Kiadó Kör.
- Rajewsky, Irina O. 2005. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialitás* 3 (6): 43–64.
- Sontag, Susan. 1999. *A fényképezésről*. Ford. Nemes Anna. Budapest: Európa Kiadó.
- Szajbély Mihály. 2008. *Intermedialis randevú a 19. században*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Irodalomtörténeti Tanszékei – Pro Pannonia Kiadó Alapítvány.

- Szegedy-Maszák Mihály. 2007. *Szó, kép, zene: A művészetek összehasonlító vizsgálata*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Thomka Beáta. 2012. Arcélek és portrék. In *Prózaformák: Elbeszélő művészet és interpretáció*. 147–155. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.
- Wolf, Werner. 2002. Intermedialität: Ein weites Feld und eine Herausforderung für die Literaturwissenschaft. In Herbert Foltinek – Christoph Leitgeb. *Literaturwissenschaft: Intermedial-Interdisziplinär (Sitzungsberichte Der Philosophisch-Historischen Klasse)*. 163–192. Wien: Austrian Academy of Sciences Press.
- Wolf, Werner. 2008. Intermedialität. In Ansgar Nünning Hrsg. *Metzler Lexikon Literatur- und Kulturtheorie: Hrsg. von Ansgar Nünning. 4. aktualisierte und erweiterte Auflage*. 327–328. Stuttgart: Metzler.
- Z. Varga Zoltán. 2010. A szerző az irodalomtudományban – egy probléma vázlata. *Helikon – Irodalom- és Kultúratudományi Szemle, A szerző poétikája* 56 (4): 535–555.

Adrien KAROLJ

PODRUČJA UMETNIČKI PROSTORI U PROZI GEZE ČATA, DEŽEA KOSTOLANJIIJA, IZIDORA MILKOA I ARTURA MUNKA

U ovoj doktorskoj disertaciji se istražuje pojavljivanje umetničkih prostora u izabranim proznim tekstovima četvorice pisaca rodом iz Subotice, koji su stvarali krajem 19. i početkom 20. veka: Geze Čata, Dežea Kostolanjija, Izidora Milkoa i Artura Munka. Istraživanjem su obuhvaćeni tradicionalni oblici umetnosti (muzička umetnost, likovna umetnost i arhitektura) koje upotpunjuju dve nove umetničke grane modernizma: umetnost fotografije i filmska umetnost. Cilj je da se otkriju i sistematizuju raznovrsni intermedijalni aspekti među raznim medijima, odnosno povezanost, koja se pojavljuje u književnim tekstovima vezano za narativni identitet. Nakon analize proznih tekstova se pomoću sintetizovanja rezultata predstavljaju funkcije istraženih umetnosti usmerene na stvaranje književnosti. U pogledu posredničke funkcije teksta, disertacija se bavi pitanjima intermedijalnosti, teorijom intermedijalnog pripovedanja, odnosno intertekstualnim karakterom tekstova. Glavnu sistematizujuću snagu epskog dela izabranih pisaca u osnovi daju uzajamni uticaji intermedijalnih pojava i prelazaka granica među medijima. Doktorska disertacija je podeljena u dve tematske celine, u prvoj su predstavljeni slučajevi prenosa različitih medija (slika i tekst, fotografija i tekst, film i tekst, muzika i tekst) u književnim delima i njihovi uzajamni odnosi. Druga tematska celina je vezana za istraživanja iz aspekta poetike prostora, sa fokusom na dela izabranih autora u kojima pronalazimo umetničke prostore, odnosno u kojima se tematizuje Subotica. Proučavanje gorenavedenih književnih faktora, analizom novelistike i romaneskних svetova, studija, kritika, prepiske, dnevnika i memoara spomenutih pisaca, želi otkriti snagu i mehanizme umetnosti u stvaranju tekstova, i istovremeno rekonstruisati tekstovne prostore Subotice, grada na kraju 19. i početku 20. veka, koji su nastali u književnim tekstovima.

Ključne reči: intermedijalnost, poetika prostora, intertekstualnost, umetnosti, mađarska književnost krajem 19. i početkom 20. veka, Subotica

Adrienn KÁROLY

**THE SPACES OF ART IN THE PROSE WORKS
OF GÉZA CSÁTH, DEZSŐ KOSZTOLÁNYI,
IZIDOR MILKÓ AND ARTÚR MUNK**

This doctoral thesis offers an analysis of the spaces of art present in the selected prose works of four authors from the town of Szabadka (Subotica), writing at the end of the 19th and the beginning of the 20th century: Géza Csáth, Dezső Kosztolányi, Izidor Milkó and Artúr Munk. The subject matter of the research extends to traditional forms of art, such as music, visual arts and architecture as well as two other art forms of modernism; photography and film. Its aim is the exploration and systematization of the diverse intermedial aspects between the different types of media as well as of the appearance of connections related to narrative identity in literary texts. Through the synthesis of the results following the analysis of the prose texts, the literary creative force of the discussed art forms is presented. In light of the text's mediatory agency, the dissertation studies the question of intermediality, intermedial narratology, and the nature of intertextuality in the texts. Fundamentally, the interaction of the phenomenon of intermediality and intermedial exchange become the main organizing force of the chosen authors' oeuvre. The doctoral thesis is divided into two thematic units, in which, firstly, the instances and relationship of the different medium transfers (image and text, photo and text, film and text, music and text) of the literary works are presented. The second thematic unit deals with the study of spatial poetics, which is centred on the works of the chosen authors that can be connected to artistic spaces and thematize the town of Szabadka. Through the analysis of the four writers' novellistics and fictional worlds, studies, critiques, correspondences, diary entries and memoirs, the practical study of the above-mentioned literary factors hopes to explore the literary creative force and mechanisms of the different forms of art and reconstruct the textual spaces of the late 19th and early 20th-century Szabadka.

Keywords: intermediality, spatial poetics, intertextuality, arts, late 19th and early 20th-century Hungarian literature, Szabadka

HALLGATÓI SZAKDOLGOZAT

Vanja KOVAČEVIĆ

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Katedra za srpsku književnost i jezik
Novi Sad, Srbija
vanjuska1996@gmail.com

IZGLED, KONTEKST I KOMPARACIJA GRADA I GRADSKE SREDINE U PROZNIM DELIMA BORISLAVA PEKIĆA I LASLA VEGELA

**A város és a városi környezet rajza, kontextusa
és összehasonlítása Borislav Pekić és Végel László prózai
műveiben**

Appearance, Context and Comparison of the City and The Urban Environment in the Prose Works of Borislav Pekić and László Végel

U ovom radu baviću se istraživanjem gradova koji su opisani u srpskoj i mađarskoj književnosti, odnosno njihovog izgleda i konteksta vezanog za razvoj i napredak samog čovečanstva. Nakon utvrđenih odnosa autora prema gradovima, pozabaviću se komparacijom istih u delima *Atlantida* Borislava Pekića i *Neoplanta* Lasla Vegela, u cilju utvrđivanja njihove svrhe za današnje društvo, odnosno koliko je grad kao takav jedan pozitivan/negativan prostor od njegovog ranog, urbanog razvitka do danas.

Ključne reči: grad, civilizacija, identitet, Borislav Pekić, Laslo Végel

Uvod

Grad – jedna viševjekovna tvorevina, nastala taloženjem žive i nežive materije, propadljiv, a ipak održiv, istrajan, sklon širenju ili sužavanju, mesto otuđenja, ali i bliskosti, pun stakla, betona, kanalizacionih cevi, spojen sa dodirima prirode u raznim oblicima parkova. Grad, dakle, kao jedan fizički prostor „u sadašnjem trenutku predstavlja nezamenljivi komunikacioni kanal između sadašnjosti i prošlosti, kao i način na koji sadašnjost uslovljava budućnost“ (Benevolo 2004, 7). Ukoliko nema prošlosti koja se gradila, ni budućnost nije zagarantovana,

samim tim niti postojanje jedne složene, kompleksne celine – metropole. Drugim rečima, sama metropola se razvila upravo zahvaljujući njenoj prošlosti, ona se postepeno taložila na prvobitnim seoskim prostorima. Selo koje je vremenom postajalo, zahvaljujući trgovinskoj razmeni – grad, a manji grad veći, razvili su skupa jednu tvorevinu koju danas nazivamo velegradom. „Grad je stanje duha – piše Robert E. Park 1925. godine – otelotvorenje običaja i tradicija, ponašanja i osećanja organizovanih u nove običaje i prenesenih posredstvom nove tradicije“ (Benevolo 2004, 100). A kako i ne bi bio, kad svojom masivnošću prima u sebe raznolike kulturne, verske, rasne pripadnike i upravo takva njegova struktura i šarenolikost omogućava neiscrpan izvor inspiracije umetnika.

Pisci, poput slikara, možda čak i šire, složenije, mogu predstaviti tragove gradova u svojim hartijama, mogu ih oslikati više nego bilo koja boja. Sledeći Aleksandra Flakera možemo saznati nešto više o samom pojmu veduta u književnosti, on nam predočava da su to delovi prozih ili poetskih celina „koje možemo izdvojiti iz strukture zbog njihove orijentacije na likovnost u predočavanju gradske zbilje“ (Flaker 1999, 27). Razlika između likovnih i književnih veduta je u kinetici, odnosno mogućnosti kretanja u književnom delu. To naravno ne kazuje da je likovna umetnost gora ili bolja od književne, već predstavlja samo njihovu različitost. Književni opis, za razliku od likovnog, omogućava nam kretanje kroz prostor, dok likovna umetnost može taj prostor da nam vizualizuje (Flaker 1999, 27). Moć književnosti je moć pokreta slika, odnosno, mogućnost lutanja po ulicama, koje će se kasnije opisati verno ili pak subjektivno, i čitaocu predstaviti u dobrom ili lošem svetlu.

Upravo to „lutanje po ulicama“ prikazala su dva pisca u svojim romanima, jedan mađarski i jedan srpski. Reč je o Laslu Vegelu i Borislavu Pekiću, odnosno njihovim delima – *Neoplanta* i *Atlantida*. Iako su različiti u smislu pristupa, Vegela i Pekića povezuje interesovanje za istu tematiku, kao i izgubljenost njihovih glavnih junaka u metropolskim stegama. Pekić svojim futurističkim pristupom unosi metropolski rascep između utopije i antiutopije, dok Laslo Vegel koristi grad kako bi predstavio njegovu kulturnu, političku i versku različitost. Mogli bismo reći da je upravo različitost (i prihvatanje iste) reč koja spaja Vegela i Pekića. Vegelova realističnost u opisu i Pekićeva fantastika, na jedan začudan način govore o istom – o čoveku koji je zatrpan stegama društva i koji se gubi u istima. Pekićev Karver je ugrožen od robota, veštica, pritajenog zla, a Vegelov Pavletić od državnog režima, koji se često čini gorim od svakog zla.

Upravo ovakvim predstavama svojih likova i jedan i drugi autor nam pokazuju da grad nije samo prostor mesta i nemesta¹, već da je on i duhovni

¹ „Sve one građevine i putevi koji su neophodni za ubranu cirkulaciju ljudi i dobara (auto-putevi, petlje, nadvožnjaci, aerodromi), ali i sama saobraćajna sredstva“ (Ože 2005, 36).

doživljaj istog. Obzirom na negativnu zajedničku predstavu gradskih prizora, ne iznenađuje težnja za vraćanjem sporijem tempu, pa čak i prirodi (koja je oličenje mirnoće i sporosti). Da je to tako vidimo u Pavletićevoj žudnji da se vrati u vreme kada nije bilo automobila, u vreme kada je mogao svoj luksuzni fijaker da vozi posvuda s uživanjem, ili pak u Karverovoj težnji da se osami na obali posmatrajući pticu u letu, jer je i njena prirodna smrt mnogo bolja od gradske vreve.

Da bismo ustanovili u kojoj meri je predstava o gradu negativna ili pak pozitivna u ova dva navedena dela, potrebno je izvršiti njihovu analizu i komparaciju.

Komparacija romana Atlantida Borislava Pekića i romana Neoplanta Lasla Vegela

Pekićevo osvrtnanje na prošlost ostvaruje potencijalnu sliku budućnosti. U njegovom romanu *Atlantida*, reč je o indirektnom poređenju jedne utopističke civilizacije i antiutopijskog savremenog društva, o prikazivanju propasti grada kao potencijalne propasti današnje civilizacije, čiji je predvodnik sam grad. Upozorenje da će i naši gradovi završiti u ruševinama jedan je od aspekata Pekićevog romana.

Ono što nedostaje svetu Džona Karvera – ljubav, vera, jednocelinsko društvo, podrška, Vegelov junak Pavletić ima, odnosno barem se susreće s tim. Pavletić, za razliku od Karvera, živi u manjoj sredini i u drugoj državi, ali u istom vremenu. I dok Pekićev junak traga za sobom u otuđenom svetu, Pavletić više pati za nekom prošlošću koja se, kako se čini, neće vratiti (barem ne za njega).

Fizički izgled gradske sredine u romanima

Sama predstava grada Atlantide je ciklična, a krug kao takav predstavlja simboliku celine, savršenstva, dovršenosti. Sferični oblici oličavaju simbol večnosti i trajanja, što se na samom kraju pokazalo kao netačno (budući da je *Atlantida* nestala). Savršenstvo koje je simbolisao nekadašnji grad gotovo da je nemoguće u savremenom društvu. Samim tim i prostor u kome živi Džon Karver predstavljen je u skladu sa antiutopijom grada, odnosno kao mističan, zlokoban, robotizovan i hladan. Jedna od upečatljivih scena otuđenja Karvera od grada i spajanja sa prirodom na obali mora, predstavljena je upravo kroz smrt laste, a Pekić kao da čitaocu time poručuje da se svaka spona sa prirodom ugasila ili da je barem osuđena na propast. Sama država Masačusets je jedno veliko nemesto, jedan negativan prostor pun „robotske gvožđurije“: „To je svet gde se ljudska bića rađaju

na klinici, a umiru u bolnici; svet gde raste broj raskošnih i neljudskih tranzitnih prostora i privremenih skloništa (hotelskih lanaca, stanova i napuštenih fabrika...)“ (Ože 2005, 75). Rt Kejp Kod na kome se odvija radnja, prožet je hladnoćom. Velike bogataške kuće prepune su uštogljenih ljudi, gradski hoteli su memljivi i zapušteni, dok su bolnice veoma neprijatne i zastrašujuće. Savremeni svet dakle, za razliku od stare Atlantide, izgleda mnogo gore i opakije za život.

Za razliku od Pekića, Vegel se opredeljuje za znatno vedriju sliku Novog Sada. Putem razgovora neimenovanog pripovedača i njegovog sagovornika, fijakeriste Laze Pavletića, Vegel otkriva mnogobrojne interesantne činjenice o gradu, kao i dogodovštine njegovih stanovnika. Od oslobođanja 1918. godine, preko dolaska Hortija i Tita, do komunizma, socijalizma i kapitalizma, grad se menjao, ljudi su se menjali, menjali su se nazivi ulica, pa i samog grada, menjala se vera, jedino je latinsko ime ostalo onakvo kakvo mu je dodelila Marija Terezija – Neoplanta.

Laslo Vegel napominje da je Franja Josif (ili Franc Jozef) zaslužan upravo za raskošan stil centra Novog Sada, za lepotu čuvene gradske kuće ili još čuvenije katoličke crkve Imena Marijinog. Vegel koristi upravo kinetičku percepciju da predstavi gradske vedute, odnosno on putem fijakeriste Pavletića, koji prevozi pripovedača, stvara idealnu priliku za opisivanje izgleda Novog Sada. Vegelov opis bi u potpunosti odgovarao izgledu grada koji Benevolo opisuje u svom radu *Grad u istoriji Evrope*: „Ulice i trgovi obrazuju jedinstven i povezan javni prostor, koji okuplja sve delatnike (»operatore«) i u kojem zajednica prepoznaje sebe. Ulice su saobražene nizu kolektivnih nespecijalizovanih funkcija: kretanje pešaka i kola, mesta za zaustavljanje, pijace, skupovi, svetkovine“ (Benevolo 2004, 63). Tako Laslo Vegel mešanjem sadašnjeg vremena, odnosno vremena devedesetih godina dvadesetog veka, i retrospekcije u mladost i detinjstvo dvojice protagonista, uspeva idealno da komparira nekadašnji i sadašnji izgled grada. Čitalac može stvoriti predstavu popločanog velikog platoa na Trgu Slobode, u kome su se nekada baškarili fijakeristi, i dobiti jednu surovu sliku u kojoj su fijakeri u centru, devedesetih, zabranjeni. Ili pak može dobiti percepciju tramvajske linije koja je išla Bulevarom Oslobođenja i Trgom Slobode, i koje danas uopšte nema. Kaldrme po kojima su lupkala konjska kopita, makadam i prostrani putevi po kojima su se kretale kočije, zamenjeni su betonom, po kome trube i gužvaju se taksisti, bez razumevanja za jedan „zastareli“ fijaker.

Poredeći Pekićev i Vegelov spoljašnji izgled grada, možemo uvideti da i jedan i drugi vrše komparaciju neke idealne, utopističke slike grada i trenutne – antiutopističke. Džon Karver teži da povрати Atlantidu, dok Pavletić sanja o povratku u stari Novi Sad. Vegel za razliku od Pekića više koristi kinetički opis veduta, dok Pekić svoje opise daje skromnije, ali su oni potpuno dovoljni čitaocu da može da zamisli jednu gradsku sredinu.

Društveni kontekst gradskih sredina

Pored samog fizičkog opisa grada u romanima, čitalac dobija i njegov društveni kontekst, kroz koji grad živi.

U prvoj knjizi² Masačusets je predstavljen kao država demona (u Salemu su u srednjem veku spaljivane veštice, dok se u Bostonu i okolnim gradovima i selima u današnjici javljaju nove), predstavljen je kao jedan fantazmagorični prostor u kojem obitavaju duhovi, veštice, gde nije nepoznato izvođenje vudu magije, u kome Indijanci oko vatre služe Đavolu zajedno sa novodoseljenim Englezima, dok u drugoj knjizi³ otkrivamo pravu stranu ove „demonске“ države i dolazimo do saznanja da je ona zapravo podeljena ne na demone i ljude, već na ljude i robote. U svakom slučaju, oseća se prisustvo Drugog unutar Masačusetsa, Drugo je uvek ono strano, neprijateljsko i loše. Ovaj prostor predstavlja savremenu civilizaciju u malom, onda ne čudi što je predstavljen kao oprečan državi, jer i sama civilizacija nosi tu oprečnost unutar sebe.

Društvo Pekićevog grada/države poznaje, pored uže podele na pol, rasu, veru, i ostala uverenja, i jednu širu i glavnu podelu, na ljude i robote. Pekićevi ljudi su generalno prikazani kao dobri, oni su nosioci bolje budućnosti, oni će spasiti čovečanstvo od propasti, a njihov predstavnik je upravo Džon Karver. S druge strane, svet robota je prikazan negativno, demonizovano; oni su vešti u svom prikrivanju i cilj im je da unište čovečanstvo. Ova fantastična predstava gradskog društva može da se tumači doslovno, tj. futuristički – da ćemo jednog dana zaista biti ugroženi od androida; dok može da se shvati i metaforički – da smo trenutno mi, ljudi, postali robotizovani i to upravo zbog napretka civilizacije. Za Pekića je njen napredak zapravo njen istovremeni nazadak (uništenje).

Vegelov grad je realistički prikazan, samim tim i društvo je takvo. Raznovrsnost nacija na ovom području, šarolikost kulturoloških, verskih, političkih, socijalnih kao i arhitektonskih elemenata, omogućava Novom Sadu svakodnevno funkcionisanje. Za razliku od Pekićevih robota protiv kojih se bore ljudi, Vegelovi ljudi se bore protiv vlasti koja je negativna po njih. Vegel ukazuje na to da koja god vlast došla ne predstavlja idealno rešenje i vremenom počinje da ugnjetava običnog čoveka. Šire posmatrano, nema gotovo nikakve razlike između Pavletićeve borbe sa ideologijama društva i Karverove sa robotima, s tim što je Karver na kraju uspeo da isključi mašine, dok je Pavletića uspeo da „isključiti“ sistem.

Zahvaljujući sistemu, čovek počinje da se udaljava od sebe samog, te se neretko odriče sopstvenog identiteta zarad opstanka svoje porodice. Pavletićeva

² Pekić, Borislav. 1988. *Atlantida, knj. 1*. Zagreb: Znanje.

³ Pekić, Borislav. 1988. *Atlantida, knj. 2*. Zagreb: Znanje.

majka je bila Slovačkinja ili Mađarica, u zavisnosti od vlasti koja se smenjivala u gradu. Vegel na ovaj način predstavlja upravo apsurdnost samog ljudskog identiteta, kao i težinu života ljudi na ovom prostoru.

Apsurdnost poljuljanih identiteta upravo identiteta proističe iz apsurdnosti zaludivanja nekadašnjim idealima. Ljudi su početkom dvadesetog veka imali oslobodilačke ideale usmerene ka slobodnoj zemlji Srbiji, odnosno slobodnom gradu – Novom Sadu. Živeli su i stradali za kraljevinu, umirali su zarad maštanja o boljem sutra, koje na kraju nikada nije ni došlo. Isti taj otac Laze Pavletića, veliki oslobodilac Neoplante, početkom Drugog svetskog rata morao je da se osloni na identitet i poreklo svoje supruge Katalin Horak, koja je pak morala da porekne svoje slovačko poreklo i izjasni se kao Mađarica, radi bolje protekcije u gradu. U ovim postupcima možemo videti kako su ljudi morali, radi mira, da se odriču vlastitih uverenja, ideala, nacionalnosti, neretko i vere. Vidimo takođe da im to nije bilo nimalo lako, te da su zaista patili u donošenju takvih odluka, ali i da su bili primorani na takve postupke.

U romanu *Neoplanta* da se zaključiti da grad (pa čak i ceo svet) postaje kao arena, odnosno kako bi Tatjana Dadić, citirajući Miloša Bobića rekla: „poprište sukoba različitih interesa i kultura, istovremene borbe za preživljavanje i dominaciju“ (Dadić 2010, 86). U ovom uličnom „pozorištu“, svaka iole razumna osoba se teško snalazi. Ovo nesnalaženje može se dovesti u vezu sa nesnalaženjem kod Pekića u *Atlantidi*, jer nam on daje jasnu sliku da su ljudi na slobodi, a normalni zatvoreni po ludnicama.

Identitet likova

Zajedničku crtu možemo uočiti u samoj funkciji gradova: *mesto stanovanja* postaje čovekov intimni prostor u kome se jedino zasigurno snalazi, dok se bez njega gubi u gradskoj ekspanziji i kolotečini. „Mesto rođenja predstavlja sastavni činilac individualnog identiteta“ (Ože 2005, 52). Ali šta se dešava kada se izgubi identitetska, relaciona i istorijska spona, ništa drugo do gubljenje identiteta, koje se upravo dešava likovima iz navedenih romana. Oni konstantno teže da te svoje zagubljene identitete pronađu, koji kao da se vešto igraju skrivača sa njima, među gradskim zidinama.

Neminovno je da nadmoderno doba za sobom vuče svet koji je pun usamljene individualnosti, privremenosti i prolaznosti, odnosno propadljivosti, ali to savremenom čoveku ne smeta, on tu prolaznost čak i ne primećuje, jer je on već stranac, stranac u nepoznatom mestu, koji se oseća kao „svoj na svome“, upravo zato, jer mu nemesta to pružaju.

Čovek se otuđio od životinjskih instinkta, živeći u gradovima, udaljen od prirode, i postao je poguban za sebe. Upravo ljudsko otuđenje predstavlja grešku koju je proizvela civilizacija, razvitkom urbanih sredina, odnosno gradova. Iz svega sledi da je razvitak urbane sredine negativno uticao na individualni razvitak pojedinca, da je stvorio jednu antiutopiju društva, jednu robotizovanu spravu koja mehanički funkcioniše po određenim društvenim pravilima, i pod tim teretom puca. Čovek danas postaje sam svoj rob, odnosno rob jedne distopijske, rušilačke civilizacije i ako ne može da se uklopi u novonastalu civilizacijsku ludnicu, biva proglašen drugačijim – ludim.

„Naime, tek se u književnosti može naslutiti jedan preokret koji ostaje nevidljiv za drugačije oblike pisanja o gradu: to je moment u kome grad prestaje da bude tek puki prostor u kome se odvijaju ljudski životi, i postaje subjekt koji te živote određuje“ (Vladušić 2008, 56). Džona Karvera gradska sredina „tera“ na otuđenost, dok Vegelov protagonista Laza Pavletić ostaje usamljen, bez porodice i prijatelja i u toj samoći umire u „zagrljaju“ svog fijakera. Slobodan Vladušić navodi da „ideja globalnog grada implicira neku vrstu utopijskog svetskog mira između gradova koji su posvećeni međusobnoj saradnji. Sa druge strane, ona opet implicira i neke probleme koji nisu pomenuti: najpre činjenicu da ne postoji nikakva alternativa globalnom gradu, što onda može da znači da je život u njemu stvar nužnosti, a ne izbora“ (Vladušić 2008, 55). Svi ovi junaci, zapravo žele da ostanu u gradu, jer je upravo on nužan za njih, on njihova bitisanja uslovljava samim njegovim postojanjem. Stoga uočavamo da „urbano danas izgleda nespojivo sa tradicionalnim“ (Vladušić 2008, 53), odnosno vidimo da junaci romana u 20. veku teže ka globalizaciji i iako neki uočavaju svoje otuđenje, ne žele da odu iz „nezdrave“ gradske sredine i ponovo se spoje sa iskonskim u sebi.

Pekić predstavlja lik Džona Karvera, koji ne mogavši da pobjegne od grada u prirodu, traži tu prirodu u sebi, odnosno njegov lik pokušava da se vrati onom iskonskom i čistom, iz čega može da se izrodi nešto novo i utopistično, što sam grad ne može da pruži. Kako bismo razumeli Pekićevog junaka, možemo se poslužiti Mamfordovim rečima vezanim za pojam grada: „To je svet u kome se velike mase ljudi, u nemogućnosti da dožive puniji i zadovoljniji život, hrane surogatima – kao čitaoci, gledaoci, slušaoci i pasivni posmatrači“ (Mamford 2001, 583).

Bez obzira na različitosti u mišljenjima pisaca, vezanih za grad, moramo se složiti sa tim, da su likovi opisani u njihovim delima, predstavljeni kao stranci. Tačnije, oni su izgubljeni ljudi u civilizacijskoj kolotečini, izgubili su u njoj prvenstveno sebe. Pekićev Džon Karver je tuđinac koji se ne uklapa u okolinu, uočavajući da sa njom nije nešto kako treba da bude, a o Vegelovom junaku Lazi dovoljno je reći da mu je najbolji i „jedini“ prijatelj fijaker.

Laza Pavletić, koji je otišao na front za vreme Drugog svetskog rata, sa svojim prijateljima Otom Osvaldom i Janošem Novakom, sanja o povratku u Obećanu zemlju. Novi Sad – Obećana zemlja za Lazu Pavletića predstavlja isto što i za Vuka Isakovića u *Seobama*, Rusija. On je za njega plavi krug sa zvezdom iznutra. Vidimo da ratovanje za ideale u životu Laze Pavletića značajno opada za razliku od ideala njegovog oca koji se borio u Prvom svetskom ratu. On ne teži da se ratom izbori za teritoriju, već teži ka njegovom okončanju i miru u gradu. I Pekić stvara svoju Obećanu zemlju – za Karvera je to Atlantida, odnosno zemlja ljudi, bez robota koji donose sunovrat društva, on u njoj vidi mir, kao što Pavletić vidi mir u svom rodnom, neokupiranom Novom Sadu.

Pored identiteta Laze Pavletića, za koga se može reći da je usamljeni pustinjač u gradu punom ljudi, Vogel uvodi paralelno priču o novosadskom Mađaru, sagovorniku Laze Pavletića, i ujedno neimenovanom pripovedaču, kome isto tako nije bilo nimalo lako da se snađe u raznovrsnim političkim okolnostima. Pripovedač sa Lazom raspreda o mnogobrojnim životnim temama, teskobama ili pak društvenim stegama. Iz tog razgovora saznajemo da srpski narod nije bio toliko negativno orijentisan prema pripadnicima mađarske nacionalnosti, kao ni Mađari prema Srbima, ali uvek su pojedinci uspevali da naprave omanje „ratove“ između sebe. Vidimo, kao čitaoci, i da je pripovedač vrlo srećan tu gde jeste, te da nema želju da ode u svoju matičnu državu.

Zaključak

Kroz dela obrađena u radu, uočili smo da pojam grada zavisi od individue koja u njemu živi stalno ili povremeno, te da je metropola, kao takva, više nosilac negativnih epiteta, nego pozitivnih. Ostalo je samo na nama, pojedincima, individuama, da to prihvatimo ili ne, te da se snađemo u većoj sredini ili da nas ona „proguta“. Iskustveno gledano, gradskom jezgru ne pripada svako, odnosno nije svako dorastao mogućnosti da se u grad uklopi, ipak za tako nešto potrebno je smanjiti emocionalnu reakciju na dešavanja okoline, postati u izvesnoj meri „blaziran“. Da bi se to postiglo, svakako se mora istrgnuti deo pojedinca, odnosno njegove emocije se moraju racionalizovati, a šta je to drugo, do Pekićev robotizovani svet, koji nas vodi u propast upravo onog što je vekovima građeno – civilizacije.

Naposletku, da se zaključiti da grad nije idealno mesto za život, da više ili manje vodi pojedinca ka propasti i da je jedno distopično okruženje. Da bismo pronašli sebe, potrebno je vratiti se prirodi odnosno svom iskonskom JA i tako pronaći svoj identitet. Ova ideja o potrebi za prirodom oduvek kruži među pripadnicima ljudskog roda, jer jedino oni svesno žele da „pobegn“ od nje.

Čovek se, od svih životinja, najmanje snalazi u prirodi, ali bez obzira na to, on iskonski teži ka njoj. Žan Žak Ruso je u osamnaestom veku pisao o povratku čoveka prirodi, o njenoj blagodati. Čovek prirode sva svoja saznanja svodi upravo na čulnost, a rad i mišljenje odvajaju ga od nje, jer se radom čovek suprotstavlja prirodi da bi je izmenio. Najveštačkija tvorevina čoveka, koji se u jednu ruku može posmatrati kao opozicija prirodi, jeste robot, a epitet robotizovanog čoveka predstavlja čoveka koji je prirodi gotovo okrenuo leđa. Ne tvrdim da ova dva pisca, o kojima je bilo reči u radu, direktno slede rusoovsku misao, ali svakako je sigurno da u njihovim romanima ima takvih indicija, naročito kod Pekića.

Samim opisima gradova i njihovih stanovnika, u delima o kojima je bilo reči, vidimo da je grad jedna velika pozornica nemorala i tuge, sa koje nije lako pobeći, jer svojom silinom ona priziva ljude ka sebi. Čitav svet se pretvara u jednu megalomansku pozornicu, te danas ni sela nisu što su nekada bila, čak i ona poprimaju osobine palanačkog života. Dakle pitanje je da li se može igde i „pobeći“ od otuđenog sveta, koji se sve više razvija ili je potrebno boriti se „sa vetrenjačama“ savremenosti koje su neminovne?

Vedute današnjih gradova slabo su na ceni, jer današnji prostori sve više liče jedni na druge, stapaju se u svojim urbanostima, ljudi liče jedni na druge, iako postoji težnja za individualizmom. Ta težnja se gubi u prostranstvima ulica, u gužvama na trgovima, u gustom saobraćaju, „jer, mi živimo u jedno doba koje je u mnogo kom pogledu, pa i u ovom, paradoksalno: baš u času kada postaje zanimljivo planetarno jedinstvo prostora, i kada jačaju velike multinacionalne mreže, sve su glasniji partikularistički zahtevi onih koji žele da ostanu sami i onih koji ponovo žele svoj zavičaj“ (Ože 2005, 36–37).

Izvori

Pekić, Borislav. 1988. *Atlantida, knj. 1*. Zagreb: Znanje.

Pekić, Borislav. 1988. *Atlantida, knj. 2*. Zagreb: Znanje.

Vegel, Laslo. 2019. *Neoplanta ili Obećana zemlja*. Prevod: Arpad Vicko. Novi Sad: Akademski knjiga.

Literatura

Benevolo, Leonardo. 2004. *Grad u istoriji Evrope*. Beograd: Clio.

Carlson, Marvin. 2002. The Resistance to Theatricality. *SubStance*. Vol. 31, No. 2–3. Issue 98–99: 238–250.

Dadić-Dinulović, Tatjana. 2010. Savremeni grad kao prostor spektakla: Pozornica ili scena. *Kultura* (126): 84–93.

Flaker, Aleksandar. 1999. *Književne vedute*. Zagreb: Matica hrvatska.

Lefebvre, Henri. 1996. *Writings on Cities*. Oxford: Blackwell Publishing.

Mamford, Luis. 2001. *Grad u istoriji*. Prev. Vladimir Ivir. Beograd: Book, Marso.

Ože, Mark. 2005. *Nemesta*. Beograd: Krug.

Vladušić, Slobodan. 2008. Urbano kao izazov. *Polja* (453): 52–56.

<https://polja.rs/wp-content/uploads/2015/12/selection6.compressed.pdf>, (14. 12. 2020.)

Vanja KOVAČEVIĆ

A VÁROS ÉS A VÁROSI KÖRNYEZET RAJZA, KONTEXTUSA ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA BORISLAV PEKIĆ ÉS VÉGEL LÁSZLÓ PRÓZAI MŰVEIBEN

Munkámban a szerb és a magyar irodalomban leírt városok kutatásának eredményeit mutatom be abból a szempontból is, hogy milyen összefüggésben álltak magának az emberiségnek a fejlődésével és előrehaladásával. Miután meghatároztam a szerzők viszonyulását ezekhez a városokhoz, összehasonlítom azt az Atlantida és a Neoplanta példáján, hogy meghatároz-hassam szerepüket a mai társadalomban, illetve hogy milyen mértékben pozitív/negatív tér egy város mint olyan, a korai urbánus fejlődésétől máig.

Kulcsszavak: város, civilizáció, identitás, Borislav Pekić, Végel László

Vanja KOVAČEVIĆ

APPEARANCE, CONTEXT AND COMPARISON OF THE CITY AND THE URBAN ENVIRONMENT IN THE PROSE WORKS OF BORISLAV PEKIĆ AND LÁSZLÓ VÉGEL

In this scientific work, I will go in for the research of cities that are described in Serbian and Hungarian literature, I will talk about their appearance and context related to the development and progress of humanity itself. After determining the authors' attitudes towards cities, I will deal with their comparison in the novels Atlantis and Neoplanta, in order to determine their purpose for today's society, how much the city as such is a positive / negative space from its early, urban development to today.

Keywords: city, civilization, identity, Borislav Pekić, László Végel

TARTALOM

KLASSZIKUSOK ÉS KORTÁRSOK ÚJRAÍRÁSA, FORDÍTÁSA

- KÖVES Margit:
Tímár Zsófi muskátlija Indiában
(*Klasszikusok és kortársak újraírása és fordítása tanulás közben*) 3–13

TÖRTÉNELEM, IRODALOM

- MIHÁLY Vilma-Irén:
Egy világpolgár a Habsburg Monarchia és a nemzetállamok peremén
(*Joseph Roth munkássága*) 17–28
- TURBUCZ Péter:
A történelemtől az irodalomig
(*Életrajzi vázlat Asztalos Miklós életéről*) 29–46
- Függelék: Asztalos Miklós: „Csibe” tanúja voltam
(*Emlékeim Móricz Erzsébetről*) 42–46

KRITIKA

- FARKAS Tamás: Magyar nyelv-tanári segédkönyvek a hungarológia
oktatásának szolgálatában 49–56
- A. GERGELY András:
Kik vagyunk, amikor érző identitások? (Szondi György –
Toót-Holló Tamás szerk.: *Mi magunk: Magyar identitás,
magyar tradíció*) 57–63

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK EXPOZÉI

- LAKI Boglárka: Vajdasági magyar nők beszélt nyelvi
élettörténetének szövegtani vizsgálata 67–76
- KÁROLY Adrienn: A művészet terei Csáth Géza, Kosztolányi Dezső,
Milkó Izidor és Munk Artúr prózájában 77–91

HALLGATÓI SZAKDOLGOZAT

- Vanja KOVAČEVIĆ: A város és a városi környezet rajza,
kontextusa és összehasonlítása Borislav Pekić és Végel László
prózai műveiben 95–104

SADRŽAJ

PREPISIVANJE I PREVOĐENJE KLASIKA I SAVREMENIH AUTORA

- Margit KEVEŠ: Muškatle Žofi Timar u Indiji (*Parafraziranje i prevođenje klasika i savremenih autora tokom učenja mađarskog jezika*) 3–13

ISTORIJA, KNJIŽEVNOST

- Vilma-Iren MIHALJ: Građanin sveta na rubu Habzburške monarhije i nacionalnih država (*Stvaralaštvo Jozefa Rota*) 17–28
- Peter TURBUC: Od istorije do književnosti (*Biografska skica života Mikloša Astaloša*) 29–46
- Dodatak: Mikloš Astaloš: Bio sam svedok „Čibe“ (*Sećanja na Eržebet Moric*) 42–46

KRITIKA

- Tamaš FARKAŠ: Priručnici za nastavnike u službi učenja mađarskog kao stranog jezika 49–56
- Andraš A. GERGELJ: Ko smo kada smo osećajnog identiteta? (Đerđ Sondi – Tamaš Tot-Holo ur.: *Mi sami: mađarski identitet, mađarska tradicija*) 57–63

EKspozei doktorskih radova

- Boglarka LAKI: Analiza životnih priča mađarskih žena u Vojvodini iz aspekta tekstualne lingvistike 67–76
- Adrien KAROLJ: Područja umetnički prostori u prozi Geze Čata, Dežea Kostolanjija, Izidora Milkoa i Artura Munka 77–91

STUDENTSKI NAUČNI RAD

- Vanja KOVAČEVIĆ: Izgled, kontekst i komparacija grada i gradske sredine u proznim delima Borislava Pekića i Lasla Vegela 95–104

CONTENTS

REWRITING AND TRANSLATING CLASSICS AND CONTEMPORARY AUTHORS

- Margit KÖVES: The Geranium of Zsófi Tímár in India
(*The Rewriting and Translation of Classics and Contemporary
Authors in the Course of Studying Hungarian*) 3–13

HISTORY, LITERATURE

- Vilma-Irén MIHÁLY: A World Citizen on the Fringe of the
Habsburg Monarchy And Nation States
(*The works of Joseph Roth*) 17–28
- Péter TURBUCZ: From History to Literature
(*Biographical sketch of the life of Miklós Asztalos*) 29–46
- Appendix: Miklós Asztalos: I witnessed “Csibe”
(*My memories of Erzsébet Móricz*) 42–46

CRITIQUE

- Tamás FARKAS: Companion to Teaching Hungarian
as a Foreign Language: Textbooks on Hungarian Studies 49–56
- András A. GERGELY: Who Are We When of Sensitive Identities?
(György Szondi – Tamás Toót-Holló eds.: *Us Ourselves:
Hungarian Identity, Hungarian Tradition*) 57–63

PRESENTATIONS OF DOCTORAL DISSERTATIONS

- Boglárka LAKI: Textological Analysis of Oral Life Stories
of Hungarian Women in Vojvodina 67–76
- Adrienn KÁROLY: The Spaces of Art in the Prose Works of
Géza Csáth, Dezső Kosztolányi, Izidor Milkó and Artúr Munk 77–91

STUDENT SCIENTIFIC PAPER

- Vanja KOVAČEVIĆ: Appearance, Context and Comparison
of the City and The Urban Environment in the Prose Works
of Borislav Pekić and László Végel 95–104

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.

- A rezümét kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme: 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a szerkesztő (erika.bence1967@gmail.com) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1,5-es sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző laccíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

PL:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1,5-es sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor parancssal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bán*nal, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészete*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum. (Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelkép-tár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijarat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes íráások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok*Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):*

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

CIP - A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

811.511.141: 821.511.141.

TANULMÁNYOK = STUDIJE = STUDIES:

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének kiadványa.

Főszerkesztő BENCE Erika.

1961/1. füzet - Újvidék: az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. - 24 cm.

Félévente. Az első szám A TANSZÉK ÉLETÉBŐL című melléklettel.

ISSN 0354-9690

COBISS.SR ID-16571906

Nyomda: Futura, Újvidék, 2021